Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta
Ústav českého jazyka a teorie komunikace

Lexikální prostředky neurčité kvantifikace v současné češtině

Diplomová práce

Vedoucí práce: PhDr. Ivana Bozděchová, CSc.
Vypracoval: Vojtěch Veselý
V Praze dne 3. 8. 2006

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem vycházel pouze z citované literatury a uvedených pramenů a diplomovou práci jsem vypracoval samostatně.

3. 8. 2006 Vojtěch Veselý

Vysoká škola: Univerzita Karlova	Fakulta: Filozofická fakulta
Katedra/Ústav: Ústav českého jazyka a teorie komunikace	Školní rok: 2004/2005

ZADÁNI DIPLOMOVÉ PRÁCE

pro:	VOJTĚCHA VESELÉHO
obor:	český jazyk
Název tématu:	Lexikální prostředky neurčité kvantifikace v současné češtině

Zásady pro vypracování

Diplomant se ve své práci zaměří na lexikální prostředky vyjadřování významů neurčitého kvanta v češtině. Především na základě studia odborné literatury vymezí pojem neurčité kvantifikace a rozliší její typy (tj. např. míra v užším smyslu, neurčité počitatelné kvantum, neurčité nepočitatelné kvantum – srov.: *hodně pracovat, hodně lidí, hodně mléka*). Z hlediska slovnědruhového do své analýzy zahrne především neurčité číslovky, kvantitativní a měrová příslovce a měrově hodnotící částice, z dalších slovních druhů dále kladné a záporné zájmenné totalizátory, příp. příslušná podstatná a přídavná jména (typu *hromada, mnohý*).

Cílem práce bude pokusit se na základě lexikálněsémantické analýzy daných výrazů (podle potřeby doplněné o analýzu morfologickou a syntaktickou), posouzení jejich monofunkčnosti a polyfunkčnosti co do vyjadřování uvedených typů kvantifikace a jejich vzájemného srovnání vymezit a vytvořit sémantický a funkční model skupiny neurčitých kvantifikátorů (charakterizovaný např. jejich škálou podle implikovaných kvantitativních a hodnotících významů nebo možnostmi kombinování neurčitých kvantifikátorů, negací propozic obsahujících neurčitý kvantifikátor apod.). Materiálovým základem excerpce vybraných neurčitých kvantifikátorů budou hlavně texty Českého národního korpusu (SYN2000), doplněné podle potřeby dalšími současnými texty.

Rozsah grafických prací:

Rozsah průvodní zprávy:

Seznam odborné literatury:

Bach, E. – Jelínek, E. ad. (eds.): Papers on qualification, 1995.
Daneš, F.: Věty s restriktivními adverbii (*jen, pouze, toliko…*). SaS 34, 1973, s. 61-70.
Daneš, F. – Hlavsa, Z. – Kořenský, J. a kol.: Práce o sémantické struktuře věty (Přehled a kritický rozbor). Praha 1973.
Daneš, F.: - Komárek, M. a kol.: Teoretické základy synchronní mluvnice spisovné češtiny. SaS 36, 1975, s. 18-46.
Encyklopedický slovník češtiny. Nakladatelství Lidové noviny, Brno 2002.
Hlavsa, Z.: Denotace objektu a její prostředky v současné češtině. Academia, Praha 1975.
Hlavsa, Z.: K protikladu určenosti v češtině. SaS 33, 1972, s. 199-203.
Kopečný, F.: Kvantitativní přívlastek a určení míry. SaS 14, 1953, s. 115-121.
Mluvnice češtiny 2 (Tvarosloví). Academia, Praha 1986.
Poldauf, I.: Vyjadřování kvantity v češtině. SaS 18, 1957, s. 71-85.
Porák, J.: O neurčitém významu číslovek určitých. NŘ 41, 1958, s. 241-251.
Příruční mluvnice češtiny. Nakladatelství Lidové noviny, Brno 2001.

Vedoucí diplomové práce:
PhDr. Ivana Bozděchová, CSc.

Datum zadání diplomové práce:
30.11.2004

Termín odevzdání diplomové práce: jaro roku 2006

L. S.

Obsah

1. Úvod *6*

2. Vymezení základních pojmů v odborné literatuře *8*

3. Zavedení pojmového aparátu, formulace obecné koncepce neurčité kvantifikace *17*

4. Analýza vybraných kvantifikátorů *30*

4.1. Kvantifikátory autosémantické **30**

4.1.1. Kvantifikátory hodnotící udávané kvantum jako větší než kvantum bázové 30

4.1.1.1. mnoho 30

4.1.1.2. mnohý 34

4.1.1.3. hodně 39

4.1.1.4. dost 40

4.1.1.5. příliš 47

4.1.1.6. velmi 57

4.1.1.7. moc 59

4.1.1.8. ažaž 62

4.1.1.9. vel(i)ký 64

4.1.1.10. spousta, spoustu 66

4.1.1.11. kopa 71

4.1.1.12. fůra 73

4.1.1.13. houf 74

4.1.1.14. hromada, hromadu 78

4.1.1.15. řada 81

4.1.1.16. moře 83

4.1.1.17. mraky 84

4.1.2. Kvantifikátory hodnotící udávané kvantum jako menší než kvantum bázové 87

4.1.2.1. trochu 87

4.1.2.2. trocha; trošička, trošinka 90

4.1.2.3. málo 93

4.1.2.4. několik 99

4.1.2.5. pár 101

4.1.2.6. malý 103

4.1.2.7. kapka 104

4.1.2.8. kapku 105

4.2. Kvantifikátory synsémantické (částicové) **106**

4.2.1. jen 106

4.2.2. ledva, sotva 106

4.2.3. přinejmenším 110

4.2.4. zdaleka 114

4.2.5. až 117

4.2.6. bezmála, skoro, takřka, téměř, pomalu, div 119

5. Závěr *121*

6. Resumé *126*

8. Klíčová slova *127*

9. Seznam použité literatury *128*

1. Úvod

Odborná literatura o kvantifikaci, která v českém prostředí doposud vznikla, se ukazuje jako poměrně chudá. K dispozici máme práce, v nichž kvantifikace představuje jen jednu ze složek jejich centrálního tématu a jakožto problém není řešena samostatně (Hlavsa 1975), nebo práce - většinou články otištěné v odborných časopisech -, které se věnují některému dílčímu jevu z oblasti kvantifikace (Kopečného práce o kvantitativním přívlastku; Kopečný 1953). Jiné práce se zaměřují na určitý aspekt kvantifikace (Poldaufův pokus o utřídění kvantifikátorů - především - na základě jejich morfologických a syntaktických vlastností; Poldauf 1957). Problematiky kvantifikace se dotýká také většina českých mluvnic, ale obvykle jen v rámci pojednání o jednotlivých slovních druzích (číslovkách, příslovcích nebo částicích). V pracích, které o kvantifikaci výslovně hovoří (Mluvnice češtiny 3, Encyklopedický slovník češtiny), je tento pojem vymezen dosti úzce, a sice jako kvantitativní určování substantiv, tvořící jednu ze složek jejich delimitace. Kvantifikaci příznaků vyjadřovaných adjektivy, slovesy a adverbii - v kontrastu k tomuto pojetí - ve své monografii připouští M. Formánková (Formánková 1978); situaci v češtině se ale bohužel věnuje jen okrajově, více ji zajímá problematika ruskojazyčná. Většina prací sice rozlišuje kvantifikaci určitou a neurčitou, obvykle však není dostatečně zdůrazněna sémantická a strukturní svébytnost neurčité kvantifikace.

Řečeno souhrnně, práci, která by kvantifikaci, a zvláště pak kvantifikaci neurčitou, analyzovala komplexně, tj. z hlediska sémantického, syntaktického a morfologického, příp. i z hledisek jiných, a zároveň zevrubně, v českém prostředí nenajdeme. Nemáme jistě ambice „mezeru" v daném diskurzu bezezbytku zaplnit, rádi bychom se ale při analýze vybraných neurčitých lexikálních kvantifikátorů, která bude vlastní náplní této práce, o určitou komplexnost pohledu pokusili. Půjde ovšem, nutno

předeslat, o komplexnost limitovanou. Nebudeme analyzovat všechny kvantifikátory, kterými lexikální systém češtiny disponuje, ale jen určitý jejich vzorek. Analýza se bude týkat aspektů lexikálněsémantických, syntaktických a morfologických. Okrajově si povšimneme také stylové hodnoty kvantifikátorů. Protože nám rozsah práce nedovolí všechny uvedené aspekty zpracovat rovnocenně, budeme se soustředit primárně na aspekt, který pokládáme za badatelsky nejzajímavější - aspekt sémantický. Lexikální sémantiku vybraných kvantifikátorů (připustíme-li, že kvantifikátory lexikální sémantiku mají) se pokusíme popsat pomocí binárních modelů, reprezentujících obecné významové typy kvantifikace.

V první části práce připomeneme, jak základní pojmy, které téma naší práce zastřešuje (kvantifikace, kvantifikátor, neurčitá kvantifikace aj.), vykládá odborná literatura. V další části některé z těchto pojmů sami vymezíme, obecně představíme vlastní koncepci kvantifikace a podrobněji než zde promluvíme o struktuře kapitol a podkapitol analytické části. Následovat bude vlastní analýza, věnující se nejdříve lexémům autosémantickým, potom synsémantickým. Materiálovým základem analýzy budou excerpce z korpusů SYN2000 a SYN2005 (Český národní korpus). Zabývat se budeme pouze jazykem synchronním. V závěru práce získané poznatky shrneme a předložíme čtenáři tabulku, v níž budou jednotlivé lexémy a jejich sémantické, gramatické a stylové vlastnosti přehledně uspořádány.

2. Vymezení základních pojmů v odborné literatuře

Z. Hlavsa v práci **Denotace objektu a její prostředky v současné češtině** (Hlavsa 1975) chápe kvantifikaci jako „operaci, jíž se z oboru proměnnosti designátoru nebo z nějaké předem vymezené množiny vyčleňuje množství entit, ke kterým má výpověď denotační vztah". (s. 72) Zavádí operátor kvantifikace Q a dále specifikované kvantifikátory Qtot (kvantifikátor totality), Qpart (kvantifikátor parciality), Qindef (kvantifikátor neurčitého počtu), Qadj (adjektivní kvantifikátor) aj. a stanoví pravidla, se kterými substantivy se mohou tyto kvantifikátory spojovat.

Hlavsa uvádí, že substantiva ve spojení s kvantifikátory neurčitého množství (popř. s „podobně kvantifikujícími substantivy" jako *kopa* nebo *spousta*; s. 81) mají buď denotační rys opakovanosti (substantiva lze počítat), nebo spojitosti, a srovnává situaci v češtině se situací v angličtině, kde se „spojitá" substantiva kombinují s kvantifikátory *much*, *little* (*tea*), přičemž mají tvar singuláru, zatímco ostatní substantiva jsou kvantifikována pomocí *many*, *few* a mají většinou tvar plurálový (*spoons*). V češtině je podle Hlavsy situace složitější o to, že většina kvantifikátorů pro vyjadřování neurčitého množství plní obojí funkci. Mělo by tedy být rozlišováno Q^1 a Q^2 (*mnoho*^{1} a *mnoho*^{2}). Dále Hlavsa navrhuje „zavést jako doplňující sémantický rys **rozměrovost**, jehož kritériem by byla možnost spojovat substantivum s přívlastky *velký*, *malý* apod. jako realizacemi Q." (s. 82)

Hlavsa se rovněž pokouší definovat pojem neurčitého množství: „Od denotátorů vyjadřujících určitý počet (tj. počet, který lze zapsat číslem) odlišujeme takové, které se vztahují k množině objektů, resp. části pojmenovaného univerza, jejíž velikost není číselně postižitelná. Takové neurčité množství je vždy jiné než »právě jeden«, a proto z hlediska běžného úzu zpravidla větší než »jeden«." (s. 77)

Pojmy „kvantifikace“ a „kvantifikátor“ pojímá Hlavsa ve své práci takto: „Jestliže *Ref* (operátor denotace, pozn. V.V.) vyčleňuje z oboru proměnnosti designátoru množinu prvků, na které se vztahuje daný výraz jako denotátor, jde o operaci kvantitativního typu; můžeme říci, že *Ref* kvantifikuje pojmenování pro danou výpověď. V symbolickém zápisu bychom tedy mohli *Ref* doplnit indexem *k* a interpretovat jej pak tím způsobem, že Ref ve výrazu $(Ref_k x)p(x)$ určuje *k*-tici objektů, k nimž je takto utvořený výraz v denotačním vztahu. Hodnotou *k* může být počet určitý (...), neurčitý (...), nebo jde o hodnotu nevymezenou, umožňující pohyb v celém oboru proměnnosti (...). Slova (nebo jiné prostředky) vyjadřující výlučně tento aspekt denotace nazveme kvantifikátory.“ (s. 18) Kvantifikace tvoří spolu s determinací dvě složky denotace. Determinace je „ten aspekt denotace, který určuje její typ vzhledem k rozdílu *Un, Ex, Var*“[1]. (s. 19)

M. Formánková v práci **Vyjadřování kategorie kvantity u různých slovních druhů v současné ruštině v porovnání s češtinou** (Formánková 1978) rozlišuje čtyři druhy kvantity: „Z hlediska lexikálně sémantického dělíme specifikovanou kvantitu na čtyři druhy: trvací, mnohostní, rozsahovou a intenzitní. Pod pojmem specifikovaná kvantita trvací rozumíme vymezené (nevymezené) trvání děje, substance (*dlouho sedět, posedět; dlouhá jízda*). Specifikovaná kvantita mnohostní značí vymezený (nevymezený) počet jedinců (*několik, sto, mnoho lidí*), předmětů (*deset, několik knih*), popř. mnohost, tj. opakovanost dějů (*3 x psát, často psávat*). Kvantita rozsahová označuje vymezený (nevymezený) rozsah hmoty látky, popř. děje (*litr, mnoho mléka; mnoho číst, naběhat se*). Příznaková kvantita intenzitní je vlastní některým slovesům a adjektivům, která ji vyjadřují morfologickým prostředkem (*vyzvánět; předobrý*).“ Formánková vymezuje kvantifikátory šířeji než např. Mluvnice češtiny nebo

[1] Jde o operátory jedinečnosti, existence a proměnnosti.

Encyklopedický slovník češtiny: řadí k nim také prostředky, které určují kvantitu příznaků (označovaných adjektivy, slovesy nebo adverbii). Mezi kvantifikátory přitom počítá prostředky nejen lexikální, ale i slovotvorné. Práce je členěna do třech velkých oddílů, naznačených ostatně už v titulu: vyjadřování kvantity u substantiv, adjektiv a sloves. Každý z oddílů je věnován především situaci v ruštině, na závěr si ale autorka vždy všímá (s komparativním zřetelem) i vyjadřování kvantity v češtině. Pozoruhodné je zavedení pojmů kvantifikátor prvořadý a druhořadý: „Prvořadý kvantifikátor L1 upřesňuje prvotně nespecifikovanou kvantitu, a to takovým způsobem, že se zaměřuje na určitý druh kvantity, druhořadý kvantifikátor L2 slouží zpravidla k dalšímu rozrůznění již vymezeného druhu kvantity, popř. vymezený druh kvantity dále intenzifikuje (...)." (poznámka na s. 33) Pokud tedy např. kvantifikátor determinuje výraz, který již sám (slovotvorně) kvantitu vyjadřuje, pokládá jej Formánková za kvantifikátor druhořadý.

Formánková polemizuje s Hlavsovým názorem, že denotátory vyjadřující neurčitý počet se liší od denotátorů označujících určitý počet tím, „že se vztahují k množině objektů, jejíž velikost není číselně postižitelná" (obšírnější citaci viz výše). Autorka zde namítá, že dané tvrzení platí jen pro některé kvantifikátory (*moře, mraky, lavina lidí*), pro jiné však ne (*dost, malinko*), a navrhuje zavést opozici přesný x nepřesný počet. Určitá kvantita se vyjadřuje nejen číslovkami, ale i ostatními nepřesnými kvantifikátory, které jsou snadno zaměnitelné přesným kvantifikátorem. Naproti tomu neurčitá kvantita je označována pouze kvantifikátory číselně nezaměnitelnými.

Mluvnice češtiny 3 charakterizuje kvantifikaci takto: „Kvantifikace je ve své nejprostší podobě významový rys vyjadřující počet prvků třídy, pro který daná výpověď platí. Jako kvantifikátory se tedy uplatní všechny číslovky, ať určité nebo

neurčité (*tři, pět, mnoho, pár*), dále některá adjektiva (*mnohý*), substantiva (*hromada, hrstka*), zájmena (*málokterý*), adverbia (*hodně, trochu*)." (s. 388) MČ 3 pracuje s pojmy úplnosti a částečnosti: „Vzhledem k třídě, ale také k celku vymezenému jinak, zejména kontextem, se též rozlišují kvantifikační rysy **úplnosti** (totality) a **částečnosti** (parciality). Na rovině propozičního významu se pak často tyto rysy vyjadřují jako logické operátory (kvantifikátory), tzv. kvantifikátor obecný a kvantifikátor částečný, existenční." (tamtéž) Obecné kvantifikátory nepovažuje MČ 3 za kvantifikátory neurčité: „Úplnost je sice charakteristika kvantitativní, ale předpokládá již svou samou podstatou, že jde o celek vymezený, a tedy známý, určitý. O úplnosti totiž zpravidla mluvíme v souvislosti s množstvím konečným, ohraničeným; celek může být navíc výslovně identifikován (*všichni tito / oba chlapci*), uveden počtem (*všichni tři chlapci*) nebo vymezen popisně pojmenovací propozicí (*všichni, kteří o tom věděli*)." K delimitátorům úplnosti řadí MČ 3 „totalizátory" jako *všichni, všechno, všude, vždy*, ale i „negátory" *žádný, nikdo, nic.*

MČ 3 podobně jako Hlavsa pojímá kvantifikaci jako jednu ze dvou složek delimitace; delimitační akt tvoří akt identifikační a akt kvantifikační.[2] „Podle toho, kterého aspektu reference se delimitace týká, lze rozlišovat delimitaci identifikační a kvantifikační, nebo jednoduše řečeno identifikaci a kvantifikaci. (...) Výrazy, jejichž hlavní funkcí je vyjadřovat tyto významové rysy, se podle toho nazývají identifikátory, resp. kvantifikátory." (s. 385)

MČ 3 rozlišuje mezi pojmy míra a intenzita (kapitola o souvětí): „Je-li mezi fakty dvou propozic sémantická závislost, jde o souvětí měrové. K větám vyjadřujícím míru (kvantitu, množství děje nebo vlastnosti) se druží věty vyjadřující intenzitu (stupeň síly děje nebo vlastnosti)." (s. 497)

[2] Delimitace přibližně odpovídá Hlavsově pojmu denotace, identifikace jeho pojmu determinace.

Mluvnice češtiny 2 operuje při definici slovního druhu číslovek s pojmy kvantovost a kvantitativnost: „Číslovky (numeralia) jsou jedním ze dvou nástavbových slovních druhů. Jejich sémantickým základem je kvantovost, vyjadřování množství (kvanta, kvantity). Číslovky jsou slovnědruhovým prostředkem vyjadřování kvantovosti v širokém smyslu: kvantovost je zde (ve smyslu výrazovém i významovém) formována substantivností, adjektivností a adverbiálností. (Význam obecně pojaté kvantovosti formovaný substantivně, adjektivně nebo adverbiálně lze označovat jako kvantitativnost. Kvantitativnost je tedy slovnědruhově pojatá obecná kvantovost. Základním prostředkem vyjadřování kvantitativnosti jsou právě číslovky.)" (s. 105)

Míru (intenzitu) vyjadřují podle MČ 2 příslovce, a to (široce pojatá) příslovce způsobová. Jako příklady uvádí tato mluvnice lexémy „*velmi, značně, hodně, úplně, nadobro, příliš, neobyčejně, dost, částečně, trochu, málo*". (s. 190) Míra je zmíněna také v souvislosti s částicemi měrově hodnotícími: „Pomocí částic měrově hodnotících vyjadřuje mluvčí svůj hodnotící vztah k ději, činnosti, vlastnosti, kvalitě, kvantitě aj. z hlediska jejich míry. Tato míra se vyjadřuje

(a) jako neúplná, a to: (aa) malá (*jen, ledva, nejméně, poněkud, přinejmenším, zdaleka* aj.), (ab) střední (*víceméně, spíš(e)* aj.), (ac) velká (*až, bezmála, div, jenjen, pomalu, skoro, takřka, téměř, užuž, většinou* aj.),

(b) jako úplná, a to: (ba) přiměřená (*celkem, vcelku* aj.), (bb) dokonalá (*doslova, načisto, naskrz, úplně* aj.),

(c) jako přibližná (*asi, kolem, přibližně, zhruba* aj.)." (s. 235)

Encyklopedický slovník češtiny vykládá kvantifikaci jako „vyjádření (přesného) či jen přibližného množství objektů" (heslo Kvantifikace). Kvantifikátor je potom definován takto: „Ta součást substantivního výrazu (příp. celý substantivní

výraz), která udává množství objektů, o kterých se vypovídá. Kvantifikátory jsou tedy především číslovky základní - určité i neurčité (*jeden, pět, sto, několik*) a zájmena neurčitá (*všichni, každý, vše, nikdo, žádný, někteří...*)." Hranice pojmu kvantifikátor může být podle ESČ „stanovena různě; není např. zcela jasné, zda mají být mezi k. počítány i některé částice (*Ani zrno nazmar!* s významem *Ani jediné zrno nazmar!*), mezi k. nepatří ovšem vyjádření kvantity (ve smyslu intenzity) slovesného děje: *Mnoho* (kvantifikátor) *jí bude odpuštěno, neboť milovala mnoho* (intenzita)". ESČ připomíná, že „svůj původ má termín k. v predikátovém kalkulu, kde se v základní rovině používají pouze dva: k. obecný (vyjadřující, že pro každý prvek nějaké množiny platí určité tvrzení; tento k. se ve formulích značí ∀) a k. existenční (vyjadřující, že existuje prvek, o němž platí určité tvrzení; tento k. se ve formulích značí ∃). V přirozeném jaz., a tedy i v jazykovědě existuje ovšem k. celá řada, a jaz. k. se od formálních (predikátově-logických) liší především tím, že je podstatně obtížnější jejich význam formálně popsat (definovat jejich ekvivalenty v nějakém formálním a/nebo modelu). Důvodem této obtížnosti je jejich neurčitost či neostrost". (heslo Kvantifikátor)

František Kopečný (Kopečný 1953) v úvodu článku **Kvantitativní přívlastek a určení míry** připomíná Šmilauerovo pojetí kvantitativního přívlastku: Šmilauer v Novočeské skladbě uvádí „jen přívlastky vyjádřené jmény přídavnými, a to nejen případy jako *mnozí* lidé (*mnohý* člověk), *četný* zástup, ale i *těžký* vůz, *dlouhý* čas, *vysoká* hora, *široká* řada - s upozorněním, že jednotné názvosloví mluvnické řadí tyto případy k přívlastku »hodnotícímu«". Kopečný sám pokládá diskutované přívlastky za adjektiva kvalifikační. Za kvantitativní adjektiva, resp. za kvantitativní přívlastek potom nepovažuje jen formy jako *mnohý* nebo *četný*, ale i případy typu *pět, mnoho, kolik, tolik, tucet* apod. Od kvantitativního přívlastku odlišuje ovšem příslovečné určení míry. „Můžeme je definovat s Trávníčkem jako »určení míry a množství děje nebo

vlastnosti« - tedy jako určení patřící ke slovesu nebo k adjektivu (jako je vůbec dobré ponechat v souhlase s tradicí pro každé bližší určení substantiva název »přívlastek«). Jde o případy typu běžel *deset metrů za vteřinu,* vážil (unesl) *100 kg,* skočil *4 metry,* vysoký (široký, hluboký) *5 metrů* a pod." Od určení míry odlišuje Kopečný určení intenzity: „Jedním jeho případem je také určení intenzity: *velmi* zelený, *mnoho* pije, *málo* spí, píše *rychle* apod. Určení míry vznikne z tohoto určení intenzity jednak tehdy, nahradíme-li zájmenné vyjádření měrou konkrétní (vypije, vypil *tři sklenice,* skáče *čtyři metry* - proti zájmennému »daleko«) - jednak ovšem také změnou slovesného vidu: tak např. *mnoho* pije, pracuje chápem jako určení intenzity, ale vypil *mnoho* je (pro rezultativní povahu vidu perfektního) udáním míry, zde je mnoho nutně zájmenným vyjádřením jisté konkrétní kvantity, kdežto příklad *mnoho* pije lze chápat (vedle toho) jen jako určení intenzity. Srovnej, že lidově lze říci *tuze* pije, ale ne *tuze* vypil."

O celkový pohled na vyjadřování kvantity substance v češtině se pokouší *I. Poldauf* v článku **Vyjadřování kvantity v češtině** (Poldauf 1957). Autor rozdělil substance na jednotliviny a množstviny: „Jednotliviny lze počítat, lze stanovit jejich počet, a to buď číslem (*dvanáct*) nebo souhrnem (*tucet*), buď přesně, určitě (*dvanáct, tucet*) nebo nepřesně, neurčitě (*několik, řada*). Množstviny lze měřit, stanovit jejich kvantum, a to buď mírou (*litr*) nebo souhrnně a pak vždy nepřesně (*mnoho, fůra času*)." Počet i kvantum dohromady podle Poldaufa vytvářejí kategorii kvantity.

Poldauf se pokusil kvantifikátory (on sám ovšem tohoto pojmu neužívá) utřídit na základě kritérií morfologických, syntaktických i sémantických. Konkrétně jde o tato kritéria: počet/kvantum, určitost/neurčitost počtu nebo kvanta, morfologické vlastnosti výrazu (zvláštní flexe, neproměnnost, substantivní skloňování), druh shody (*tři chlapi byli, pět chlapů bylo, kopa chlapů byla*). Vzniká tak poněkud nepřehledné, ale

komplexní (gramatickou i významovou) charakteristiku podávající uspořádání lexémů. Kvantifikátory typu *pět* nebo *mnoho* považuje Poldauf na rozdíl od Kopečného za substantiva.

Příruční mluvnice češtiny podobně jako Mluvnice češtiny 2 řadí lexémy vyjadřující míru (intenzitu) mezi příslovce, a to příslovce způsobu. Jako příklady uvádí *velmi, tuze, trochu, moc, poněkud, zcela, úplně, vůbec,* zástupně *kolik, tolik.* Na jiném místě ovšem některé z těchto slov charakterizuje jako intenzifikační částice: „Mezi intenzifikační částice řadíme výrazy, které specifikují intenzitu vlastnosti, jež je vyjádřena adjektivy, adverbii, s omezením i slovesy: *Obtěžoval mě velice starý muž.* (...) Proto se jim také někdy říká **částice kvantifikační**, tradičně **měrová adverbia** (...)." (s. 359) Intenzitu vlastnosti podle PMČ zesilují (*velmi, hodně*), nebo oslabují (*málo, trochu, celkem*). Při zesílení určují některé z těchto částic intenzitu vlastnosti jako a) přílišnou (*příliš, moc*), b) vyčerpávající, popř. dostatečnou (*dost, zcela*), c) nejvyšší možnou (*úplně, naprosto*).

Skladba češtiny rozlišuje trojí vyjádření míry a intenzity: 1) přímo (*málo zkušený, trochu unavený*), 2) srovnáním (*Ty chrápeš **jak náš dědeček***), 3) uvedením následku nebo výsledku (*To je nepředstavitelně zdlouhavý proces.* (= „to je tak dlouhý proces, až je to nepředstavitelné")). Ke třetí skupině patří i vedlejší věty účinkové. Ty mohou *tak, natolik, tolik, takový* (v hlavní větě) specifikovat jako výrazy s významem: a) velké/nadbytečné míry (*Ten udělal tak velký // takový kravál, že příští hodinu byla třída jako pěna.*), b) dostatečné/adekvátní míry (*Referoval tak podrobně, že tomu každý mohl rozumět.*), c) nedostatečné míry (*Petr nebyl tak // natolik zkušený, že by to pochopil.*).

J. Porák v článku **O neurčitém významu číslovek určitých** (Porák 1958) zjišťuje, „které (určité, pozn. V. V.) číslovky mohou mít v češtině význam neurčitého

počtu, množství". V závěru studie rozlišuje Porák dvě skupiny číslovek: v první skupině je možné číslovku beze změny významu nahradit číslovkou jinou (*kouká, jako by* ***tři*** *vsi vypálil* - ***devět, devadesát devět*** *vsí*), v druhé skupině může mluvčí užít jen té číslovky, které se v daném rčení užívá; jsou to ustálená, frazeologická spojení (***devatero*** *řemesel, dostal* ***pětadvacet***).

3. Zavedení pojmového aparátu, formulace obecné koncepce neurčité kvantifikace

Jedním ze základních pojmů, s kterými v této práci zacházíme, je pojem **kvantum**. Podat jeho metajazykovou definici se ukazuje jako obtížné: museli bychom užít výrazů, které se obsahově od uvedeného pojmu již poněkud liší. Vhodnější tedy bude definovat tento pojem nepřímo, a sice výčtem podkategorií, které podle nás tvoří jeho obsah. Zároveň naznačíme, proč na jeho místě neužíváme pojmů jiných, zdánlivě synonymních.

Vycházejíce z inspirativní práce M. Formánkové, rozlišujeme **tři základní druhy kvanta**: **mnohost, rozsah a intenzitu**. **Mnohost** se manifestuje jako počet prvků, jazykově je většinou ztvárněna jménem v plurálu. **Rozsah** lze charakterizovat jako velikost, objem nebo rozpětí entity jediné, vyjádřené namnoze substantivem v singuláru. **Intenzita** představuje stupeň nějakého příznaku; od zbývajících dvou typů kvanta ji odlišuje rys „bezrozměrovosti". Mnohost i rozměr mají povahu dimenzionální (rozprostírají se v dimenzi prostorové nebo časové), kdežto intenzitu si lze představit jako bezrozměrový bod na stupnici síly příznaku. S Formánkovou souhlasíme v tom, že o druhu kvantity rozhoduje slovo označující kvantifikovanou entitu (srov. mnoho lidí x mnoho vody); kvantifikátor však může, anebo nemusí být disponován k tomu příslušný druh kvantity vyjadřovat.

Termín kvantum v této práci občas nahrazujeme výrazem **množství**. Uvědomujeme si, že takové označení může být zavádějící; množství asociuje mnohost, která představuje specifický druh kvanta, a zároveň (zřejmě právě proto) je obtížně slučitelné s pojmem intenzita. Přes uvedené výhrady budeme množství chápat terminologicky, a to jako synonymum k pojmu kvantum. Označení **kvantita** je možno chápat obecněji než kvantum; kvantum reprezentuje většinou konkrétní množství

(mnohost, rozsah nebo intenzitu), zatímco kvantita je především obecnou kategorií, tvořící protipól ke kategorii kvality. Pojmu **míra** užíváme v této práci podobně jako např. Příruční mluvnice češtiny, a sice synonymně s pojmem intenzita.

Na rozdíl od Formánkové nepokládáme za nutné zavádět kategorii „kvantity trvací". Trvání totiž lze interpretovat jako rozměr, a sice rozměr časový, a řadit je pod kategorii kvanta rozměrového jako jeho specifický druh. S Formánkovou se rozcházíme také v pojetí kvantifikace sloves. Autorka sice připouští, že kvantita určitého druhu může být komplikována i jiným druhem kvantity (zavádí např. kategorii kvantity intenzitně rozsahové), většině kvantifikátorů (v konkrétních kontextech) ale přiřazuje význam jediný. Na rozdíl od Formánkové se domníváme, že u většiny kvantifikátorů, které determinují slovesa, se jednotlivé druhy kvantifikace (kvantifikační významy) mohou **kumulovat** a neurčitě **překrývat**.

Věnujme se nyní krátce případům, kdy kvantifikátor determinující sloveso vyjadřuje význam intenzitní. U sloves nedokonavých platí intenzitní výměr pro jeden každý úsek děje slovesem označovaného. Minimální úsek slovesného děje lze charakterizovat jako atemporální (a tedy bezrozměrový) bod; děj je potom možno nahlížet jako sled takovýchto statických fází. Na rozdíl od většiny odborných prací (Formánková, Kopečný aj.) tak nepovažujeme intenzitu dynamického příznaku za funkci doby, po kterou probíhá, příp. funkci četnosti opakování děje.[3]

(1) *Vladimirův informátor, který byl právě v Paříži, byl jedním z těch nešťastných dělníků a až do Kurského zrady se s ním velmi přátelil.* (00)

(2) *Mr Abe shledal, že už se nedívá opojeně na perleťové moře, nýbrž že se velmi, velmi mračí, prosívaje v ruce písek s mušličkami.* (00)

[3] V uvedených pracích ovšem takovéto pojetí intenzity slovesného příznaku není explicitně definováno, nýbrž jen vyplývá z uváděných příznaků. Např. *mnoho se naplakat* (Formánková), *mnoho pít* (Kopečný).

Výraz *velmi* kvantifikuje v uvedených příkladech stupeň dynamického příznaku v každé z jeho statických fází. Existuje ovšem mnoho takových nedokonavých sloves, u nichž nemůže být minimální úsek děje - a sice takový, který lze kvantifikovat - zcela bez rozměru. Jedná se především o slovesa pohybu, kde kvantifikátor hodnotí intenzitu (rychlost) vyjádřeného pohybu.

(3) *Byl dvojitý, ale špatně sladěný: příliš často se zastavoval, příliš šermoval rukama, příliš váhal na křižovatkách, než se rozhodl, kterou cestou se dát.* (00)

Diskutovaný typ reprezentuje zde spojení *příliš šermoval rukama*. Spojení *příliš váhal* modeluje už situaci, kdy kvantifikátor vyjadřuje kvantifikační významy kumulované. Intenzitní význam zde interferuje s významem rozsahovým - mezi délkou váhání a jeho intenzitou je těsný, možno říci kauzální vztah (stupeň váhání měříme obvykle podle toho, jak dlouho - jakožto děj - trvá). U dokonavých sloves, a to u takových, která vyjadřují změnu stavu, je kvantifikována intenzita příznaku, která vyplývá z děje jako jeho výsledek.

(4) *Nejdřív jsem se hrozně lekla, ale pak mě to dost otrávilo.* (00)

(5) *Neptal jsem se ho na souhlas, ale přesto jsem si dovolil jeho dopis trochu zkrátit a formou mého článku se o něj s vámi podělit.* (00)

Daný příznak je většinou možno vyjádřit adjektivně (chceme-li uvést stav, který dějem vznikl): byla jsem trochu otrávená, dopis byl trochu zkrácený.

U dokonavých sloves, která neoznačují změnu stavu, ale jen ukončený (ohraničený) proces, má kvantifikace většinou povahu rozsahovou a slabě intenzitní.

(6) *Kněz po chvíli zakašlal a jako by se byl zastyděl, ukázal s příliš zřejmým úsilím o veselost na mou prázdnou sklenici: „Ještě kapku?" Dokonce se trochu zasmál.* (05)

Kvantifikátor v sousloví *trochu se zasmál* označuje délku děje a zřejmě i jeho intenzitu.

Kvantifikátor v kombinaci s nedokonavými slovesy může vyjadřovat také kvantifikační význam mnohostní.

(7) *Když už mluvím o sexu, a tenkrát jsme o něm mluvili hodně, musím říct, že jsme s Rolfem byli milenci.* (00)

(8) *Tommy Williams byl potěšením svých studentů a celé univerzity; hodně cestoval po zemích naplněných historií, a proto vnesl do tohoto místa ovzduší kosmopolitismu, veselé neúcty ke konvencím a staromódním názorům.* (00)

V citovaných výpovědích je potenciálně vyjádřen význam mnohostní a rozsahový: kvantifikátor lze interpretovat tak, že děj probíhal vícekrát (nešlo tedy pravděpodobně o jeden děj nepřerušovaný) a každá z jeho realizací se vyznačovala rozsahem ne právě malým. Oba významy, mnohost příznaku i jeho rozsah, tedy opakovanost jednotlivých dějů a jejich délka, se ovšem kříží a neurčitě překrývají; kvantifikátor proto nelze interpretovat jednoznačně. Nalezneme rovněž výpovědi, v nichž kvantifikátor potencionálně vyjadřuje význam mnohostní, rozsahový i intenzitní.

(9) *Chci se hodně smát a hodně plakat.* (00)

Kumulace kvantifikačních významů při determinaci sloves je příznačná pro kvantifikátory *velmi, mnoho, hodně, příliš, málo, trochu* aj. Existují ovšem i kvantifikátory, které slovesa kvantifikují jednoznačně: *často, občas* (význam mnohostní), *dlouho, krátce* (význam rozsahový), *rychle, pomalu* (význam intenzitní). Formánková soudí, že ve spojení *mnoho číst* má kvantifikátor význam rozsahový, zatímco ve spojení *dlouho číst* je vyjádřena kvantita trvací. S tímto názorem zcela nesouhlasíme; domníváme se, že kvantifikátor *dlouho* má význam čistě (časově) rozsahový, kdežto kvantifikátor *mnoho* v uvedeném spojení potenciálně vyjadřuje význam rozsahový i mnohostní. Např. kvantifikátor *dlouhý* může mít ale vedle

významu temporálně rozsahového i význam atemporálně rozsahový: *dlouhý provaz* apod. Doplňme, že „jednoznačné" kvantifikátory mohou ve své modifikované podobě determinovat i dynamické příznaky ztvárněné staticky nebo substancionálně: *občas navštěvovaný chrám, dlouhý běh* apod.

Pojem **kvantifikátor** vyhrazujeme pro výrazy, jejichž výlučnou funkcí je udávání a/nebo hodnocení kvanta (viz dále). **Kvantifikaci** potom chápeme jako akt označení kvanta kvantifikátorem. Podobně jako Formánková považujeme za kvantifikátory i výrazy, které determinují statické nebo dynamické příznaky - ve smyslu slovnědruhové determinace je tedy naše pojetí kvantifikátoru širší než pojetí Hlavsovo, Encyklopedického slovníku češtiny nebo Mluvnice češtiny. Naopak úžeji - a to ve srovnání s většinou prací na dané téma - kvantifikátor vymezujeme z hlediska jeho vlastní sémantiky; ty výrazy, které mají ve své sémantické struktuře i jiné než kvantifikační významy, nebudeme považovat za kvantifikátory. Mezi kvantifikátory počítáme ovšem výrazy, které obsahují velmi obecnou informaci o tom, o kvantum čeho se jedná: zda jsou kvantifikovány jednotlivé entity (zejména základní číslovky, dále číslovky násobné, udávající počet opakování děje), druhy entit (číslovky druhové) nebo jejich soubory (číslovky souborové)[4]. Kvantifikační funkci naopak nenesou číslovky řadové: nevyjadřují kvantum (mnohostní, rozměrové ani intenzitní), určují pouze pořadí entity v řadě.

Obsahují-li lexémy kromě významu množství ještě další informaci (a sice méně obecnou než tu, o které byla řeč výše), nebudeme je, jak už řečeno, za kvantifikátory považovat. Do rozsahu pojmu tak v našem pojetí nepatří např. zájmena implikující význam „osobovosti" nebo „věcovosti": *zřídkakdo, máloco, kdekdo, nikdo apod.* Kvantifikátory nejsou pro nás ani lexémy, které Mluvnice češtiny 2 charakterizuje jako

[4] Číslovkami násobnými, druhovými nebo souborovými se ovšem v této práci zabývat nebudeme.

„zájmena, u nichž je označování množství implikováno, není však základním významovým komponentem - převažují, převládají jiné významy“ (s. 99): *někdo, kdosi* („jedinec, neznámý, neurčitý, neurčitelný“), *kdokoli* („výběr jedince z množství, je lhostejno kdo“), *bůhvíkdo* („jedinec, lhostejno nebo neznámo kdo - zdůrazněna je nedůležitost výběru z množství“), *leckdo/ledakdo* („větší množství, s důrazem na různosti a mnohosti bez výběru“), *všelikdo* („větší množství, s důrazem na různosti a mnohosti bez výběru“) - cit. tamtéž. Kvantifikátorem pro nás není rovněž lexém *nějaký*; jeho funkce je především determinační (ve smyslu Hlavsově), je aplikátorem operátoru existence. Za kvantifikátory nepovažujeme ani výrazy, které kvantitativně určují entitu/entity zahrnutou/zahrnuté do jejich vlastního lexikálního významu, tedy takové výrazy, které nepředpokládají samostatné vyjádření kvantifikované skutečnosti. Jako příklad uveďme adverbiální určení *před chvíli (odešel)*; kvantitativně determinovanou, inherentně vyjádřenou entitou je zde čas. Naproti tomu ve spojení *chvíli pracoval* je kvantifikován rozsah slovesného děje (označeného samostatným slovem); adverbiální určení zde tak budeme interpretovat jako kvantifikátor. Uvedenou vlastnost ovšem od lexémů vyžadujeme jen na „systémové“ úrovni. V jazykových projevech totiž často dochází k elipse slova (obvykle substantiva) označujícího kvantifikovanou skutečnost, některé jeho významy potom přejímá kvantifikátor; např. *mnozí (lidé) si mysleli.*

Substantiva, která implikují kvantitativní význam a určitou entitu/entity kvantitativně determinují, zároveň ale ve své sémantické struktuře mají i významy jiné, budeme terminologicky označovat jako **substantiva s kvantitativním významem** (např. *dav, stádo* apod.). Jak uvidíme dále, právě z nich se často stávají výrazy kvantifikační.

Kvantifikaci omezujeme v této práci na oblast **lexikální**, nepopíráme ovšem, že může být realizována i na rovinách jiných (např. na rovině morfologické - viz Formánková). Kvantifikaci jako takovou zde nepovažujeme - na rozdíl od Hlavsy, Mluvnice češtiny 2 nebo Encyklopedického slovníku - za aspekt denotace (komplementární k aspektu determinačnímu). V opačném případě bychom museli z rozsahu pojmu vyloučit významy intenzitní a zřejmě i rozsahové (u sloves). Pokud jde o kvantifikaci mnohostní, naznačuje Hlavsa, že kvantifikována mohou být i slovesa, a přes ně pak celá výpověď (příslovce jako *vždy, vesměs, občas, několikrát* apod.). Budeme předpokládat, že denotačního aktu se účastní jen některé kvantifikátory a pouze někdy; zatímco při kvantifikaci substantiv je jejich (případná) denotační funkce průkaznější, v případě kvantifikace slov vyjadřujících statické nebo dynamické příznaky ji lze buď zcela vyloučit (intenzita), nebo ji nelze spolehlivě prokázat. Pojmu determinace nebudeme užívat v Hlavsově smyslu, ale obecně ve významu bližšího významového určování slova.

Kvantifikátor je pojem vymezený sémanticky, může ovšem být dále zpřesňován podle syntaktických a morfologických vlastností jednotlivých lexémů. Budeme proto, respektujíce tradiční slovnědruhovou klasifikaci, rozlišovat **kvantifikaci adjektivní, číslovkovou, příslovcovou a částicovou**. Adjektivní kvantifikátory budou výrazy morfologicky i syntakticky nesporně patřící mezi adjektiva: *mnohý, četný* apod. Mezi číslovkové kvantifkátory budeme řadit výrazy, které mají „zvláštní flexi" (ve smyslu Poldaufova termínu), popř. jsou nesklonné, a determinují substantiva: *mnoho, pár* aj.. Za příslovcové kvantifikátory budeme považovat nesklonné lexémy kvantifikující adjektiva nebo slovesa: *velmi, trochu* a další. Částicovými kvantifikátory budou pro nás ty kvantifikační výrazy, které nejsou větnými členy.

Neurčitou kvantifikaci lze, domníváme se, definovat negativně: je jí každé takové určení kvanta, které není přesné, tj. vyjádřené počtem nebo přesnou mírou (ve smyslu Poldaufově) - a které ovšem splňuje podmínky výše uvedené. Podobně jako Mluvnice češtiny 3 nebo Hlavsa nebudeme za neurčité kvantifikátory považovat totalizátory a negátory.

Neurčitý kvantifikátor buď kvantum - nepřesně - **udává (stanovuje)**, nebo je **hodnotí**, případně ve své sémantické struktuře obsahuje obě tyto složky. Autosémantické kvantifikátory (tedy adjektiva, číslovky a příslovce) kvantum vždy udávají, kvantifikátory synsémantické je vždy pouze hodnotí. Některé autosémantické kvantifikátory (*několik, pár*) kvantum pouze udávají, jiné (*mnoho, trochu*) je udávají a současně i hodnotí. Toto hodnocení má vždy **binární strukturu**, a je proto povahy **relační**. Kvantifikátory, které význam hodnocení neimplikují, naopak kvantum určují „absolutně".

Tohoto rozdílu si povšiml také B. Palek (Palek 1988): výrazy *mnoho* a *málo* podle něj vyjadřují hodnotu relativní, výrazy *dva, několik, nikdo* aj. hodnotu absolutní (s. 46). V poznámce 23 na téže straně ke své distinkci dodává: „Relativností se zde míní to, že uvedené výrazy mohou vyjadřovat různou kvantitu vzhledem k instaurátorům »přesně« kvantifikujícím a jménům (srov. *málo lidí* vs *málo včel* vs *málo peněz* atp.)." Relační povahy některých kvantifikátorů si všímá i Hlavsa (Hlavsa 1975): „Pro tuto funkci (tj. pro vyjadřování neurčitého množství, pozn. V. V.) má čeština k dispozici jednak číslovku *několik* a její druhovou variantu *několikerý* (o jejímž užívání platí stejné zásady jako o číslovkách určitých, viz s. 73), jednak pestrou a prakticky otevřenou skupinu kvantifikátorů, které vyjadřují kromě množství více nebo méně výrazně i to, jak mluvčí množství hodnotí, a to vzhledem k tomu, jaká kvantita byla očekávána, jaká je obvyklá v dané situaci, potřebná pro splnění jistého

účelu a podobně. S tímto zřetelem pak kvantifikátory vyjadřují buď větší, nebo menší množství než to, které bylo pro takové hodnocení východiskem (*moc, hodně; pramálo, mizivě*)." (s. 77)

Prvek, který Hlavsa označuje jako východisko hodnocení, budeme nazývat **bázovým komponentem** neboli **bází neurčité kvantifikace**.[5] Druhý prvek binární struktury bude potom představovat **udávané (stanovované)**, nebo **udané (stanovené) kvantum**. V prvním případě, reprezentovaném kvantifikátory autosémantickými, je udání kvanta součástí aktu kvantifikace - toho, který je realizován daným kvantifikátorem -, v případě druhém, který je typický pro kvantifikátory synsémantické (částicové), je kvantum udáno mimo tento akt (je vyjádřeno zvláštním lexikálním prostředkem). Udané/udávané kvantum je s kvantem bázovým velikostně porovnáváno a na základě toho ohodnoceno jako **velké**, nebo jako **malé**. Neurčitost této kvantifikace spočívá v tom, že přinejmenším velikost kvanta bázového, většinou ovšem i velikost kvanta hodnoceného není přesně známa. Jako neurčitě velký se ukazuje také rozdíl mezi oběma kvanty, byť jej některé kvantifikátory mohou poněkud upřesňovat.

Lze rozlišit **čtyři druhy bázového komponentu kvantifikace**. V prvním případě se jedná o **kvantum**, které mluvčí v dané situaci pociťuje jako **standardní**, obvyklé, „prostřední". Toto kvantum může být pro každou kvantifikovanou entitu a pro každou situaci jiné. Jeho existenci lze, jako to učinil Palek, ověřit srovnáním kvantifikace různých entit stejným kvantifikátorem. Spojení *mnoho lidí* například jistě předpokládá hodnotově nižší bázový komponent kvantifikace než spojení *mnoho mravenců*: 15 lidí pro nás v určité situaci může být *mnoho lidí*, 15 mravenců však sotva budeme hodnotit jako *mnoho mravenců*. Se standardní, „prostřední" mírou je ovšem nutno počítat čistě teoreticky, číselně ji vyjádřit nelze. Přestože tak představuje de facto

[5] Ne každá neurčitá kvantifikace ovšem musí mít bázi - máme na mysli případy kvantifikace "absolutní". Tyto případy jsou ale spíše výjimečné.

prázdnou množinu, je možno ji pro každou situaci lokalizovat do určité oblasti hodnot. Je příznačné, že při neurčitém hodnocení obvykle kvantum označíme jako velké nebo malé, ale málokdy jako „prostřední"; nemáme pro to ostatně ani dostatek vhodných lexikálních prostředků.

Ve druhém případě jde o **kvantum**, které mluvčí v dané situaci pociťuje jako **nejmenší (už) žádoucí, popř. jako největší (ještě) žádoucí**, neboli o takové kvantum, které odděluje kvanta pociťovaná jako žádoucí od kvant pociťovaných jako nežádoucí.

Oba uvedené typy bázového kvanta zastřešíme pojmem **kvanta subjektivně/intersubjektivně vázaného**. Kvantum je v určité situaci vázáno na subjekt mluvčího - je to hodnota, kterou mluvčí pociťuje jako standardní nebo jako nejnižší (už) žádoucí, popř. nejvyšší (ještě) žádoucí -, zároveň však může být spoluurčováno intersubjektivními normami. Jejich vliv jsme mohli sledovat výše na příkladu s lidmi a mravenci: při kvantifikaci mravenců (přesněji řečeno entit slovem mravenci označovaných) mluvčí situoval bázové kvantum do vyšších hodnot proto, že jej k tomu motivovaly intersubjektivní normy.

Ve třetím případě je bázové kvantum tvořeno **kvantem reálným**. Kvantum, které je ve výpovědi udáno, kvantifikátor hodnotí jako (potenciálně) neplatné, realitě neodpovídající, a velikostně jej porovnává s kvantem reálným. Funkcí kvantifikátoru je tak de facto rektifikace.

Ve čtvrtém případě se jedná o **kvantum, které odděluje uskutečnění nějakého děje od jeho neuskutečnění**. V některých případech je uskutečnění děje podmíněno tím, že udávané kvantum musí být větší než kvantum bázové, v jiných naopak tím, že je menší. Třetí a čtvrtý typ bázového kvanta subsumujeme pod pojem **kvanta objektivně vázaného**. Objektivní vázanost spočívá v tom, že kvantum není formováno úsudkem mluvčího (nebo intersubjektivními normami), ale je vázáno na

mimojazykovou situaci nebo na určitý děj (na jeho platnost či neplatnost). Je přitom zřejmé, že i tato objektivní vázanost má „subjektivní rysy": je podmíněna tím, že mluvčí se **domnívá**, že nějaké kvantum je reálné nebo že odděluje uskutečnění děje od jeho neuskutečnění. Proto jsme také nezavedli obecnější pojmy kvantifikace, resp. hodnocení subjektivní a objektivní - hodnocení musí zřejmě být vždy subjektivní.

Rozdělení kvantifikace na k. prvořadou a druhořadou, jež ve své monografii učinila M. Formánková, přejímáme v modifikované podobě. Jelikož kvantifikaci v této práci omezujeme na oblast lexikální, budeme za **druhořadé kvantifikátory** považovat **jen ty výrazy, které determinují opět jiné kvantifikační výrazy**. (Formánková považuje za druhořadý kvantifikátor např. výraz *mnoho* ve spojení *mnoho se naplakal* - kvantita je podle ní vyjádřena už předponou *na-*.) Případy, kdy kvantifikátor determinuje kvantum implikované - částicové kvantifikátory, jak uvidíme, mohou hodnotit kvantum vyjádřené explicitně nebo implicitně -, budeme proto vykládat jako kvantifikaci prvořadou. Druhou podmínkou je, aby druhořadý kvantifikátor význam kvantifikátoru primárního jen mírně modifikoval (nejčastěji půjde o intenzifikaci), ne jej zcela převracel. Vzhledem k uvedeným odlišnostem tak raději zavedeme pojmy nové: **kvantifikace primární** a **kvantifikace sekundární**.

Analytická část této práce bude tvořena dvěma oddíly: analýzou kvantifikátorů autosémantických a analýzou kvantifikátorů synsémantických, částicových. V prvním oddílu budou kvantifikátory děleny podle toho, zda udávané kvantum hodnotí jako větší, nebo jako menší než kvantum bázové. Ke kvantifikátorům druhé skupiny volně řadíme i lexémy *několik* a *pár*, třebaže v jejich případě má kvantifikace primárně povahu „absolutní". Analýza kvantifikátorů, které udávané kvantum hodnotí jako větší než kvantum bázové, je ve srovnání s analýzou druhé skupiny kvantifikátorů materiálově objemnější. Je tomu tak jednak proto, že sem náleží některé kvantifikátory

implikující objektivně vázanou bázi (*dost, příliš*), jednak z toho důvodu, že zde více prostoru věnujeme kvantifikátorům odvozeným od substantiv s kvantitativním významem (jejich soustava se nám jeví jako členitější a zajímavější než soustava podobně vzniklých kvantifikátorů vyjadřujících „malé" kvantum).

Při analýze vycházíme z materiálů korpusů SYN2000 a SYN2005. Výpovědi (nebo jejich části) převzaté ze SYN2000 označujeme šifrou (00), pro výpovědi pocházející z korpusu SYN2005 užíváme šifry (05). Výpovědi „umělé", které jsme vytvořili sami, značíme šifrou (VV). Část práce analyzující autosémantické kvantifikátory využívá „neautentických" výpovědí jen omezeně, naopak v části týkající se kvantifikátorů částicových takové výpovědi převažují. První část práce má proto více „svědecký" charakter (podává svědectví o tom, jak se daných kvantifikátorů užívá), v druhé části byly v zájmu větší názornosti výkladu častěji voleny příklady modelové.

Při analýze jednotlivých kvantifikátorů budeme sledovat následující jevy: druh kvantifikace určovaný druhem kvantifikační báze (tedy kvantifikace s bází subjektivně/intersubjektivně, resp. objektivně vázanou a její dílčí typy), druh udávaného a/nebo hodnoceného kvanta (mnohostní, rozsahové, intenzitní), dále to, které slovní druhy mohou být kvantifikovány (příp. významově: zda jsou kvantifikovány substance nebo příznaky), zda kvantifikátor může kvantifikovat také sekundárně a zda sám může být sekundárně kvantifikován, jaké jsou morfologické vlastnosti kvantifikátoru, jaký vliv na kvantifikátor má negace, jaká je stylová hodnota kvantifikátoru. Toho, jak kvantifikátor ovlivňuje přísudkovou shodu, si jednotlivě všímat nebudeme. Obecně totiž platí následující: má-li kvantifikátor substantivní skloňování, shoda se v přísudku obvykle řídí podle něho (*přišla spousta lidí*), má-li „zvláštní flexi", v přísudku je „neosobní" koncovka (*přišlo mnoho lidí*), má-li

kvantifikátor skloňování složené, shoda se řídí podle kvantifikovaného substantiva (*přišli mnozí lidé*). V jednotlivých kapitolách budeme většinou postupovat od aspektů významových k aspektům gramatickým a stylovým, kompoziční struktura ale nemusí být stále táž (může být měněna podle potřeb výkladu). V oddílu o částicových kvantifikátorech se nebudeme zabývat jevy, které jsou pro všechny analyzované částice stejné: morfologická povaha kvantifikátoru (všechny jsou neproměnné) nebo vliv na tvar přísudkového slovesa (žádná z těchto částic na něj vliv nemá).

Pro analýzu jsme vybrali kvantifikátory, které se nejčastěji objevovali v odborných pracích vztahujících se k tématu kvantifikace a které nás současně zaujaly některým svým funkčním rysem nebo gramatickou či stylovou vlastností. Kvantifikační částice byly vybrány ze souboru slov, které Mluvnice češtiny 2 charakterizuje jako „částice měrově hodnotící". Ostatní částice z tohoto souboru většinou z různých důvodů za kvantifikátory nepovažujeme. Z výpovědí nalezených v korpusech SYN2000 a SYN2005 citujeme jen zlomek, a sice takový, který má reprezentativní povahu.

V této práci se opíráme o výklady Slovníku spisovné češtiny. Interpretace jiných slovníků neuvádíme; práce si neklade za cíl vytvořit obraz lexikografického zpracování jednotlivých kvantifikátorů, ale pokusit se o postižení jejich významových, gramatických a stylových vlastností, příznačných pro jejich soudobé užívání. Odlišné pojetí by rozsah práce ostatně ani nedovoloval.

4. Analýza vybraných kvantifikátorů

4.1. Kvantifikátory autosémantické

4.1.1. Kvantifikátory hodnotící udávané kvantum jako větší než kvantum bázové

4.1.1.1. mnoho

K.[6] ***mnoho*** má subjektivně/intersubjektivně vázaný bázový komponent; vyjadřuje, že udávané kvantum je větší než kvantum mluvčím v dané situaci pociťované jako standardní. *Mnoho* může vyjadřovat kvantitu mnohostní a rozsahovou, kvantitu intenzitní nikoli. Pomocí tohoto lexému jsou kvantifikovány substance a dynamické příznaky.

(1) *Tu noc, co se Philby přiznal, mělo mnoho lidí v tajných službách pocit, že náhle zestárlo.* (05)

(2) *Od té doby uplynulo mnoho vody a Ludvík prošel dlouhým vývojem.* (05)

(3) * *Včera večer jsem se cítil mnoho unavený.* (VV)

Kvantifikuje-li *mnoho* sloveso, může potenciálně vyjadřovat (současně) kvantitu mnohostní i rozsahovou.

(4) *A přece jsem doufal, že se s tebou seznámím až za mnoho let. Že budu ještě žít životem svobodného člověka, že budu ještě mnoho pracovat a mnoho milovat a mnoho zpívat a světem vandrovat.* (00)

Z uvedené výpovědi nelze přesně určit, do jaké míry se kvantita týká počtu opakovaných dějů nebo spíše (časového) rozsahu těchto dějů (případně děje jednoho);

[6] Zkratkou „k." budeme v této práci označovat vždy jen kvantifikátor.

oba významy se prostupují. Vyjádřen každopádně není - domníváme se - význam intenzitní.

Přestože jsme výše uvedli, že k. *mnoho* význam intenzitní mít nemůže, v případě kvantifikace slovesa nelze tuto možnost zcela vyloučit. Jako gramaticky a komunikačně přípustná se jeví například takováto věta.

(5) *A mnoho ses tenkrát bál?* (VV)

Kvantifikátor zde nepochybně vyjadřuje význam intenzitní, jeho užití je však silně příznakové. (Neutrální by v takovém kontextu byly např. k. *moc* nebo *hodně*.) Hypotetičnost takovýchto užití dotvrzuje i fakt, že jsme v korpusovém materiálu žádné doklady intenzitního významu k. *mnoho* nenalezli.

Někdy může být obtížné rozlišit, kdy *mnoho* kvantifikuje substanci a kdy příznak. O kvantifikaci substance jde (mimo jiné) tehdy, když *mnoho* ve výpovědi rozvíjí genitivní zájmeno *toho* anebo když je možné toto zájmeno do příslušné pozice doplnit. Demonstrativum ovšem v těchto případech nemá odkazovací funkci: neodkazuje anaforicky nebo kataforicky do textu ani k mimojazykové situaci. Jeho funkcí je zaplnit uprázdněnou pozici předmětu, otevíranou valenčním potenciálním slovesa. Demonstrativum je jinými slovy obecným a významově vágním substitutem předmětu (denotačně konkrétního), který ve větě měl být vyjádřen, ale nebyl. Zájmeno samo ovšem může být elidováno.

(6) *Jak přitom stovky stran plynou a přibývají, vzniká dojem, že i když toho hrdina mnoho zažil, mnoho slyšel, snědl a vypil, vlastně se téměř nic neudálo, jen opět proběhlo několik téměř totožných kol.* (00)

Kvantifikaci substance, reprezentované právě genitivním zájmenem, předpokládají slovesa, která k sobě vážou předmět ve čtvrtém pádu. U ostatních sloves je kvantifikován příznak vyjadřovaný jimi samotnými. Změníme-li valenční strukturu

předmětového slovesa tak, že se z něj stane sloveso nepředmětové, změní se také druh kvantifikace.

(7) *Vzdělával se mimo školu, mnoho četl, a tak se stalo, že se profesor, o němž byl Ferda přesvědčen, že ví méně než on, netěšil u něho úctě.* (00)

(8) *Vzdělával se mimo školu, mnoho toho přečetl, a tak se stalo, že se profesor, o němž byl Ferda přesvědčen, že ví méně než on, netěšil u něho úctě.* (VV)

Zatímco ve výpovědi (7) k. *mnoho* kvantifikuje příznak (děj), ve výpovědi (8) je kvantifikována substance. Není zcela jasné, zda kvantifikátor v případech jako (8) vyjadřuje kvantitu rozsahovou, nebo mnohostní. Domníváme se, že - ač je demonstrativum ve tvaru singuláru - primárně jde o kvantitu mnohostní (osoba ztvárněná v subjektu výpovědi (8) četla mnoho knih, článků apod.). U některých sloves je ovšem nutné připustit i kvantifikaci rozsahovou: *mnoho vypil, mnoho věděl* (může jít např. o počet vypitých sklenic a množství jednotlivých informací, kterými dotyčný člověk disponuje, ale také o objem tekutin a celkový rozsah znalostí).

Místo demonstrativa může předmětovou pozici obsazovat zpodstatnělé adjektivum; to není možné z výpovědi vypustit. V těchto případech také nelze do výpovědi doplnit genitivní zájmeno.

(9) *Už dřív jsem o ní slyšela mnoho podivného.* (00)

V záporných větách je často možné k. *mnoho* interpretovat dvojím způsobem.

(10) *Mnoho mých přátel nakonec nepřišlo.* (VV)

Výpověď může mít dvojí smysl: 1. není pravda, že přátel přišlo mnoho, anebo 2. přátel, kteří nepřišli, bylo mnoho. V prvním případě se jedná o zápor členský, v druhém o zápor větný, který zasahuje i k. *mnoho* a inverzně mění jeho význam. Kvantifikátor v daném případě označuje kvantum spíše malé; toto kvantum ovšem nutně nemusí být ekvivalentní s kvantem označovaným lexémem *málo*, může se pohybovat také v oblasti

středních hodnot (tedy v okolí kvanta pociťovaného v dané situaci jako standardní). Ukazují to např. následující výpovědi.

(11) *Mých přátel nakonec nepřišlo mnoho, ale také ne úplně málo.* (VV)

(12) *Přátel není mnoho ani málo, je jich tak akorát.* (00)

SSČ charakterizuje lexém *mnoho* jednak jako příslovce, mající význam „hodně 2, 1 (x málo 1, 3)", jednak (ve spojení s počítaným předmětem) jako číslovku neurčitou. *Mnoho* podle SSČ 1. „vyjadřuje velkou míru, velmi velice", se záporem pak znamená „příliš" (příslovce), 2. „označuje velký počet, množství, míru".

K. *mnoho* má, budeme-li se držet Poldaufovy terminologie, zvláštní flexi. V nominativu a akuzativu je tvar *mnoho*, v ostatních pádech tvar *mnoha*. SSČ hodnotí tento lexém jako stylově neutrální; domníváme se ovšem, že v jazykových projevech se postupně prosazuje tendence vnímat jej jako prostředek knižní. Zvláště v mluvených projevech mluvčí tento kvantifikátor nahrazují výrazy jinými (*hodně, spousta*). Svědčí o tom i frekvence, s jakou se daný prostředek objevuje v Pražském mluveném korpusu (*mnoho*: 112 výskytů, *hodně*: 543 výskytů, *spousta*: 218 výskytů). Naopak v korpusu SYN2000, sestaveného z psaných textů, má *mnoho* frekvenci vyšší (*mnoho*: 35942 výskytů, *hodně*: 15499 výskytů, *spousta*: 8537 výskytů).[7] V SYN2005 je tento poměr podobný.

Sekundárně může být *mnoho* kvantifikováno pomocí výrazů *velmi, hodně* nebo *strašně*. Zdaleka nejfrekventovanější je první uvedená možnost.

(13) *Měla v sobě velmi mnoho smutku.* (05)

(14) *Mám tu strašně mnoho jednání, nemohu ani víc psát.* (05)

[7] Sledovali jsme zde počet lexémů. Vypovídací hodnotu těchto čísel ale poněkud snižuje fakt, že při zadání tvaru „spoustu" korpusový manažer vyhledá i tvary číslovky nesklonné, jakož i to, že lexém spousta může determinovat jen syntaktická substantiva.

4.1.1.2. mnohý

Mnohý a některé další adjektivní kvantifikátory považuje Hlavsa (Hlavsa 1975) za prostředky kvantifikace parciální: „Jak jsme již uvedli v kapitole o syntaxi kvantifikátorů, vedle základních tvarů se svéráznou číslovkovou flexí (*málo, mnoho, několik; trochu, pár*) mají některé z těchto prostředků i formy flexe adjektivní. Jsou to zvláště *mnohý, málokterý, některý*; k nim se přiřazují i *leckterý, ledakterý* apod., jež jsou svými tvary izolované, ale denotačním i skladebným fungováním se k uvedeným tvarům připojují. Používáme pro ně symbolu *Qpart*; jde ovšem o podtřídu v třídě *Qadj*. Předpokládáme-li, že základní tvar vyjadřuje vzhledem k substantivu význam »množina objektů o počtu *k*«, pak tyto varianty vyjadřují, že jde o »objekt patřící do podmnožiny o počtu k prvků, jež je součástí známé množiny«. Tato funkce je zajištěna jejich formálním příklonem k adjektivům jako názvům vlastností i uplatněním slovotvorného základu *který*." (s. 78) A dále: „Jestliže se tedy tyto kvantifikátory podílejí na konstrukci denotačních frází, které z předem ohraničené množiny vybírají podmnožinu o počtu *k* prvků (*k* je - jak uvidíme - vždy vyšší než 1), mohli bychom o této operaci mluvit jako o kvantifikaci parciální." (s. 79)

Skutečnost, zda má fráze parciální význam, nebo nikoli, lze otestovat substitucí kvantifikátoru za totalizátor *všechen* nebo *každý*. Pokud je tato substituce možná, fráze parciální význam má. Dosazení totalizátoru totiž prokáže, že význam množiny, z níž se vyděluje množina o počtu *k*, je kvantifikací předpokládán. (Tato množina je tvořena právě úhrnem všech prvků, které fráze - bez kvantifikátoru - pojmenovává.) Uvedenou substituci můžeme demonstrovat na Hlavsových příkladech.

(15) *Utíkají lidé z rodné půdy, málokterý se vrací. - Utíkají lidé z rodné půdy, všichni/každý se vrací.*

(16) *Ještě by bylo možné opravit leckterý poklesek. - Ještě by bylo možné opravit všechny poklesky.*

Analýza jednotlivých adjektivních kvantifikátorů ukázala, že *mnohý* má v této skupině zvláštní postavení: často se stává prostředkem kvantifikace neparciální.

(17) *Hned po 15. březnu, co sem vtrhli, vydali mnohé* (* *všechny*, pozn. V. V.) *nové zákony, vyhlášky, předpisy, nařízení a zákazy.* (00)

Je zřejmě třeba připustit, že v některých kontextech mohou mít neparciální význam i výrazy *některý* nebo *leckterý* (které zde ovšem nepovažujeme za kvantifikátory). Naopak k. *málokterý* má význam výlučně parciální.

(18) *Hned po 15. březnu, co sem vtrhli, vydali některé/?leckteré/*málokteré nové zákony, vyhlášky, předpisy, nařízení a zákazy.* (VV)

Parcialita, resp. neparcialita významu je do značné míry vázána na pozici fráze ve výpovědi, tedy na aktuální členění výpovědi. Pokud je fráze kontextově zapojená (stojí v tom případě ve výpovědi nejčastěji v tematické pozici), vystupuje množina entit touto frází (bez kvantifikátoru) označovaná jakožto známá a může tak být předmětem parciální kvantifikace (o rysu známosti viz výše citaci Hlavsy).

(19) *Mnohé/všechny/málokteré nové zákony, vyhlášky, předpisy, nařízení a zákazy vydali hned po 15. březnu, co sem vtrhli.* (VV)

Mluvnice češtiny 3 nehovoří o parciálním významu, nýbrž o selektivním užití: „O **selektivním užití** číslovky mluvíme tehdy, jestliže kvantifikátor vyčleňuje jistý počet prvků z množiny, která je předem nějak omezena, zejména dána kontextem: *Pět z chlapců* »známých« *si hrálo před domem, ostatní byli na zahradě.*“ (s. 388)

Nedá se ovšem tvrdit, že k. *mnohý* lze ve významu neparciálním užít ve všech kontextech, tj. že je možné jím všude nahradit k. *mnoho*.

(20) *Nebál se výšek o nic víc než každý jiný, ale skála se všude, kam oko dohlédlo, tříštila na mnoho malých útesů, takže si živě představil, jak by vypadal, kdyby na ně spadl.* (00)

V citované výpovědi substituci provést nelze. Stanovit gramatické pravidlo, které by jednoznačně rozhodovalo o možnosti nebo nemožnosti substituce, ovšem zřejmě není možné - pravděpodobně proto, že vliv zde mají i faktory pragmatické. Nepokouší se o to ani Hlavsa: „S obdobným vztahem mezi množinami jsme se již setkali u determinátorů tvořených od stejného základu, tj. od komponentu *-který*; ani nyní - podobně jako poprvé - nedovedeme přesným pravidlem postihnout kontexty připouštějící jejich užívání a zase jen konstatujeme, že některé výpovědi se v izolaci jeví jako nepřijatelné, neboť jejich lexikální obsazení pravděpodobně vylučuje předem vymezenou nadřazenou množinu, např. * *Ve vesnici byly mnohé (málokteré, některé) domy*, ačkoli k. *mnoho, málo, několik* jsou v takovém kontextu velmi dobře možné." (s. 78 dole) Ukázali jsme ovšem výše, že zejména k. *mnohý* se uplatňuje i v kontextech, v nichž je právě nadřazená množina vyloučena.

Adjektivní kvantifikátory mohou mít formu singuláru a plurálu. Významově se tyto varianty neliší, různá je však obvyklost jejich užívání. Také Hlavsa soudí, že „poněvadž kvantifikátory parciality konstituují denotátory pro víceprvkové podmnožiny, nemůže být rozdíl mezi singulárem a plurálem adjektivních variant co do denotace signifikantní". (s. 80 dole) Jak ukazují frekvence jednotlivých tvarů zjištěné v korpusu, u *mnohý* je obvyklejší plurálová forma, u *málokterý* naopak forma singulárová.[8]

Adjektivum *mnohý* může kvantifikovat také nepočitatelná substantiva.

[8] Např. *mnohý*: 234 výskytů, *mnozí*: 4941 výskytů; *málokterý*: 252 výskytů, *málokteří*: 38 výskytů (SYN2000). V SYN2005 je tento poměr podobný. Vyhledávali jsme pouze tvary, nikoli lexémy.

(21) A *tak Pavouk, zarytě číhající na Estellu, překonal v číhání mnohý čipernější hmyz a často se rozmotal a spustil zrovna v pravý okamžik.* (00)

(22) *Co můžeme rozumně podniknout? Snížit svoji váhu, což nahradí mnohou léčbu.* (00)

Kvantifikátor rozčleňuje nepočitatelné substantivum na individualizované jednotky a konstatuje jejich mnohost. Nelze tak souhlasit s Hlavsovým míněním, že „vzhledem k základním podobám je jejich (adjektivních kvantifikátorů, pozn. V. V.) užívání příznakové a vždy je můžeme nahradit podobami *mnoho* (hodin), *málo* (jich), *několik* (přátel); jen **leckolik* čeština nemá" (s. 78).

Srovnáme-li dvě výpovědi, které se od sebe liší jen tím, že v jedné je k. *mnoho* a v druhé jeho adjektivní protějšek *mnohý*, zjistíme, že jejich význam není zcela totožný. Sémantická diference nevyplývá ovšem z odlišných lexikálních významů slov, ale, domníváme se, z jejich různé morfologické formy a syntaktické funkce. K. *mnoho* substantivum označující kvantifikované entity syntakticky řídí, zatímco *mnohý* vystupuje jakožto statický příznak a na příslušném substantivu je syntakticky závislý. Statické příznaky také většinou (byť zdaleka ne vždy) reprezentují informaci komunikačně méně závažnou než substance. Z těchto důvodů je v případě adjektivního kvantifikátor význam množství relativně méně akcentován, do popředí vystupuje význam kvantifikovaného substantiva.

(23) *Později jsem se dozvěděl, že ani mnozí urození páni sběrem lanýžů nepohrdnou a kráčejí za vepři, jako by to byli ušlechtili lovečtí psi, a za nimi pak jdou sluhové s motykami.* (00)

(24) *Později jsem se dozvěděl, že ani mnoho urozených pánů sběrem lanýžů nepohrdne a kráčí za vepři, jako by to byli ušlechtili lovečtí psi, a za nimi pak jdou sluhové s motykami.* (VV)

Podobný rozdíl je i mezi substantivními kvantifikátory plně sklonnými a kvantifikátory tvarově neproměnnými, příp. kvantifikátory se zvláštní flexí. V prvním případě je význam množství zdůrazněn tím, že ke kvantifikátor odkazuje shodná rodová koncovka přísudkového slovesa.

(25) *Spousta mých přátel trávila léto v zahraničí.* (VV)

Naopak v druhém uvedeném případě „neosobní" rodová koncovka *-o* ke kvantifikátoru nijak zřetelně neodkazuje.

(26) *Spoustu mých přátel trávilo léto v zahraničí.* (VV)

V případě adjektivního kvantifikátoru odkazuje rodová koncovka ke kvantifikovanému substantivu.

(27) *Mnozí mí přátelé trávili léto v zahraničí.* (VV)

Můžeme proto shrnout: význam množství je různě silně zdůrazněn podle toho, jakou formu a syntaktickou funkci kvantifikátor má. Nejvíce je tento význam akcentován u kvantifikátorů substantivních plně sklonných, méně u kvantifikátorů nesklonných nebo majících zvláštní flexi, nejméně potom u kvantifikátorů adjektivních. Čím více je přitom zdůrazněn význam množství, tím menší důraz nese význam „věcný".

Adjektivní k. *mnohý* může v některých kontextech na rozdíl od *mnoho* stát ve výpovědi samostatně, bez kvantifikovaného substantiva[9]. Stává se to např. při kontextové elipse.

(28) *Ovšem pár domů zůstalo a mnohé byly již znovu postaveny.* (00)

Jindy ovšem chybějící substantivum není možné doplnit z kontextu, prázdná pozice ke kvantifikované substanci jen vágně odkazuje.

(29) *I když jsem mu mnohé zamlčel a nesdělil, přece jen jsem mu tu a tam řekl víc, než jsem původně chtěl, snad jsem se sám dal příliš strhnout dějem.* (00)

[9] I *mnoho* ovšem může stát samostatně - je-li elidováno genitivní demonstrativum stojící v pozici předmětu. Podrobněji viz výše.

(30) *Jsi zde dobře známa, tvé oči jsou nápadné, snad tě mnohý pozná!* (00)

Na uprázdněnou pozici by bylo možné doplnit některé substantivum s obecným významem (*lidi*, *věci*).

K. *mnohý* vyjadřuje pouze kvantitu mnohostní, kvantifikovat může jen substance; funkčně je tak ve srovnání s k. *mnoho* omezenější. Negace jeho význam nemění.

(31) *Mnozí mí přátelé nakonec nepřišli.* (VV)

SSČ charakterizuje lexém *mnohý* jako přídavné jméno (stylově neutrální) a jeho význam vykládá takto: 1. „ve velkém počtu se vyskytující, četný, hojný", 2. „leckterý, nejeden, některý". Druhý význam zřejmě volně odpovídá námi postulovanému významu parciálnímu.

Sekundárně lexém *mnohý* kvantifikován většinou nebývá, třebaže jsme několik takových příkladů v korpusu našli.

(32) *Toto tajemství se snažili rozluštit velmi mnozí, mezi nimi George Orwell, Arthur Koestler, Alexandr Solženicyn.* (00)

Skloňování má tento kvantifikátor adjektivní, složené.

4.1.1.3. hodně

K. ***hodně*** má subjektivně/intersubjektivně vázaný bázový komponent; vyjadřuje, že udávané kvantum je větší než kvantum v dané situaci pociťované jako standardní. *Hodně* může vyjadřovat kvantitu mnohostní, rozsahovou i intenzitní. Kvantifikuje jak substance, tak příznaky.

(33) *Žije zde křepelka a hodně divokých hrdliček, které jsou ale v Michiganu chráněny.* (05)

(34) *Ale soudce už od té doby odpočítal hodně času.* (05)

(35) *Dělat si švandu z policie je hodně staromódní.* (05)

Kvantifikuje-li *hodně* sloveso, může kumulativně vyjadřovat všechny tři kvantifikační významy (mnohost, rozsah, intenzitu).

(36) *„Až přijde konec, budu hodně trpět?"* (00)

V citované výpovědi je zastoupen význam intenzitní a rozsahový (lze předpokládat, že dotazována je intenzita utrpení a jeho délka); význam mnohostní nelze vyloučit, pravděpodobně však mluvčím nebyl intendován (znamenalo by to, že děj by musel být opakován, že by tedy utrpení „probíhalo přerušovaně").

Hodně se nezřídka uplatňuje jako kvantifikátor sekundární. Nejfrekventovanější je spojení *hodně málo*, setkáme se ale také s *hodně moc* nebo *hodně mnoho*; tato spojení jsou ovšem expresivní.

(37) *Opravdu univerzálních fotografů je hodně málo.* (05)

(38) *Vlez si ke mně na tu skalku a hodně moc mě obejmi, miláčku!* (05)

(39) *Tak jen už se do toho pusťte, ať vyděláte hodně mnoho peněz.* (05)

V záporných větách tento kvantifikátor na rozdíl od *mnoho* není negací zasahován.

(40) *Hodně mých přátel nakonec nepřišlo.* (VV)

Hodně je lexém tvarově neproměnný a stylově neutrální; v některých kontextech ovšem může adherentně konotovat expresivní příznak. O jeho progresivnosti zvláště v mluvených projevech už bylo promluveno výše (viz výklad o k. *mnoho*).

4.1.1.4. dost

V prvním ze svých kvantifikačních významů vyjadřuje lexém ***dost*** velké kvantum. Bázový komponent kvantifikace je zde subjektivně/intersubjektivně vázán, kvantifikátor vyjadřuje, že nějaké kvantum je větší než kvantum, které v dané situaci mluvčí pociťuje jako stadnardní, bezpříznakové. Rozdíl mezi oběma kvanty je ovšem

ve srovnání s k. *mnoho*, *hodně* nebo *spousta* hodnocen jako menší (podobně je tomu např. u k. *řada*).

(41) *Od té doby bylo San Saba nějakou dobu dost tiché místo.* (00)

Ve svém druhém významu se lexém *dost* stává prostředkem kvantifikace s objektivně vázaným bázovým komponentem; kvantum je hodnoceno jako stejné nebo větší, než je nejnižší kvantum potřebné k uskutečnění určitého děje. Objektivně vázáno je tedy takové kvantum, které odděluje uskutečnění nějakého děje od jeho neuskutečnění. Děj, který byl (mohl být) uskutečněn, často vyjadřuje vedlejší věta příslovečná účelová.

(42) *Nikdy jsem neměl rád práci v jeskyních, ale honorář, který mi Radž platil, byl dost vysoký na to, abych svou nechuť překonal.* (05)

Výše honoráře, který Radž mluvčímu ve výpovědi (42) zaplatil, byla větší než taková jeho (nejmenší) výše, jež by ho už přiměla „překonat nechuť" - případně byla této výši rovna. Udávané kvantum proto leží v intervalu hodnot, jehož levý krajní bod představuje kvantum bázové, objektivně vázané (interval je zleva uzavřený[10]), zprava je pak interval (teoreticky) neohraničený, rozbíhá se k nekonečným hodnotám.

[10] „Uzavřeností intervalu" míníme, že bod, který tvoří jeho mez - ať levou, nebo pravou -, je jeho součástí. V opačném případě se jedná o interval otevřený.

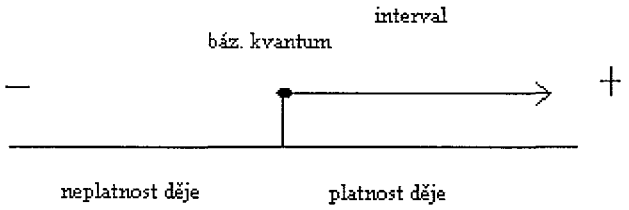

Děj, který proběhl nebo mohl/může proběhnout, nemusí být vždy vyjádřen vedlejší větou - příjemce sdělení jej často vyrozumívá z kontextu.

(43) *Nakonec se ukázalo, že byl rychlý dost.* (VV)

Výpověď vyjadřuje, že subjekt ztvárněný v podmětu vedlejší věty byl dost rychlý na to, aby příslušný děj proběhl; tento děj byl pravděpodobně zmíněn v pretextu.

Pokud je přísudkové sloveso věty negováno, vyjadřuje kvantifikátor, že nějaké kvantum není dostatečně velké na to, aby příslušný děj mohl proběhnout. Interval, v němž leží udávané kvantum, se tak inverzně obrací: zprava je nyní otevřený, hraničním (ale nezahrnutým) bodem je velikost bázového kvanta, na druhém konci se potom blíží k nulovým hodnotám.

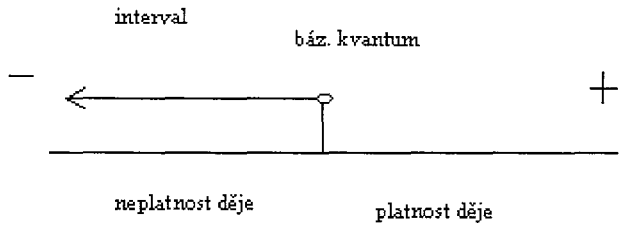

(44) *Nikdy jsem neměl rád práci v jeskyních a honorář, který mi Radž chtěl zaplatit, nebyl dost vysoký na to, abych svou nechuť překonal.* (VV)

Výše honoráře zde byla menší než taková jeho nejmenší výše, jež by už mluvčího přiměla „překonat nechuť". Teoreticky by tento honorář mohl být i nulový, pragmatické okolnosti výpovědi svědčí ovšem o jeho nenulovosti.

Kvantifikátor v prvním uvedeném významu se může vyskytovat jenom v kladných větách; pokud je věta negována, změní se i význam kvantifikátoru, popř. tento kvantifikátor není možné použít.

(45) *Martin byl dost chytrý.* (VV)

(46) *Martin nebyl dost chytrý.* (VV)

(47) * *Od té doby nebylo San Saba nějakou dobu dost tiché místo.* (VV)

Výpověď (45) by mohla mít dvojí různé pokračování, resp. doplnění.

(48) *Martin byl dost chytrý na to, aby i tak těžkou zkoušku složil.* (VV)

(49) *Martin pro něj nebyl dost chytrý.* (VV)

Zatímco ve výpovědi (48) představuje bázi kvantifikace kvantum, které odděluje uskutečnění děje od jeho neuskutečnění, ve výpovědi (49) je touto bází nejmenší kvantum pociťované v dané situaci jako žádoucí; kvantum, které se stanovuje, tedy míra chytrosti osoby ztvárněné v subjektu, se potom hodnotí jako stejné nebo větší - v případě negativních vět typu (49) jako menší -, než je kvantum bázové.

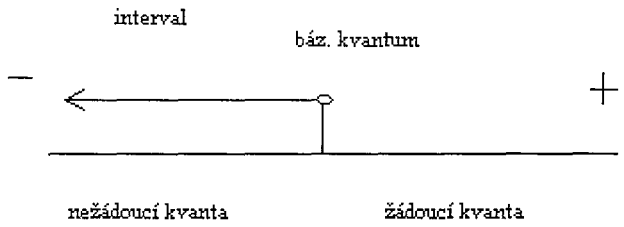

Bázové kvantum už není vázáno objektivně, ale subjektivně; subjektivnost je ostatně signalizována i přítomností příslovečného určení zřetelově autorizujícího (*pro něj*). Na rozdíl od k. *příliš*, u něhož je významový rys žádoucnosti, jak uvidíme níže, implikován často, se v případě k. *dost* objevuje většinou jen v záporných větách. Pokud má být kvantifikátor s tímto významem užit ve větě kladné, musí obvykle stát až za kvantifikovaným výrazem.

(50) *Martin byl (pro něj) chytrý dost.* (VV)

Ve svém třetím významu lexém *dost* vyjadřuje, že nějaký děj trvá už příliš dlouho, případně že jeho výsledek je již přílišný, a měl by proto být ukončen.

(51) *Natrápil ses nás už dost.* (VV)

(52) *„Nadělal jste už dost svinstva," řekl jsem pomalu* (...). (05)

Kvantum času, po který děj probíhá, se v uvedených výpovědích již velikostně vyrovnalo takovému jeho kvantu, které je chápáno jako již nežádoucí, případně jeho velikost i přesáhlo. Toto nežádoucí kvantum budeme považovat za kvantum subjektivně/intersubjektivně vázané. Výpovědi s k. *dost* v tomto (třetím) významu mají většinou výrazně pragmatický charakter - obsahují totiž apel na ukončení děje. Pragmatická (apelativní) funkce kvantifikátoru je signalizována tím, že výraz nese větný přízvuk.

(53) *„Nadělal jste už DOST svinstva," řekl jsem pomalu.* (VV)

SSČ jednotlivé významy k. *dost* nerozlišuje. Význam velkého kvanta a význam kvanta dostatečně velkého pro uskutečnění děje slučuje do jediného významu „v dostatečné, potřebné (popř. velké) míře, hodně, značně". Význam, který jsme zde uváděli na třetím místě, SSČ vůbec nepřipouští. Zřejmě je ale možné subsumovat jej pod druhý význam slova: (podle SSČ) „pokyn k ukončení činnosti, přestaň(te)". Zatímco však zde je příslušný apel explicitní, v případě kvantifikátoru je pouze implikován.

K. *dost* může vyjadřovat kvantitu mnohostní, rozsahovou nebo intenzitní.

(54) *Uvnitř bude slušný rámus a dost lidí na to, aby se mezi nimi ztratil.* (05)

(55) *Jsem požitkář, vypiju dost piva, jsem přes sladkosti a přes pečivo.* (05)

(56) *Už jsi dost starý na to, abys mohl nést odpovědnost.* (05)

Dost může být kvantifikátorem primárním a omezeně i sekundárním; sekundárně bývá kvantifikována mnohost dějů, vzniklá jejich opakováním.

(57) *Ano, já taky dost často mívám taková nedorozumění jako tohle.* (05)

Primární kvantifikátor *často* zde vyjadřuje, že příslušný děj se opakuje. Opakováním téhož (děje) vzniká specifická kvantita mnohostní: není konstituována různými jednotkami téhož druhu (např. spojení *několik vojáků* označuje různé lidi, kteří patří ke stejnému druhu lidí-vojáků), ale jednotkou jedinou, která existuje v různých časových pásmech.[11]

K. *dost* je tvarově neproměnný. Tam, kde determinuje substantiva, jej budeme hodnotit jako číslovku, v případech determinace adjektiv, sloves a příslovcí bude pro nás příslovcem. Stylově je lexém *dost* neutrální, jeho méně frekventovaná varianta dosti nese však příznak knižnosti:

(58) *„Taková hrůza," řekla paní Ridleyová, dosti těžce oddychujíc, šla totiž dost rychle.* (05)

V kombinaci s některými dalšími kvantifikátory přebírá k. *dost* významy, které jsou zcela odlišné od těch, jež může vyjadřovat samostatně.

(59) *Cítil jsem lehkost a nic mě netáhlo k zemi, ale přece to bylo napoprvé asi trochu víc než dost, protože jsem začal cítit malátnost ve všech údech.* (00)

(60) *Káčátka si mne prohlížela malými bystrými očky připomínajícími korálky a moje přítomnost jim ani dost málo nevadila.* (05)

V příkladě (59) lze příslušné spojení volně nahradit výrazem *(trochu) příliš*, v příkladě (60) je možno užít k. *ani trochu/vůbec.* V těchto případech nebudeme ovšem *dost* považovat za sekundární kvantifikátor (kvantifikační význam se neposouvá, ale zcela mění). V jiných případech ale *dost* funkci sekundárního kvantifikátoru plnit může.

(61) *To mi připadá dost málo pravděpodobné.* (00)

[11] Děj je jako jedna jednotka pojímán. Reálně se však od sebe jednotlivé děje - pravděpodobně - odlišují i v jiných parametrech než v parametru časovém.

V záporných větách je k. *dost* negací zasahován, jeho význam se inverzně mění.

4.1.1.5. příliš

K. ***příliš*** má primárně objektivně vázaný bázový komponent. Udávané kvantum je hodnoceno jako větší než největší takové kvantum, které ještě umožňuje uskutečnění děje. Interval, na němž udávané kvantum leží, je tedy velmi podobný intervalu u k. *dost*: zleva je ohraničen kvantem, které odděluje uskutečnění děje od jeho neuskutečnění - tento bod ovšem není součástí intervalu (chápeme-li jej skutečně pozitivně, tedy jako nejzazší kvantum, které ještě umožňuje uskutečnění děje), interval je proto zleva otevřený -, směrem doprava se pak interval (teoreticky) rozbíhá k nekonečným hodnotám. Ve srovnání s k. *dost* jsou zde ovšem poloosy definované parametrem platnosti/neplatnosti děje inverzní: u *dost* je poloosa, kterou zleva vymezuje bázové (hraniční) kvantum, jsouc přitom její součástí, a která doprava ubíhá k nekonečným kladným hodnotám, vyznačena rysem platnosti děje, druhá, opačná poloosa, naopak rysem jeho neplatnosti. U k. *příliš* jsou pak tyto rysy poloosám připsány obráceně; inverzní je z tohoto hlediska i bod, který obě poloosy odděluje.

Výpověď s k. *příliš* se zajímavým způsobem promění, jestliže ji podrobíme „trojí inverzi": *příliš* nahradíme k. *dost* (tím se u obou poloos změní parametr platnost/neplatnost děje) a přísudkové sloveso znegujeme (tím se inverzně obrátí samotný interval - od mezního bodu nyní nebude směřovat doprava, ale doleva).

(62) *Místnost byla příliš temná na to, abychom v ní něco mohli vidět.* (VV)

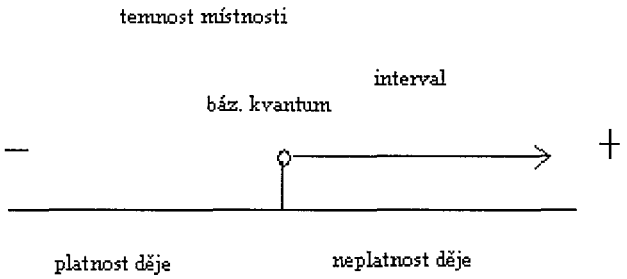

(63) *Místnost nebyla dost temná na to, abychom v ní něco mohli vidět.*

(VV)

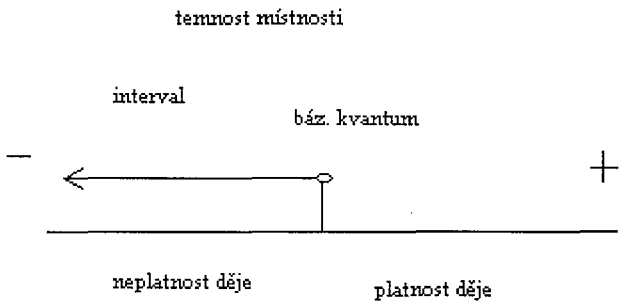

Když nyní inverzně modifikujeme samotný kvantifikovaný příznak, dosáhneme podobného efektu, jako kdybychom inverzně obrátili jak interval, tak obě poloosy - vrátíme se tedy přibližně tam, odkud jsme vyšli. Za lexikální inverzi výrazu *temný* lze s určitou výhradou považovat substantivum *světlý*.

(64) *Místnost nebyla dost světlá na to, abychom v ní něco mohli vidět.* (VV)

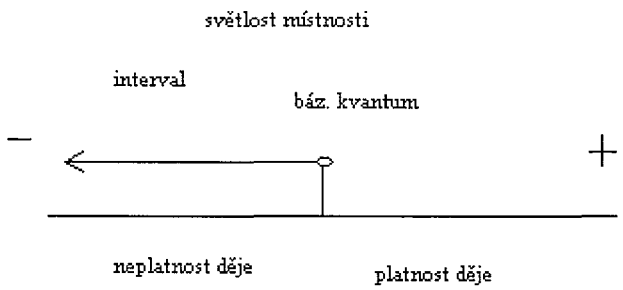

Výpovědi (63) a (64) ovšem přes jejich značnou významovou podobnost nelze považovat za zcela synonymní. Pramení to především z charakteru opozice *temný* - *světlý*: jedná se o opozici graduální (kontrární), která kromě krajních poloh připouští ještě další stupně příznaku. Jinými slovy, fakt, že nějaká entita není světlá, ještě neznamená, že je temná. Pokoušet se do výše naznačených syntaktických struktur dosazovat lexikální prvky tvořící opozici komplementární (kontradiktorickou) - tedy takovou, pro niž platí, že popření platnosti jednoho členu nutně znamená platnost členu

druhého (např. *živý - mrtvý*) - by ovšem nemělo smysl: lexémy tohoto druhu nelze intenzitně kvantifikovat (* *příliš mrtvý*).

Pokud *příliš* sekundárně kvantifikuje udání malého množství (spojení *příliš málo*), má význam opět trochu jiný. Interval, na němž leží stanovované kvantum, je zprava (otevřeně) ohraničen hodnotou kvanta bázového, doleva potom ubíhá k nulovým hodnotám. Poloosa, která reprezentuje hodnoty kvanta odpovídající platnosti děje, je zleva (uzavřeně) vymezena kvantem bázovým, na opačnou stranu potom směřuje k nekonečnu. Parametr platnost/neplatnost děje i samotný interval jsou tak opět inverzní; neinverzní povahu má ovšem bod reprezentující hraniční kvantum, který v obou případech není součástí intervalu (je „prázdný").

(65) (...) *Victor trávil ve svém obchodě, kde měl vedoucího, příliš málo času, než aby se naučil odhadovat čas* (...). (00)

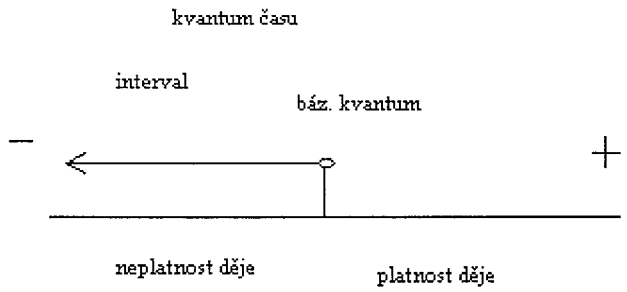

Tato struktura je synonymní se strukturou *dost* + negace (*Viktor netrávil v obchodě dost času na to, aby...*).

Pokud není děj, jehož uskutečnění udávané kvantum neumožňuje, ve výpovědi vyjádřen ani implikován (vyjádřen by v takovém případě byl nejspíš v pretextu), stává se bázovým kvantem kvantum v dané situaci pociťované jako největší ještě žádoucí. Tento druh kvantifikace může realizovat také k. *dost*. Viděli jsme ale výše, že k vyjádření takového významu je třeba zvláštních prostředků syntaktických (negace, postpozice kvantifikátoru). K. *příliš* může významový rys žádoucnosti implikovat mnohem snadněji.

(66) *Vaškovi, který je opravdu líný, se i to zdálo být příliš namáhavé.*

(00)

Tento druh kvantifikace má subjektivní/intersubjektivní bázový komponent; udávané kvantum je hodnoceno jako větší, než je kvantum pociťované jako největší ještě žádoucí. Od kvantifikace realizované prostřednictvím výrazu *dost* se - významově - liší tím, že parametr žádoucnosti/nežádoucnosti je připsán opačným poloosám. Jedná se o podobnou inverzi jako v případě kvantifikace s objektivně vázanou bází, kde byl inverzně modifikován pouze jiný parametr (platnost/neplatnost děje).

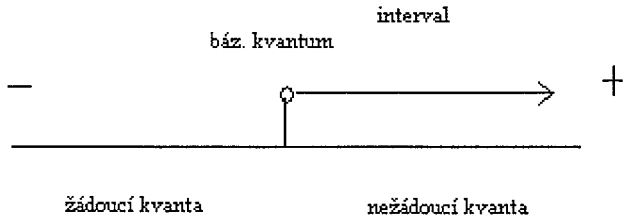

Hodnoty kvanta, které jsou nižší než hraniční kvantum bázové (nebo mu jsou rovny), odpovídají významu žádoucnosti, vyšší hodnoty už jsou pociťovány jako nežádoucí. K. *příliš* tak implikuje presupozici, že čím vyšší hodnota kvanta, tím z hlediska autora promluvy hůře. Ve výpovědi (66) je např. presuponováno, že čím namáhavější zmiňovaná činnost je, tím negativněji ji bude příslušná osoba vnímat; platí to bez pochyby pro hodnoty od kvanta hraničního k hodnotám vyšším, postoj mluvčího k hodnotám pod hraničním bodem není, domníváme se, jednoznačně presuponován. U k. *dost* je situace opačná: čím vyšší je hodnota udávaného kvanta, tím z hlediska mluvčího - v modelovém případě - lépe. K. *příliš* a *dost* tak nejenže entitu determinují co do její kvantity, ale současně i implikují pozitivní nebo negativní postoj mluvčího k ní. Tento implikovaný význam může pochopitelně být silnější nebo slabší.

(67) *Martin byl podle mě chytrý dost.* (VV)

(68) *Martin byl podle mě chytrý až příliš.* (VV)

Zatímco výpověď (67) jednoznačně implikuje pozitivní hodnocení příznaku „chytrost", výpověď (68) předpokládá spíše hodnocení negativní (chytrost se zde významově blíží vychytralosti).[12] Problematika postojového hodnocení je ovšem složitější. Představme si následující situaci: Rodina jde koupit stůl, k němuž by mohli současně usednout všichni její členové, který by se jí ale zároveň vešel do kuchyně. Nad exemplářem, o jehož koupi uvažují, by potom mohl probíhat např. následující dialog.

(69) *Osoba 1: Tenhle stůl se mi zdá velký dost.*

Osoba 2: Mně se zdá velký až příliš. (VV)

Na tomto modelovém příkladě jsme se pokusili ukázat, že zvyšování hodnoty kvanta může být provázeno (úměrně se zvyšujícím) pozitivním hodnocením jen do určitého bodu, od kterého jsou potom vyššímu kvantu připisovány nižší a nižší hodnoty postojové. Jinými slovy, body, které oddělují pásmo kvanta žádoucího od pásem kvant již nežádoucích, mohou být, jak vyplývá i z logiky věci, dva. Jeden je reprezentován bázovým kvantem k. *dost*, druhý bázovým kvantem k. *příliš*. Situace, kdy může vzniknout průnik obou kvantifikátorů, jistě nenastávají často. Předpokladem jejich smysluplnosti je existence dvou různých perspektiv (viz příklad (69)) nebo např. rektifikace původního postoje.

(70) *Martin byl chytrý dost, snad až příliš.* (VV)

[12] V případech, kdy je kvantifikován příznak implicitně negativně hodnocený, bylo by snad náležitější místo o žádoucnosti mluvit o přijatelnosti. Za účelem zjednodušení výkladu ale od této distinkce upouštíme.

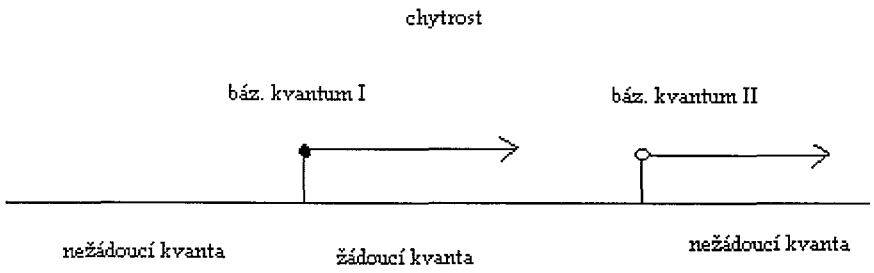

Pokud je přísudkové sloveso věty negováno, druh kvantifikace se opět modifikuje: bázový komponent kvantifikace je nyní subjektivní/intersubjektivní, kvantifikátor v kombinaci s větným záporem vyjadřuje, že udávané kvantum je menší než kvantum v dané situaci pociťované jako standardní. Podobně jako u k. *málo* (viz dále) je zde často implikován i významový odstín žádoucnosti.

(71) *Nebyla příliš hezká, byla umíněná a chovala se k němu opovržlivě.* (05)

Uvedená výpověď vyjadřuje, že osoba ztvárněná v subjektu byla hezká spíše méně, než je v určitém situačním kontextu obvyklé, a zároveň naznačuje, že rovněž méně, než je v témže kontextu žádoucí. Od k. *málo* se tento způsob kvantifikace liší jak významově, tak pragmaticky. Rozdíl mezi kvantem udávaným a kvantem bázovým bude zřejmě většina mluvčích pociťovat jako větší při užití k. *málo* než v případě kvantifikace „složené" (*příliš* + negace). U *málo* tento rozdíl lze také dále zvětšovat sekundární kvantifikací.

(72) *Byla (velmi) málo hezká, byla umíněná a chovala se k němu opovržlivě.* (VV)

Z tohoto jemného sémantického rozdílu vyplývá i diference pragmatická: kvantifikaci s negací mluvčí užije nejspíše tehdy, když je velká míra hodnoceného příznaku společensky choulostivá, komunikačních partnerů by se její nešetrné vyjádření mohlo dotknout apod.

K. *příliš* vyjadřuje základně kvantitu intenzitní; může jít o intenzitní kvantifikaci primární anebo o intenzifikaci primárního kvantifikátoru, tedy o kvantifikaci sekundární.

(73) *Představovala však příliš rychlý a příliš hluboký zásah do starého světa. (05)*

(74) *Máme o tom až příliš mnoho důkazů.* (05)

Determinuje-li k. *příliš* sloveso, může udávat kvantitu mnohostní, rozsahovou a intenzitní, popř. kumulativně i kombinace těchto významů. V následující výpovědi je například kumulativně vyjádřena kvantita rozsahová a intenzitní:

(75) *Za celý svůj život se nikdy doopravdy neopil, ale věděl, že když člověk příliš pije, obvykle má pak těžkou hlavu a zvedá se mu žaludek.* (00)

Jako velká je zde potenciálně hodnocena jak intenzita děje, tak jeho (časový) rozsah; v konkrétním kontextu ovšem může být ten nebo onen aspekt akcentován, resp. upozaděn. Mnohostní význam zde kvantifikace nemá, neboť děj je pojat jako solitérní (člověk má těžkou hlavu, když - jeden určitý - děj pití probíhá příliš intenzivně nebo má příliš velký rozsah). V jiných kontextech by ale kvantifikace tohoto slovesa mohla implikovat všechny tři významy - mnohostní, rozsahový i intenzitní.

(76) *Člověk, který příliš pije, má obvykle horší paměť a pomalé reakce.* (VV)

Kvantita děje je zde potenciálně konstituována četností jeho opakování, časovým rozsahem těchto opakování i intenzitou jejich průběhu.

Při vyjadřování kvantity mnohostní a rozsahové se výraz *příliš* často prosazuje i tehdy, determinuje-li syntaktické substantivum.

(77) *Nefungujeme příliš dlouho, a tak o naší existenci ještě příliš lidí neví.* (00)

(78) *„Stávající instrukce mi nedávají příliš prostoru, pane," odpověděl Mostyn.* (00)

Primární kvantifikátor (*mnoho*) je zde vypuštěn a jeho funkci přebírá - ponechávaje si ovšem i významy vlastní - kvantifikátor sekundární. SSČ se o takovýchto spojeních nezmiňuje, proto je budeme považovat za substandardní. Nálezy v korpusu však svědčí o tom, že se v textech objevují poměrně často; možnost jejich budoucí kodifikace proto nelze vyloučit. Ve spojení s genitivním zájmenem *toho* ostatně tento kvantifikátor působí nepříznakově (neutrálně) už dnes.

(79) *V současnosti není k zastižení a příliš toho o něm neví ani jeho spolupracovníci.* (05)

Přijatelnost těchto konstrukcí zřejmě zvyšuje i negativní forma výpovědi (viz i příklad (79)). Rozvíjí-li výraz *příliš* primární k. *málo*, primárním kvantifikátorem se stát nemůže (*málo* nelze vypustit).

K. *příliš* determinuje substantiva, adjektiva, číslovky (jako sekundární kvantifikátor), slovesa i adverbia. Tvarově je neproměnný. SSČ hodnotí tento lexém jako stylově neutrální.

4.1.1.6. velmi

Příslovcový k. ***velmi*** je funkčně značně omezený - základně totiž vyjadřuje pouze intenzitu. Primárně kvantifikovat může všechna slova pojmenovávající příznaky, tedy adjektiva, slovesa i adverbia.

(80) *Ulice si byly velmi podobné a pro Vítězslava, přes jeho silné dioptrie, shodné.* (00)

(81) *A toho, co vzniká v zákoutích a škvírách mého pokoje, si velmi vážím.* (00)

(82) *Teď už zas pil skutečně víc a velmi rychle sáhl i po cigaretě.* (00)

Substantiva *velmi* kvantifikovat nemůže, zde jeho funkci přebírá k. *velký*. Někdy lze kvantifikovaný slovesný predikát volně nahradit predikátem souslovným.

(83) *Hrozila mu operace, které se velmi bál.* (05)

(84) *Hrozila mu operace, ze které měl velký strach.* (VV)

Taková záměna ovšem není přípustná ve všech kontextech, proto nelze mluvit o úplné synonymii obou struktur.

(85) *Vložil jim do srdce tak velký strach, že až do doby Túrinovy již žádný elf z té říše nevyšel do otevřeného boje* (...). (05)

(86) *„Nezbedo! Chudinko malá - měla jsi velký strach?" zeptal se.* (05)

Transformujeme-li otázku z příkladu (86) do otázky „velmi jsi se bála?", získáme výpověď stylově příznakovou. Neutrální by byla např. výpověď s k. *moc* a jiným slovním pořádkem.

(87) *„Nezbedo! Chudinko malá - bála jsi se moc?" zeptal se.* (VV)

Ukazuje se, že ptáme-li se otázkou na kvantum samé, resp. žádáme-li od komunikačního partnera potvrzení kvanta v otázce uvedeného, užití k. *velmi* je problematické - raději proto zvolíme kvantifikátory jiné (*moc*, *hodně*).

Determinuje-li k. *velmi* sloveso, může vyjadřovat i jiné významy než intenzitní - takové jeho užití bývá ovšem příznakové.

(88) *Jsem ráda, že se rozšířilo (NATO, pozn. V. V.) a že ten proces pokračuje, na tom velmi pracoval prezident Clinton.* (05)

Kvantifikátor zde kromě významu intenzitního vyjadřuje i význam rozsahový; mnohostní význam je v daném kontextu zřejmě vyloučen (nepředpokládá se, že by prezident Clinton na uvedené skutečnosti pracoval přerušovaně, že by se tedy děj opakoval). Zopakujme ještě, co bylo řečeno už výše: intenzita děje není konstituována jeho délkou, nýbrž operuje na jeho jednotlivých složkách, na minimálních sekvencích. Existují ovšem slovesa, u nichž je mezi délkou označovaného děje a jeho intenzitou skutečně těsný, kauzální vztah.

(89) *Bach nejenže odmítal podávat životopisné údaje, ale pravděpodobně též velmi váhal, než svolil, že se dá portrétovat.* (05)

Intenzita děje může být v citovaném příkladě poměřována skutečně spíše jeho délkou než např. hloubkou vnitřního dilematu nebo velikostí pochyb.

Lexém *velmi* plní v systému českých kvantifikátorů důležitou úlohu - je totiž zřejmě nejuniverzálnějším kvantifikátorem sekundárním. Sekundárně může kvantifikovat kvantum mnohostní, rozsahové i intenzitní.

(90) *Smoking nemůže nosit leckdo - velmi mnoho lidí v něm vypadá jako kejklíři od cirkusu, ale ty ne.* (05)

(91) *Shodou okolností Mark totiž velmi často budil Khova uprostřed noci.* (05)

(92) *Měla v sobě velmi mnoho smutku.* (05)

(93) *Marta byla v mých službách už velmi dlouho.* (05)

(94) *„Kdepak, to bych nemohla dopustit! Kromě toho velmi silně prší,“ řekla paní Pownallová.* (05)

Ve funkci sekundárního kvantifikátoru mu konkuruje především lexém *hodně.* V některých případech je ovšem jeho užití příznakové.

(95) *Páni beneficianti ovšem nejlépe rozumějí, jakým způsobem se hodně mnoho diváků přikouzliti dá; hrozí jim však z toho strašlivé podezření.* (05)

V jiných spojeních ale může být podobně příznakový k. *velmi*:

(96) *Před dlouhou dobou, když se mnou Mevrow dělala testy, ptala se mne na velmi velká čísla.* (00)

Mezi oběma sekundárními kvantifikátory pociťujeme jemný významový rozdíl: *velmi*, domníváme se, vyjadřuje kvantum o málo větší než k. *hodně.*

Lexém *velmi* je kvantifikátorem se subjektivně/intersubjektivně vázaným bázovým komponentem. Vyjadřuje, že nějaké kvantum je větší než kvantum, které v dané situaci mluvčí pociťuje jako stadnardní, bezpříznakové.

SSČ charakterizuje lexém *velmi* jako příslovce a jeho význam vykládá takto: „vyjadřuje velkou míru, intenzitu, velice, hodně, značně“.

K. *velmi* je tvarově neproměnný. Ve větách se záporným slovesem negací zasahován není. Expresivní příznak tento lexém inherentně nekonotuje, v některých spojeních se ale může expresivním stát adherentně.

4.1.1.7. moc

K. ***moc*** může vyjadřovat prosté velké kvantum nebo kvantum přílišné. Základní funkcí lexému je kvantifikace s bází subjektivní/intersubjektivní: *moc* hodnotí udávané kvantum jako větší, než je kvantum v dané situaci pociťované jako standardní nebo jako největší ještě žádoucí.

(97) *Musel kráčet moc a moc pomalu, protože jakékoliv zrychlení by představovalo značné nebezpečí.* (00)

(98) *Že moc kouřím? To vím, to mi nemusíš říkat.* (00)

V těchto případech *moc* vyjadřuje stejné významy jako k. *příliš*, se kterým je částečně synonymní. Na rozdíl od něj se ovšem ve většině kontextů může obtížněji stávat prostředkem kvantifikace s objektivně vázaným bázovým komponentem. Zvláště to platí o klauzích, v nichž je vedlejší věta ztvárňující děj, který kvůli přílišné hodnotě kvanta nemohl/nemůže proběhnout, uvozena spojovacím prostředkem *než aby*.

(99) *Jeho strach začíná být příliš silný, než aby mohl na něco myslit.* (00)

(100) ? *Jeho strach začíná být moc silný, než aby mohl na něco myslit.* (VV)

Výpovědi jako (100) se, jak dokládají nálezy v korpusu, v projevech mluvčích vyskytují, jejich užití je ovšem třeba chápat jako příznakové. Méně neobvyklý ráz má k. *moc* v těch konstrukcích, kde je vedlejší věta uvozena spojkou *aby* a na konci řídící věty hlavní stojí odkazovací prostředek *na to*.

(101) *Kolem kamiónů je nás moc na to, aby se práce dala dobře zorganizovat.* (00)

Příznakovost užití kvantifikátoru oslabuje také jeho rozvití částicí *až*.

(102) *Já a Fricker toho o fotbalu víme až moc na to, abychom mohli nadále pracovat ve vedoucích funkcích!* (00)

Až zde signalizuje, že výraz není prostředkem kvantifikace se subjektivně/ intersubjektivně vázaným bázovým komponentem, kde bází je kvantum v dané situaci pociťované jako standardní; kvantifikátor má bázi objektivní (viz příklad (100)) nebo subjektivní s významem žádoucnosti.

(103) *Posudky a životopisy škatulkovaly lidi až moc jednoznačně.* (00)

V řadě výpovědí, které jsme nalezli v korpusu, ovšem k. *moc* rozvitý částicí *až* implikoval bázi, již reprezentovalo kvantum pociťované jako standardní. Jelikož tento význam nekoresponduje s funkcí, kterou uvedená částice plní, mají takové výpovědi ráz expresivní.

(104) *Dovnitř napochodovali tři muži, z nichž jednoho, toho vepředu, jsem znal až moc dobře.* (00)

V negativních větách může mít *moc* pouze význam (negovaného) k. *příliš*: vyjadřuje, že udávané kvantum je menší než kvantum v dané situaci pociťované jako standardní. Podobně jako u k. *málo* (viz dále) je zde přitom často implikován i významový odstín žádoucnosti.

Lexém *moc* vyjadřuje kvantitu mnohostní, rozsahovou i intenzitní.

(105) *Vypili jsme sotva tři deci, když přilítla vrchní sestra, že byla veliká bouračka, moc lidí potlučenejch, co má ruce a nohy - všichni svlíkat a umejvat.* (00)

(106) *Vzpomínám si jenom, že jsem vypil moc vína a udělalo se mi trochu špatně.* (05)

(107) *Na tyhle legrácky jsem už moc starý.* (05)

Moc kvantifikuje stejně jako částečně s ním synonymní *příliš* slovní druhy vyjadřující příznaky - adjektiva, sekundárně některé číslovky, slovesa, adverbia. Kodifikována je ovšem i kvantifikace substantiv; SSČ charakterizuje výraz *moc* v „platnosti číslovky neurčité" jako hovorový. Význam lexému potom SSČ vykládá jako „velmi, mnoho, hodně".

Moc se uplatňuje také jako kvantifikátor sekundární, ve srovnání s lexémem *velmi* je však funkčně omezenější. Determinovat může především příslovesné

kvantifikátory, a to takové, které jsou kvantifikačně zásadně monofunkční (*dlouho*, *často*). Kvantifikuje ovšem i (adjektivní) výrazy rozvíjející substantiva (např. *velký*).

(108) *Majitel sem moc často nejezdí, takže tu zůstávám.* (05)

(109) *Musela jsem o ni moc dlouho pečovat a staly se z nás velké přítelkyně.* (05)

(110) *Na Barnabyho to moc velký dojem neudělalo.* (05)

(111) *O Sokratově daimoniu bylo proneseno velmi/*moc mnoho domněnek...* (00/VV)

Samotné *moc* může být, jak dokládají nálezy v korpusu, sekundárně kvantifikováno výrazem *příliš*. Výsledné spojení, tedy *příliš moc*, je ovšem dosti neobvyklé, příznakové. Dosvědčuje to i srovnání četností výskytu spojení *příliš moc* a *příliš mnoho* v korpusu SYN 2000; *příliš moc*: 33 výskytů, *příliš mnoho*: 1704 výskytů. [13]

(112) *Protože od života nečekáte příliš moc, jste patrně spokojení a vyrovnaní.* (00)

(113) *Dokonce ani netvrdím, že je tam příliš mnoho mužů.* (00)

Neobvyklost tohoto spojení je zřejmě způsobena reduplikací kvantifikačních významů: v záporných větách oba kvantifikátory vyjadřují malé kvantum, ve větách kladných oba mohou (a *příliš* musí) vyjadřovat kvantum přílišné.

K. *moc* je tvarově neproměnný; determinuje-li substantivum obsazující větnou pozici podmětu, má přísudkové participium inkongruentní tvar:

(114) *Vlastně to moc lidí neviděl o.* (05)

4.1.1.8. ažaž

K. ***ažaž*** (lze psát také *až až*) může nabývat podobných významů jako výraz *moc*: vyjadřuje buď prosté kvantum velké, nebo kvantum přílišné. Funkcí lexému je

kvantifikace s bází subjektivní/intersubjektivní: *ažaž* hodnotí udávané kvantum jako větší, než je kvantum v dané situaci pociťované jako standardní (příklad (115)) nebo jako největší ještě žádoucí (příklad (116)). Význam prostého kvantu velkého se ovšem v jazykových projevech vyskytuje jen výjimečně. Kvantifikaci objektivní nelze zcela vyloučit, v korpusu jsme však žádný doklad její existence nenalezli.

(115) *„Možná to pro ni bude těžké," odpověděl jsem podrážděně, „ale nutné to je ažaž."* (00)

(116) *Už jsem toho namluvil až až.* (00)

V některých výpovědích nelze jednoznačně rozhodnout, který z obou významů kvantifikátor má.

(117) *Taky proč, když přírodního cukru je v ní ažaž: na litr tolik, že to vydá přibližně na 30 kostek cukru!* (00)

Obligatorní vlastností k. *ažaž* je, že stojí v postpozici za výrazem, který označuje kvantifikovanou entitu - dokumentují to ostatně i všechny citované výpovědi. Antepozice kvantifikátoru není možná.

(118) * *Už jsem toho až až namluvil.* (VV)

Od k. *moc* se *ažaž* liší dále tím, že nemůže být užit v negativních větách (kde by v kombinaci s větným záporem vyjadřoval význam malého kvanta).

(119) *Od té doby jsem toho už nenamluvil moc.* (VV)

(120) * *Od té doby jsem toho už nenamluvil ažaž.* (VV)

Funkci sekundárního k. *ažaž* nepochybně plnit může, třebaže jsme žádný takový příklad v korpusu nenašli.

(121) *Ten dům byl podle mě velký ažaž.* (VV)

[13] Sledovali jsme počet lexémů.

K. *ažaž* hodnotí udávané kvantum, jak už řečeno, jako větší, než je kvantum bázové, tj. největší kvantum ještě žádoucí. Ve srovnání s *příliš* však, domníváme se, implikuje, že rozdíl mezi udávaným kvantem a kvantem bázovým je relativně nižší, ba dokonce že obě kvanta mohou téměř splývat. Méně vyhraněná sémantika tohoto kvantifikátoru (jiný její projev jsme pozorovali na příkladu (117)) způsobuje, že v některých výpovědích má *ažaž* spíše význam „dost". Většinou je sice k. *ažaž* spojen s jevy, které implikují negativní hodnocení - pak má skutečně význam *moc*, *příliš* -, tam, kde negativní hodnocení není dost patrné, ovšem může dojít k posunu významu (kvantifikátor sám vyhraněnou postojovou sémantiku nemá).

(122) *„Tvoje angličtina leží doma na židli. Ve vlaku a v čekárně bys měla času na učení až až."* (05)

(123) *„Nic. Zapomeň na to. Řekl jen, že kvůli tobě budu nešťastná a zdá se, že trefil do černýho." „Houby. Byli jsme spolu šťastní až až.* (...)" (00)

Kvantifikátor v příkladu (123) bychom mohli interpretovat také ve významu „velmi". Potvrzuje se tak, že sémantika tohoto výrazu bývá často skutečně vágní.

Výraz *ažaž* může kvantifikovat mnohostně, rozsahově nebo intenzitně. Determinuje substantiva, adjektiva, (sekundárně) číslovky, slovesa a příslovce. Tvarově je neproměnný. SSČ jej charakterizuje jako příslovce hovorové expresivní a jeho význam vykládá jako „přes míru, příliš mnoho" - další významy, o kterých jsme se zde zmínili, nepřipouští.

4.1.1.9. vel(i)ký

Lexém ***vel(i)ký*** má podle Slovníku spisovné češtiny tyto významy: 1. mající značné rozměry (prostorové, plošné, výškové, značný počet nebo místní a časový rozsah (*velký dům; velká rodina*), 2. mající určité rozměry (*jak velký byt máte?*), 3. mající nadměrné rozměry a tím nevyhovující (*boty jsou mi velké*), 4. mající značnou

hodnotu (*velký majetek; mít velkou cenu*), 5. společensky, majetkově ap. vysoce postavený, vlivný (*velký pán*), 6. závažný 1, významný 1, 3, důležitý (*velký svátek*), 7. silný 10, intenzivní (*velký strach, velká láska*), 8. šlechetný, ušlechtilý 1, vznešený (*velký člověk, velké poslání*), 10. odrostlý, dospělý 1 (*na to už jsi velký*), 11. náruživý, vášnivý 3 (*velký sportovec*). Za kvantifikační budeme považovat pouze význam první, třetí a sedmý. Ve svém třetím významu má lexém funkci pouhého dotázání se na kvantum, sám se o jeho velikosti nijak nevyjadřuje (nestanovuje ji ani nehodnotí). V ostatních významech má potom funkci zástupnou, tj. vyjadřuje významy, které primárně přísluší lexémům jiným.

Ve svém prvním a sedmém významu (podle SSČ) je lexém *velký* kvantifikátor s bází subjektivně/intersubjektivně vázanou; vyjadřuje, že udávané kvantum je větší než kvantum v dané situaci pociťované jako standardní. Kvantifikovanými entitami jsou vždy substance. Kvantifikátor má buď význam intenzitní (sedmý význam), nebo rozsahový či mnohostní (základní význam). V mnohostním významu bývá užíván řidčeji; specifičnost takového užití spočívá v tom, že kvantifikované entity jsou označeny substantivem v singulárovém tvaru (*rodina, národ* apod.). Konstrukce, v nichž má kvantifikátor význam intenzitní, je často možné volně nahradit konstrukcemi s k. *velmi* (viz výše výklad k *velmi*).

(124) *„Slova se mu v mysli převalovala jako velká ryba, vytahovaná na hladinu.“* (05)

(125) *My jsme velká rodina. Bratr má dvě děti, už odrostlý.* (05)

(126) *Doufám, že nemáte velký hlad, bude jen studená šunka a salát.* (05)

Pokud má lexém *velký* význam uváděný SSČ na třetím místě, je rovněž kvantifikátorem se subjektivně vázanou bází; kvantifikace zde ale vyjadřuje, že udávané kvantum je

větší než kvantum v dané situaci pociťované jako největší ještě žádoucí. Tento význam má ovšem kvantifikátor málokdy - většinou jen v případech, kdy je hodnocena velikost bot, oděvu apod.

(127) *Neni ti v tý kukle horko? Ne, řeklo vyžle, ale je mi velká.* (00)

K. *velký* může být rovněž kvantifikátorem sekundárním.

(128) *V přízemní stavbě žila zřejmě velká spousta cvrčků, které ovšem nikdo na vlastní oči nezahlédl.* (05)

Jakožto kvantifikátor primární potom může sám být sekundárně kvantifikován.

(129) *Měla jsi hodně velký strach, když jsi se řítila kolem skal a loďka se nakláněla nad vodopád?* (05)

(130) *Je příliš velký frajer na to, aby mohl být laskavý.* (00)

Jak ukazuje výpověď (130), adjektivum *velký* v kombinaci s vhodným sekundárním kvantifikátorem může být také prostředkem kvantifikace s objektivně vázaným komponentem.

Lexém *velký* vyznačuje tvarová proměnnost (má složené skloňování), stylově je neutrální. Negace jeho význam inverzně mění.

4.1.1.10. spousta, spoustu

SSČ klasifikuje lexém ***spousta*** jako substantivum, pokud je jeho vlastností tvarová proměnnost. Jeho významem je podle SSČ „velké množství, značný počet". Pokud je lexém nesklonný (tvar *spousta*, eventuelně *spoustu*), hodnotí jej SSČ jako příslovce. V tomto druhém případě vystihuje SSČ lexikální sémantiku slova synonymy „hodně, mnoho".

Potvrzuje se tak, že při slovnědruhové charakterizaci slova SSČ vychází především z jeho morfologických vlastností. V této práci, která se opírá především o syntakticko-sémantická kritéria, budeme obě varianty lexému řadit ke stejnému

slovnímu druhu, a to k číslovkám. Lexikální význam obou výrazů je identický, liší se pouze ty elementy jejich sémantické struktury, které jsou podmíněny různou morfologickou povahou výrazů (podrobněji k tomuto problému viz výše kapitolu o k. *mnoho*). Také syntaktická funkce obou výrazů je stejná: oba rozvíjejí syntaktická substantiva.

V nominativu (příklad 131) a akuzativu (příklad 132) jsou tvary obou číslovek homonymní.

(131) *Mužské postavy však jednoznačně převládají, také díky tomu, že spousta sochařských děl zdobí náhrobky rytířů a bojovníků.* (00)

(132) *Mám dojem, že používal spoustu jmen.* (00)

V případě nominativního užití číslovky je homonymie odstraněna, pokud přísudkové sloveso obsahuje tvar příčestí činného nebo trpného.

(133) *Mužské postavy však jednoznačně převládali, také díky tomu, že spousta sochařských děl zdobila/zdobilo náhrobky rytířů a bojovníků.*[14] (VV)

Číslovka užitá akuzativně umožňuje dvojí morfologickou interpretaci daleko častěji; přísudková shoda zde homonymii neodstraňuje, příslušná fráze se stane morfologicky jednoznačnou, pouze pokud je číslovka rozvita přívlastkem.

(134) *Mám dojem, že používal velkou spoustu jmen.*

Morfologická příslovce adjektivně rozvíjet nelze, je proto zřejmé, že k. „spousta" ve výpovědi (134) je flektivní (přesněji řečeno má substantivní flexi).

V příkladu (131) by bylo možné užít i tvar „spoustu". Výpověď by se ovšem mohla stát nevhodně dvojznačnou - pro recipienta sdělení by mohlo být obtížné určit, která fráze ve větě vyjadřuje agens a která patiens. Zajímavé je, že při užití tvaru „spousta" podobná dvojznačnost nevzniká. Můžeme z toho usoudit, že některé tvary

[14] Poldauf ovšem připouští i podobu *spousta sochařských děl zdobilo*. Taková užití jsme však v korpusovém materiálu nenalezli.

této číslovky se v určitých pádech neužívají, nebo je jejich užití příznakové. Jako nesprávné se jeví např. dosazení tvaru *spousta* do výpovědi (132).

(135) * *Mám dojem, že používal spousta jmen.* (VV)

Diskutabilní je možnost užití neproměnného tvaru *spousta*, resp. *spoustu* v nepřímých pádech.[15] V korpusu se nám podařilo nalézt jen několik výskytů tohoto jevu.

(136) *Do Prahy přijel bez uší (kvůli padělání úředních listin), ale zato se spoustu skvělých nápadů.* (05)

(137) (...) *kde se v dutém, zkrouceném pahýlu stoletého jasanu, který trčel sedm metrů od silnice, nacházela má skrýš se spoustu užitečných věcí.* (00)

Hodnotu takových nálezů snižuje jednak jejich řídkost, jednak i fakt, že jsou zřejmě gramaticky defektní. Pokud je užito nesklonné číslovky, nemělo by kvantifikované substantivu být v numerativu, nýbrž v pádu, který vyžaduje příslušná vazba (v našem případě vazba předložky). Mělo by tedy být:

(138) *Do Prahy přijel bez uší (kvůli padělání úředních listin), ale zato se spoustu skvělými nápady.* (VV)

Nevhodnost numerativu po nesklonných číslovkách - příp. po číslovkách se zvláštní flexí - v nepřímých pádech může ilustrovat také následující příklad.

(139) * *Přišel s pěti / se sto / s pár skvělých nápadů.* (VV)

Zdá se, že neproměnný tvar *spousta* se objevuje jenom v nominativu, jeho přítomnost v jiných pádových pozicích se jeví jako gramaticky defektní. Naproti tomu neproměnné *spoustu* se běžně uplatňuje v nominativu a akuzativu a nelze vyloučit ani jeho přítomnost v jiných pádových pozicích.

(140) ? *Člověk 21. století se neobejde bez spoustu léků.* (VV)

[15] Poldauf takovou možnost připouští.

Lexém *spousta* je kvantifikátorem se subjektivně/intersubjektivně vázaným bázovým komponentem. Vyjadřuje, že nějaké kvantum je větší než kvantum, které v dané situaci mluvčí pociťuje (pociťují) jako stadnardní, bezpříznakové. Pomocí tohoto kvantifikátoru se realizuje kvantifikace mnohostní a rozsahová; kvantifikovány mohou být pouze substance, příznaky nikoli.

(141) *Pořád za ní chodí spousta lidí a všichni pro to mají dobrý důvod.* (00)

(142) *Byl jsem zrovna u sestry a z kopce teklo spousta vody.* (00)

Spousta je vždy kvantifikátorem primárním, v pozici sekundárního kvantifikátoru stát nemůže. Sám však sekundárním kvantifikátorem někdy kvantifikován bývá.

(143) *Karikatury ho provázely celým jeho životem, v jeho pozůstalosti se našla velká spousta kresbiček kolegů režisérů, herců i politiků.* (00)

Domníváme se, že výraz *celý* ve spojení *celá spousta* není sekundárním kvantifikátorem, jak by se mohlo zdát, nýbrž zdůrazňovacím, vytýkacím prostředkem, který má podobnou funkci jako např. vytýkací částice - funkci vytčení, zdůraznění informace.

(144) *Karikatury ho provázely celým jeho životem, v jeho pozůstalosti se našla celá spousta kresbiček kolegů režisérů, herců i politiků.* (VV)

Zatímco spojení *velká spousta* vyjadřuje větší množství než samotný k. *spousta*, sousloví *celá spousta* označuje, soudíme, množství stejné, ale informaci o množství zdůrazňuje, staví do popředí. Připouštíme ale, že sekundární kvantifikátor obecně má kromě své funkce kvantifikační i funkci zdůrazňovací - oba diskutované prostředky proto mají k sobě blízko.

Lexém *spousta* má sice substantivní skloňování (příp. je nesklonný), ale jeho funkce je čistě kvantifikační, neoznačuje žádnou substanci - sémanticky náleží tedy

číslovkám, nikoli k substantivům. Charakteristickým rysem kvantifikátorů je, že ve většině případů mohou vystupovat jen ve spojení s výrazem, který označuje kvantifikovanou entitu. Naproti tomu lexémy, které kromě kvantitativního významu implikují i některé významy jiné (a nejsou tím pádem kvantifikátory), často mohou nebo dokonce musí ve větě stát „samostatně". Kvantifikovaná entita je v takovém případě implikována lexémem samotným (např. *dav* označuje uskupení lidí) nebo je známa z kontextu (substantivum s kvantitativním významem se k ní většinou anaforicky vztahuje).

(145) *Schylovalo se k večeru a dav na Třetí ulici začal pomalu řídnout.* (00)

(146) *Víš, ovce, takové docela maličké stádo v ohrádce pod strání za svatebním domkem.* (00)

Naopak kvantifikátory jsou s výrazy označujícími kvantifikované entity většinou pevně mluvnicky svázány a příslušné výrazy zpravidla nelze vypustit. Kvantifikovaná entita může být ovšem vyjádřena jen odkazovacím slovem nebo může být vůči kvantifikátoru v distantním postavení.

(147) *V Hrabalových textech se toho spoustu odehrává, ale nikdy se nic neděje.* (00)

(148) *Takových středisek, jako je tohle sanatorium, je ve vaší zemi celá spousta* (...). (00)

Nalezli jsme ale i příklady výpovědí, kdy se lexém *spousta* od kvantifikovaného výrazu odpoutává a vystupuje samostatně.

(149) *A vždycky když sněží, hned vyběhne a otravuje tu bílou spoustu lopatou.* (00)

Tím, že je v takových případech s kvantifikátorem nakládáno podobně jako se substantivy s kvantitativním významem - kvantifikátor je rozvíjen, kvantifikovaná entita je pouze implikována -, získává příslušné spojení expresivní ráz.

Lexém *spousta* je stylově neutrální, v některých kontextech ovšem může konotovat expresivní příznak (viz příklad (149)). Negací zasahován není.

4.1.1.11. kopa

Lexém ***kopa*** může vyjadřovat buď určitý počet, a sice šedesát kusů, nebo velké neurčité kvantum. SSČ charakterizuje k. *kopa* (tedy slovo v druhém uvedeném významu) jako přenesený, hovorový a expresivní.

(150) *Když na chvilku usnu na vavřínech, čeká vzadu v zákulisí kopa dalších.* (05)

Jak je patrné z citované výpovědi, pomocí k. *kopa* se uskutečňuje kvantifikace mnohostní. Mnohostní povahu má ostatně i význam „šedesát kusů", z něhož byl význam velkého neurčitého kvanta odvozen. V slovní zásobě češtiny existuje ovšem také lexém *kopa*[2], který je s lexémem shora uvedeným homonymní a má význam „kupa", tedy „vyrovnaná, zaoblená hromada". Z nečetných dokladů se zdá, že výraz *kupa* (v naposledy uvedeném významu) někdy svůj denotační, „věcný" význam ztrácí a podržuje si toliko význam kvantifikační. Kvantifikace v takovém případě má charakter rozsahový - stejně jako má rozsahovou povahu kvantitativní význam, který je implikován substantivem *kopa*.

(151) (...) *kopa papíru byla však promarněna jejich zdvořilými omluvami.* (00)

(152) *V kuchyni je kopa nádobí, tak si to můžeš odpracovat.* (05)

V těchto případech, domníváme se, není možné jednoznačně určit, zda se jedná o substantivum s kvantitativním významem, nebo již o kvantifikátor. SSČ ovšem

v hesle *kopa*^{2} (tedy *kopa* ve významu „kupa") kvantifikační funkci lexému nepřipouští. Buď u tohoto lexému s rozsahovou kvantifikací vůbec nepočítá, nebo ji zahrnuje pod význam „mnoho" v hesle *kopa*^{1}. Takové řešení by bylo diskutabilní: rozsahový kvantifikátor, pokud jeho existenci připustíme, by spíše než od kvantitativního významu mnohostního měl být odvozen od významu rozsahového (viz výše příklady (151) a (152)).

Kopa je kvantifikátorem se subjektivně/intersubjektivně vázaným bázovým komponentem. Vyjadřuje, že nějaké kvantum je větší než kvantum, které v dané situaci mluvčí pociťuje jako stadnardní, bezpříznakové. Totéž platí i o k. *kupa*.

K. *kopa* kvantifikuje pouze syntaktická substantiva. Jak už bylo řečeno výše, jeho nepochybnou funkcí je kvantifikace mnohostní, kvantifikaci rozsahovou nelze pro malý počet dokladů potvrdit, ale ani vyloučit.

Kupa může také mít význam čistě kvantifikační. V tomto případě je doložitelná jak mnohostní, tak rozsahová kvantifikace, kvantifikace rozsahová má však svá omezení - kvantifikovány nemohou být např. entity látkové a amorfní (souvisí to zřejmě s tím, že ve svém základním významu lexém označuje entitu, která tvar má).

(153) *Přijela mu sem celá kupa jakýchsi větroplachů (...).* (05)

(154) *Strava jako ostatně všude v zahraničí je výborná, kupa zeleniny, kupa ovoce, evropská kuchyně, prostě není nač si stěžovat.* (00)

(155) ? *Včera večer vypil kupu piva.* (VV)

K. *kopa* je kvantifikátorem primárním, funkci sekundárního kvantifikátoru plnit nemůže. Sám kvantifikován není; v opačném případě nejde o kvantifikátor, ale o substantivum s kvantitativním významem.

(156) *Říká se, že sníh nenahradí často ani pořádná kopa čerstvě hašeného vápna.* (00)

Kvantifikátor může být rozvíjen adjektivem *celý*, které ovšem nemá funkci kvantifikační, nýbrž zdůrazňovací. Negací zasahován není.

4.1.1.12. fůra

Lexém ***fůra*** označuje podle SSČ 1. vůz s těžkým nákladem (*fůra sena tažená koňmi*), 2. takové množství nákladu (*přivezli nám fůru koksu*), 3. obecně expresivně velké množství. Neurčitým kvantifikátorem je *fůra* pouze ve svém třetím významu, druhý význam slova lze považovat za prostředek kvantifikace určité (třebaže nepřesné): *fůra* zde představuje měrnou jednotku, pomocí níž mohou být kvantifikována některá jména látková nebo hromadná (*štěrk, kamení*). Mohlo by se zdát, že v tomto označení je implikován i význam určitého tvaru; tento dojem však vzniká pouze z představy uložení materiálu na korbě vozu (kde materiál získává určitý tvar), ve významové struktuře slova tvarový význam implikován není. Materiál, který je takto kvantifikován, je ostatně ve výpovědích zachycen většinou v situaci, kdy už nákladový prostor vozu opustil, popř. kdy jej právě opouští (a tím pádem ztratil/ztrácí příslušný tvar).

(157) *Jedna z obětí přirovnala účinek k pocitům, které člověk musí mít, když na něj padá fůra štěrku.* (00)

Z těchto důvodů lze slovo *fůra* v jeho druhém významu považovat za kvantifikátor. Skutečnost, že se jedná o kvantifikátor určitý, dotvrzuje i fakt, že kvantifikované množství není hodnoceno jako malé nebo jako velké (což je jeden z konstitutivních rysů neurčité kvantifikace[16]). Na druhou stranu ale zřejmě v komunikační praxi existuje tendence hodnotit takové množství jako velké - jen tak lze totiž vysvětlit, proč se v jazykovém systému jakožto třetí význam lexému fixoval právě význam kvanta neurčitě velkého.

[16] Tento rys však není zcela obligatorní. Viz níže výklad ke kvantifikátorům *několik* a *pár*.

Slovo *fůra* v prvním uvedeném významu nelze považovat ani za kvantifikátor, ani za substantivum s kvantitativním významem - jeho obsah tvoří význam věcný, mající ovšem pochopitelně i svou inherentní stránku kvantitativní (představa určitých rozměrů předmětu). Kvantitativními význam, které jsou nedílnou součástí významu věcného, se ale v této práci nezabýváme.

Fůra je kvantifikátorem se subjektivně/intersubjektivně vázaným bázovým komponentem. Vyjadřuje, že nějaké kvantum je větší než kvantum, které v dané situaci mluvčí pociťuje jako stadnardní, bezpříznakové. Může pomocí něho být vyjádřena kvantita mnohostní nebo rozsahová.

(158) *Postelí je tady fůra.* (00)

(159) *„To je fůra času," řekl jsem.* (05)

Fůra má substantivní skloňování. Negací tento kvantifikátor zasahován není.

4.1.1.13. houf

Lexém ***houf*** je substantivem s kvantitativním významem, označujícím „seskupení lidí nebo zvířat" (SSČ). Zajímat nás bude především to, zda tento výraz může být kvantifikován, pokud ano, tak jak, a zda se v některých případech sám může stát kvantifikátorem.

Skutečnost, že výraz *houf* není číslovkou (a kvantifikátorem), ale substantivem s kvantitativním významem, je patrná už z toho, že ve výpovědi nemusí být genitivně rozvíjen - stačí, když je kvantitativně určovaná entita známa z kontextu.

(160) *Brzy se hlučný houf vzdálil směrem k Vozněsenské třídě.* (00)

Z kontextu uvedené výpovědi vyplývá, že se s nejvyšší pravděpodobností jednalo o houf lidí. Zároveň se *houf* anaforicky vztahuje k té části předcházejícího textu, která dané entity blíže charakterizovala, delimitovala jako skupinu.

Substantivum *houf* nelze za kvantifikátor považovat proto, že kvantitativní význam není v jeho významové struktuře výlučný - *houf* označuje určitý prostorový útvar, význam množství zde tedy koexistuje s významem útvarovosti. Pokud je substantivem pojmenována např. skupina osob, jež netvoří skupinový útvar, získává celá jmenná fráze expresivní ráz.

(161) *Stejně tak může tato bizarnost značit, že v „okrajovém ghettu", v které se proměnil kdysi početný houf „českých milovníků literatury"* (...). (00)

Expresivní příznak konotuje výraz *houf* také ve spojení se substantivy označujícími věci neživé; expresivnost spojení je v tomto případě způsobena metaforickým posunem významu (neživé věci tvoří uskupení podobně jako lidé nebo zvířata).

(162) *Sedla si do mechu a dívala se směrem, kde byl ten houf hříbků.* (00)

Jen v takovýchto případech má výraz *houf* sám o sobě funkci kvantifikační.

Substantivum *houf* může být kvantifikováno výrazem vyjadřujícím velké, nebo naopak malé množství.

(163) *Početný houf Guramových jezdců zdolává na zpěněných koních mělčinu široké horské řeky.* (00)

(164) *Řídký houf promoklých nešťastníků, cupitajících po chodníku domů s nákupem, jim nevěnoval sebemenší pozornost.* (00)

Řídícím členem jmenné fráze (*početný houf Guramových jezdců, řídký houf promoklých nešťastníků*) je substantivum s kvantitativním významem, které je z jedné strany kvantifikováno přívlastkem shodným a z druhé strany obsahově konkretizováno přívlastkem neshodným. Pokud je adjektivum vypuštěno, fráze vyjadřuje jen ten kvantitativní význam, který je implikován výrazem *houf* (odhlížíme ovšem od významu jmenného čísla). Tento význam nemá povahu hodnocení kvanta (jako malého nebo

velkého), pouze kvantum situuje do určitého přibližného intervalu. Intuitivně tak tušíme, že *houf* netvoří dva lidé, ale ani třeba milion lidí.

Zdá se, že má-li *houf* tvar plurálu, může snadněji přijímat funkci kvantifikátoru - útvarový význam je v takovém případě upozaděn nebo zcela neutralizován. Příslušná jmenná fráze konotuje pochopitelně expresivní příznak.

(165) *Za kolonami dělníků se táhly houfy děvčat* (...). (05)

(166) (...) *nikdy nevznesla jedinou námitku, když si vodila domů houfy přítelkyň* (...). (05)

V řadě jiných případů ovšem *houf* v plurálovém tvaru kvantifikační funkci nemá.

(167) *Je pravda, že možná v krátké lhůtě, kterou mi dáváš svými slovy, letícími jako houfy tažných ptáků nade mnou* (...). (05)

V některých kontextech nejsme schopni rozhodnout, zda výraz *houfy* interpretovat jako kvantifikátor, nebo jako substantivum s kvantitativním významem. Půjde zřejmě o jevy přechodové.

(168) *Za vojáky kappadockého oddílu se kupily houfy poutníků, kteří opustili svůj dočasný úkryt v pruhovaných stanech* (...). (05)

Kvantifikátory jako *početný* nebo *řídký* kvantifikují substantiva s kvantitativním významem (např. právě *houf*); hodnotí přitom množství prvků, které tvoří jejich obsah. Jak víme, tyto prvky jsou většinou vyjádřeny jménem v genitivu - jedná se tedy o kvantifikaci mnohostní. Zajímavé jsou případy, kdy je *houf* kvantifikován adjektivy jako *malý* nebo *velký*.

(169) *Za ním se otvíraly další dveře a malý houf cestujících ho následoval k závorám* (...). (05)

(170) *Kolem poledne se před portály zámeckého dvora shromáždil velký houf lidu* (...). (05)

Soudě už podle funkčních dispozic uvedených kvantifikátorů, mělo by se jednat o kvantifikaci rozsahovou, charakterizující daný útvar jako rozsahem malý nebo velký. Uživatelé jazyka ale zřejmě budou mít tendenci interpretovat takovou kvantifikaci jako mnohostní - mezi velikostí nějaké skupiny entit a počtem entit, které ji tvoří, je ostatně do značné míry kauzální vztah. V některých výpovědích je pak mnohostní chápání kvantifikace zcela na místě.

(171) *Nadto je na Hradě velký houf poradců.*

Substantivum *houf* ovšem může být rozvíjeno i adjektivy, která kvantifikační funkci nemají. Mohou například uvádět určitou vlastnost skupiny.

(172) *Brzy se hlučný houf vzdálil směrem k Vozněsenské třídě.* (00)

V některých případech adjektivum pojmenovává entitu, která je kvantitativně blíže určována - shodný přívlastek zde vlastně přebírá funkci přívlastku neshodného.

(173) *V jednom kuse se divila, co takový kočičí houf dovede spořádat.* (00)

Touto dispozicí se substantiva s kvantitativním významem liší od skupiny vlastních kvantifikátorů - ty mohou být nekvantifikačním adjektivem rozvíjeny jen zřídkakdy. V těch případech, kdy je takové rozvíjení možné, má výsledné spojení silně expresivní ráz (viz např. výše analýzu k. *spousta* a příklad (149)). Obecně lze říci, že expresivita často vzniká tam, kde jazykové jednotky plní jinou funkci, než jaká jim systémově přísluší - např. pokud je substantiva s kvantitativním významem užito kvantifikačně (příklad (171)), nebo když se naopak s kvantifikátorem zachází tak, jako kdyby kvantifikátorem nebyl (příklad (149)).

Výraz *houf* - ať už je kvantifikátorem, nebo není - vyjadřuje pouze kvantitu mnohostní. K. *houf*, jednotka se subjektivně/intersubjektivně vázaným bázovým

komponentem, potom vyjadřuje, že nějaké kvantum je větší než kvantum, které v dané situaci mluvčí pociťuje jako stadnardní, bezpříznakové.

Za číslovku budeme výraz *houf* považovat opět jen ve funkci kvantifikátoru, v ostatních případech bude pro nás substantivem. Morfologicky je ovšem *houf* substantivem ve všech svých funkcích.

K. *houf* nemůže plnit funkci kvantifikace sekundární ani nemůže být sekundárně kvantifikován. Negací k. *houf* zasahován není.

4.1.1.14. hromada, hromadu

Výraz ***hromada*** může označovat „množství něčeho na sobě nakupeného" nebo hovorově „velké množství" (SSČ). [17] Ve svém prvním významu je *hromada* substantivem s kvantitativním významem, podobně jako *houf* nebo *kupa*: kvantový význam není v jeho sémantické struktuře výlučný, doprovází jej význam útvarový (slovo označuje útvar, které kvantitativně určované entity - případně entita jediná - v prostoru tvoří).

(174) *Uprostřed obýváku stála hromada kufrů a krabic* (...). (00)

Substantivum *hromada* se primárně vztahuje k neživým předmětům; je-li rozvíjeno výrazy označujícími živé entity, dochází obligatorně k metaforickému posunu významu, slovo se stává kvantifikátorem.

(175) *Když jsem zase vyšel, byla tu už hromada lidí.* (05)

Hromada v uvedeném příkladu útvarový význam mít nemůže, výpověď je proto jednoznačná. Naproti tomu vztahuje-li se dané substantivum k neživým předmětům, výpověď může být často interpretována dvojím způsobem (pokud dvojznačnost neodstraní kontext).

[17] Slovo může mít ovšem ještě třetí význam: sousloví *valná hromada* označuje „(plenární) schůzi, zasedání". Tento význam ovšem pro náš výklad není relevantní.

(176) *Tam někoho čeká hromada zlata, jenom ji najít.* (05)

Hromada je jednoznačným kvantifikátorem také tehdy, označuje-li neživé předměty, které nemohou tvořit útvar - jde především o substantiva abstraktní a některá látková.

(177) *Ale všem nám to ušetří hromadu práce a kluk půjde na půl roku do basy.* (05)

V lexikálním systému češtiny existuje, podobně jako v případě lexému *spousta*, také nesklonná varianta slova *hromada*. SSČ ji hodnotí jako hovorové příslovce a uvádí následující příklad.

(178) *Bylo tam hromadu lidí.*

Na rozdíl od SSČ nepovažujeme nesklonné *hromadu* za příslovce, nýbrž za číslovku. Daný výraz se většinou objevuje jen ve větných pozicích vyhrazených pro první a čtvrtý pád, přičemž v pozici čtvrtého pádu je homonymní s morfologickým substantivem *hromada*. Podobně tomu bylo u lexému *spousta* - viz výše.

(179) *Navíc vždy před volbami v západních Čechách hromadu lidí srazil.* (00)

Od lexému *kupa*, se kterým je jinak *hromada* téměř úplně synonymní, se tento lexém liší tím, že v jistých případech může kvantifikovat i entity, které jsou látkové a amorfní. Možné je to asi jen ve valenční pozici čtvrtého pádu - nejspíš proto, že právě v této pozici je základní tvar *hromada* homonymní s nesklonným k. *hromadu*, který útvarový význam v žádném případě nevyjadřuje (substantivum se právě kvůli svému útvarovému významu s látkovými jmény obtížně spojuje).

(180) ? *Včera večer vypil hromadu piva.* (VV)

Kvantifikátoru se ale v tomto spojení - třebaže je považujeme za gramaticky správné a komunikačně únosné - zřejmě příliš neužívá (v korpusu jsme žádné takové případy nenalezli).

Substantivum s kvantitativním významem *hromada* kvantifikační funkci, jak už řečeno, nemá, předpokládá ale spíše větší než menší množství entit. V korpusovém materiálu jsme nalezli celou řadu výpovědí obsahujících spojení *velká hromada*, zatímco spojení *malá hromada* se tu vyskytovalo jen vzácně. Tento sémantický odstín odpovídá i významu kvantifikátoru, který se z primárního významu slova vyvinul: ten označuje kvantum velké, nikoli malé.

(181) *Když zvednutý oblak prachu klesl k zemi, zůstala v zámeckém parku namísto barokní stavby jen velká hromada cihel.* (05)

(182) *Tři až čtyři nočníky na malou hromadu* (*cementu*, pozn. V. V.) *je tak akorát* (...). (05)

Chce-li mluvčí vyjádřit, že daný útvar měl malé rozměry, užije spíše výraz *hromádka*.

(183) *V košíku ležela hromádka neotevřené pošty.* (05)

Ve spojení s adjektivy *celý* nebo *pěkný* ovšem *hromádka* označuje naopak útvar větších rozměrů. Na rozdíl od výrazu *hromádka* adjektivně nerozvitého také může plnit funkci kvantifikátoru (příklad (185)).

(184) *Zakrátko se vrátil, vykasal košili a na zemi ležela pěkná hromádka kuřátek.* (05)

(185) *Takže z toho kouká pěkná hromádka peněz.* (05)

Na rozdíl od výrazu *houf* nemůže být výraz *hromada* rozvíjen adjektivy, která kvantifikují počet entit, jež takový útvar tvoří (* *početná hromada*, * *řídká hromada*) - zřejmě proto, že *houf* akcentuje strukturovanost označovaného útvaru, kdežto *hromada* tento útvar pojímá jako homogenní masu. Z toho důvodu může být kvantifikována pouze množstevně, nikoli rozsahově.

Hromada je kvantifikátorem se subjektivně/intersubjektivně vázaným bázovým komponentem. Vyjadřuje, že nějaké kvantum je větší než kvantum, které v dané situaci

mluvčí pociťuje jako stadnardní, bezpříznakové. Kvantifikovat může pouze substance, příznaky nikoli.

Slovo *hromada* má substantivní skloňování. Negací tento kvantifikátor zasahován není.

4.1.1.15. řada

Lexém ***řada*** má podle Slovníku spisovné češtiny tyto významy: 1. více jednotlivců nebo jednotlivin v uspořádání vedle sebe, řidčeji za sebou (*řada vojáků, domů*), 2. skupina jednotlivců tvořících nějaké společenství (*sokolské řady*), 3. skupina jednotlivin se společnými vlastnostmi (*ty jevy nelze stavět do jedné řady*), 4. větší počet, množství, 5. pořadí podle časového nebo příčinného sledu, podle hodnoty, důležitosti apod. (*vývojová řada, být na řadě*). Je zřejmé, že kvantifikátorem se slovo stává pouze ve svém čtvrtém významu; v prvních třech případech se jedná o substantivum s kvantitativním významem, v pátém případě je kvantitativní význam slova upozaděn (důležitější než kvantum entit je jejich vzájemné pořadí).

První tři významy lexému *řada* implikují význam útvarovosti. Zatímco v základním významu slova má označovaná skupina prostorový charakter, v dalších dvou významech se konstituovala na základě vnitřní souvislosti entit (společné vlastnosti nebo např. stejného názorového přesvědčení). V případě kvantifikátoru došlo k dalšímu posunutí významu: význam útvarovosti už se nemodifikoval, ale zcela zmizel a zůstal pouze význam kvantifikační.

K. *řada* má subjektivně/intersubjektivně vázaný bázový komponent. Vyjadřuje, že nějaké kvantum je větší než kvantum, které v dané situaci mluvčí pociťuje jako standardní, bezpříznakové. Rozdíl mezi oběma kvanty je ovšem ve srovnání s k. *mnoho*, *hodně* nebo *spousta* hodnocen jako menší. Tato odlišnost je nejvíce zřejmá, jsou-li vedle sebe postaveny dvě věty lišící se právě jen kvantifikátorem.

(186) *Jako spousta lidí i Debora hrozně ráda kupovala na blešáku staré krámy* (...). (05)

(187) *Jako řada lidí i Debora hrozně ráda kupovala na blešáku staré krámy* (...). (VV)

Při rozvití kvantifikátoru adjektivem *celý* ovšem rozdíl mezi kvantem hodnoceným a kvantem bázovým vzroste, jinými slovy, kvantifikátor charakterizuje příslušné kvantum jako větší. Determinujeme-li tímto adjektivem k. *spousta*, hodnocení kvanta zůstane (kvantitativně) stejné, pouze bude v textu zdůrazněno. V některých spojeních tak - řečeno obecně - plní výraz *celý* funkci sekundárně kvantifikační, jindy má jen funkcí zdůrazňovací.[18]

(188) *Jako celá spousta lidí i Debora hrozně ráda kupovala na blešáku staré krámy* (...). (VV)

(189) *Jako celá řada lidí i Debora hrozně ráda kupovala na blešáku staré krámy* (...). (VV)

Slovo *řada* může být dále kvantifikováno také adjektivem *pěkný*. Spojení potom získává expresivní ráz.

(190) *Jako pěkná řada lidí i Debora hrozně ráda kupovala na blešáku staré krámy* (...). (VV)

V některých kontextech můžeme výraz *řada* interpretovat dvojím způsobem: buď mu přiřadíme základní význam lexému, nebo jej budeme považovat za kvantifikátor.

(191) *Na monitoru zablikala řada čísel, kterou vystřídal neúplný obrys čela.* (00)

[18] Opomíjíme zde ovšem skutečnost, že tím, že nějaké množství intenzifikujeme - sekundárně jej kvantifikujeme - strháváme na něj zároveň v textu větší pozornost, zdůrazňujeme ho.

K. *řada* vyjadřuje kvantitu mnohostní, jiné druhy kvantity vyjadřovat nemůže (* *řada piva*, * *řada práce*). Kvantifikovat může pouze substance, příznaky nikoli. Negací tento kvantifikátor zasahován není. Výraz má substantivní skloňování.

4.1.1.16. moře

Lexém ***moře*** kromě svého základního významu „část oceánu se specifickým vodním režimem, (v širším smyslu) oceán" má také kvantifikační význam „velmi mnoho, spoustu" (SSČ); v tom případě konotuje expresivní příznak. *Moře* může vyjadřovat kvantitu jak rozsahovou, tak mnohostní.

(192) *Ve Floral Beach je moře restaurací.* (05)

(193) *Držel se bílého, jako cement tvrdého břehu, jenž měl z jedné strany nánosy červeného písku a na druhé straně moře rezatého bahna.* (05)

Ne ve všech vazbách se substantivem v genitivu je ovšem *moře* kvantifikátorem - tam, kde má výraz povahu nelexikalizované metafory, budeme jej hodnotit jako substantivum s kvantitativním významem. Kvantitativní význam zde totiž doprovázejí významy jiné, metaforické (a v některých kontextech jej zcela zastiňují).

(194) *Schoulil se pod prošívanou deku na posteli Alportových a zanořil se do hlubokého moře spánku, který celou dobu čekal na jeho první nestřežený okamžik.* (05)

K. *moře* má subjektivně/intersubjektivně vázaný bázový komponent. Vyjadřuje, že nějaké kvantum je větší než kvantum, které v dané situaci mluvčí pociťuje jako stadnardní, bezpříznakové. Kvantifikuje pouze substance, příznaky nikoli. Výraz má substantivní skloňování, v přísudku se shoda řídí podle něho. Kvantifikovat může pouze primárně. Negací tento kvantifikátor zasahován není.

4.1.1.17. mraky

Kvantifikátorem (v našem pojetí) by podle výkladu Slovníku spisovné češtiny v žádném ze svých významů neměl být lexém ***mraky***. Základním významem lexému je „tmavý oblak", významem odvozeným pak „co připomíná mrak". Slovo v druhém smyslu můžeme považovat za substantivum s kvantitativním významem; kvantitativní složka jeho významové struktury vystupuje do popředí zvlášť tehdy, má-li výraz tvar plurálu. V takovém případě je kvantum implicitně hodnoceno jako velké. Singulárový tvar předpokládá také spíše velké kvantum, kvantitativní význam je ale zastíněn významem věcným, denotačním. Odlišné ztvárnění kvantitativného aspektu skutečnosti se ukáže např. při srovnání následujících výpovědí.

(195) *Zrychlila kroky, ale vtom se rozletěly jedny dveře a ven se vyvalil mrak kouře provázený pronikavým pachem.* (05)

(196) *Zrychlila kroky, ale vtom se rozletěly jedny dveře a ven se vyvalily mraky kouře provázený pronikavým pachem.* (VV)

Pokud kvantitativně určována není jedna entita vnitřně homogenní, ale celá skupina entit, dochází k určité aktualizaci metafory (bude ovšem vhodné tuto metaforu i nadále považovat za lexikalizovanou). Čím větší a individualizovanější takové entity jsou, tím větší bude i aktualizovanost metafory.

(197) *Rojily se mraky much, řečníci se chvástali a jen žvanili.* (05)

(198) (...) *viděl jsem, jak kolem Krista je neustále skupina mladých mužů a jak za ním se táhnou mraky lidí* (...). (00)

Spojení *mraky lidí* hodnotí SSČ jako expresivní a význam slova zde vykládá jako „velký, hustý shluk".

Kvantifikační funkci lexému, jak už řečeno, SSČ nepřipouští. Domníváme se ale, že zvláště v těch kontextech, v nichž figurují entity individualizované a rozměrově

větší, může výraz ztratit své věcné významy a stát se kvantifikátorem. Stává se to zejména při vyjádření děje neaktuálního, kdy entity nejsou součástí stejného časoprostoru a nemohou tak tvořit (prostorové) shluky.

(199) *„Naším fotoklubem prošly za těch dvacet let mraky lidí, někteří dokonce fotografii studují na škole," uvedl Jansa.* (00)

Plurálový tvar je v takových případech obligatorní; spojení má pochopitelně expresivní ráz.

Výraz *mrak* může být užit také jako metafora nelexikalizovaná. Do popředí potom vystupují jiné než kvantitativní složky významu slova.

(200) *Jeho štěstí nikdy nezastíraly temné mraky podezření, narozdíl od mého.* (00)

Ač je *mrak* ve svém druhém významu substantivem s kvantitativním významem, může se na rozdíl od některých jiných substantiv s podobnou sémantickou strukturou (*houf, hromada*) jen obtížně gramaticky osamostatnit - platí to zejména o plurálové podobě jména. Bez spojení se substantivem v genitivu bude totiž *mrak* pochopen v prvním významu tohoto slova.

K. *mraky* může vyjadřovat kvantitu mnohostní, kvantitu rozsahovou, zdá se, nevyjadřuje. V korpusu ovšem nalezneme spojení *mraky peněz.*

(201) *Říkal jsem si, nač platit mraky peněz denně za drahý studio, když si mužem věci napůjčovat a točit kdekoli libovolně dlouho.* (05)

Pluralia tantum *peníze* je podle našeho názoru třeba chápat rozsahově: nelze je počítat (jsou *dva peníze*, ale ne * *dva peněz*), kvantifikováno může být rozsahovou číslovkou *trochu*, nikoli ovšem mnohostním *několik* (* *několik peněz*; v korpusu jsme ovšem jednu výpověď obsahující toto spojení nalezli). Spojitelnost substantiva *peníze* s k. *mraky* lze vysvětlit tím, že toto substantivum má přes i svou rozsahovou povahu

některé rysy typické pro entity kvantifikovatelné mnohostně: plurálovou formu a vnitřní členitelnost.[19]

K. *mraky* má subjektivně/intersubjektivně vázaný bázový komponent. Vyjadřuje, že nějaké kvantum je větší než kvantum, které v dané situaci mluvčí pociťuje jako stadnardní, bezpříznakové. Kvantifikuje pouze substance, příznaky nikolií; kvantifikovat může toliko primárně. Negací tento kvantifikátor zasahován nen. Výraz má substantivní skloňování.

[19] Entity kvantifikovatelné rozsahově, reprezentované zejména jmény abstraktními a látkovými, obvykle vnitřně členitelné nejsou - pomineme-li členění, které objektivně existuje, jazyk je ale neztvárňuje (např. členění vody na molekuly).

4.1.2. Kvantifikátory hodnotící udávané kvantum jako menší než kvantum bázové

4.1.2.1. trochu

Lexém ***trochu*** ve svém základním významu hodnotí udávané kvantum jako malé. Vyjadřuje, že udávané kvantum je menší než kvantum v dané situaci pociťované jako standardní; kvantifikace má tedy subjektivní/intersubjektivní bázi. Determinuje-li k. *trochu* přídavné jméno nebo příslovce, vyjadřuje pouze kvantitu intenzitní.

(1) *Zdvořile jsem tedy svým průvodcům naznačil, že už jsem trochu unavený, a že bych se teď rád něčeho najedl.* (00)

Determinuje-li tento kvantifikátor sloveso, může vyjadřovat také kvantitu rozsahovou a mnohostní.

(2) *A třebas jsem trochu trpěl žaludečními křečemi a nadýmáním, byl jsem nadmíru spokojen sám se sebou, ba rozradostněn a okouzlen svou osobností.* (05)

V uvedeném příkladu kvantifikátor potenciálně nese významy kvantity intenzitní, rozsahové i mnohostní: děj mohl probíhat dlouho, opakovaně i intenzivně. Kvantifikátor je v tomto ohledu vágní, druh kvantity není specifikován (vazbou kvantifikátoru se slovesem ani okolním kontextem).

V řadě výpovědí, které jsme v korpusovém materiálu nalezli, charakterizoval k. *trochu* kvantum, které není - nebo přinejmenším nemusí být - malé, ale jako malé je z různých komunikačních důvodů ztvárněno. Takový význam má kvantifikátor například v žádostech nebo pokynech.

(3) *V pátek zatelefonoval fořt Bořivoj hajnému Laďovi, ať se v sobotu hodí trochu do gala a přijde na pět hodin odpoledne na polesí.* (00)

(4) *Neškodilo by, kdyby ses dal trochu do pořádku.* (00)

Důvodem užití kvantifikátoru označujícího malé množství mohou být zdvořilostní ohledy k adresátovi (příklad (4)). Význam výrazu se modifikuje také v případech, kdy jsou pojmenovávány budoucí děje, o kterých panuje nejistota.

(5)*„Posaďte se, udělám vám kafe, ať se trochu vzpamatujete,“ řekla a zmizela opět ve fořtovně.* (00)

(6) *Martin se po kafi trochu vzpamatoval.* (VV)

Jak vidíme na příkladu (6), ztvárníme-li slovesný děj jako minulý, označuje kvantifikátor opět kvantum malé. *Trochu* nemusí mít význam malého kvanta také ve výpovědích, které pojmenovávají společensky choulostivé fenomény.

(7) *Spali v hotelu v Komárně a večer se tam trochu rozšoupli, jak již to na podobných zájezdech chodí.* (00)

V některých kontextech můžem mít k. *trochu* význam „příliš“; vyjadřuje, že udávané kvantum je větší než kvantum v dané situaci pociťované jako největší ještě žádoucí. Kvantifikace má v těchto případech subjektivně/intersubjektivně vázaný bázový komponent.

(8) *Uznejte, že to je trochu silné.* (05)

Podobný význam má rovněž spojení *trochu moc*. *Trochu* zde je ovšem spíše než sekundárním kvantifikátorem stylovým modifikátorem: kvantifikační prostředky *trochu* i *trochu moc* hodnotí kvantum jako příliš velké, spojení *trochu moc* ale navíc obligatorně konotuje expresivní příznak (stejně jako samotné *trochu* ve významu „příliš“). Pokud se od sebe kvantitativní sémantika obou prostředků liší, jde o rozdíl natolik jemný, že jej nedokážeme analyticky postihnout.

(9) *Začínalo se mu zdát, že těch flašek za jednoho, vlastně dva divočáky bude trochu moc.* (00)

Kvantifikační funkci nemá zřejmě ani spojení *tak trochu*. Tento prostředek je spíše nositelem funkce modalitní[20]: slovo nebo skupinu slov, které jsou v dosahu jeho působnosti, hodnotí jako ne zcela odpovídající skutečnosti.

(10) *Možná že to ani nebylo nepřátelství, ale uvědomil si, že měl jednu chvíli dojem, že Mary Doveová má tak trochu strach.* (05)

Trochu zde vyjadřuje, že dané tvrzení (tedy že Mary Doveová má strach) sice platí, ale nikoli dokonale. Pokud bychom částici *tak* vypustili, bude mít *trochu* funkci čistě kvantifikační: místo omezování platnosti výpovědi bude udávat intenzitu pojmenovaného příznaku.

(11) *Možná že to ani nebylo nepřátelství, ale uvědomil si, že měl jednu chvíli dojem, že Mary Doveová má trochu strach.* (VV)

Je-li k. *trochu* užit v negativní větě, jeho význam se nemění; kvantifikátor tedy zůstává mimo dosah negátoru.

(12) *Při zařizování se něco trochu nepovedlo.* (00)

Chce-li mluvčí kvantifikátor negovat, musí užít zvláštního negačního prostředku, částice *ani*. Kvantifikátor má potom význam „vůbec" nebo „vůbec žádný".

(13) *Otevřené okno neukradne noci ani trochu chládku.* (00)

SSČ uvádí kromě základních významů „málo, nepatrně" (s příklady *trochu se napít, ohřát; trochu si odpočinu*) a - na třetím místě zde uvedeného - „příliš" také význam „částečně" (*umět trochu německy*). Domníváme se, že tento význam není třeba zvlášť vyčleňovat - lze jej subsumovat pod význam základní. V obou případech kvantifikátor vyjadřuje malé kvantum; rozdíl je, rozumíme-li příkladům SSČ správně, především v tom, že příznak někdy může teoreticky dosáhnout dokonalé intenzity

[20] Pod pojem modality zahrnujeme zde rovněž modalitu alétickou (modalitu pravdivosti).

(znalost němčiny), jindy ne (např. proces pití zřetelnou limitu nemá). Tento rozdíl se ovšem týká kvantifikovaných příznaků, nikoli samotných kvantifikátorů.

Lexém *trochu* je tvarově neproměnný. Determinovat může adjektiva, slovesa, adverbia a zřejmě i substantiva. SSČ determinaci substantiv tímto kvantifikátorem nepřipouští, např. Poldauf ale konstatuje, že výrazy *hromada*, *spousta*, *trocha* nebo *kapka* jeví tendenci přejít k neproměnnému typu (tedy ke tvarům *hromadu*, *spoustu*, *trochu*, *kapku*), a uvádí příklady jako *je tam trochu/kapku octa?*. O důvodech, které autory SSČ přiměly typ *spoustu lidí* (v nominativu) kodifikovat a typ *trochu/kapku octa* nikoli, můžeme jen spekulovat. Motivem mohla být snad menší obvyklost druhého typu spojení. V této práci se kloníme k názoru Poldaufovu a determinaci substantiv k. *trochu* připouštíme. Podrobnější výklad k rozdílu mezi oběma typy viz výše v kapitole o k. *spousta*.

Trochu je kvantifikátorem primárním, za sekundární kvantifikátor jej zřejmě považovat nelze: při rozvíjení jiných kvantifikátorů (*trochu příliš*, *trochu málo*) nemění jejich kvantifikační význam, modifikuje pouze konotovaný stylový příznak. Sám sekundárně kvantifikován být nemůže.

4.1.2.2. trocha; trošička, trošinka

Substantivní číslovka ***trocha*** může kvantifikovat pouze substance. Stejně jako nesklonné *trochu* hodnotí udávané kvantum jako menší než kvantum v dané situaci pociťované jako standardní; báze kvantifikace má tedy subjektivní/intersubjektivní povahu. K. *trocha* vyjadřuje pouze kvantitu rozsahovou.

(14) *Prováděla tuto operaci nanejvýš pozorně, aby nevylila ani kapku, ale tentokrát jí trocha bílku stekla po bradě a ukápla na zem.* (00)

Někdy tato číslovka kvantifikuje jméno v plurálu, tedy označení skupiny entit zakládající primárně mnohost, nikoli rozsah.

(15) *Pes si pomyslel, že trocha kostí a alespoň kousek masa by neškodilo.* (00)

(16) *K hlavnímu jídlu patří ovocný zákusek - například trocha bobulovin nebo plátek ananasu nebo si vyberte z ovocné mísy - a vypijte hodně vody.* (00)

Mnohostní význam je v těchto případech potlačen, akcentován je právě význam rozsahový: hodnocen není počet entit, ale velikost (rozsah) masy hmoty těmito entitami tvořené.

SSČ interpretuje lexém *trocha* (a jeho varianty *troška* a *trošek*) jako substantivum a jeho význam vykládá pomocí výrazů „nepatrné množství, špetka, drobek". Pro nás bude tento lexém - v rozporu s pojetím SSČ, který při slovnědruhové interpretaci staví kritérium morfologické nad kritérium sémantické - substantivní číslovkou.

K. *trocha* je ohebný, může se objevovat ve všech pádech.

(17) *Na téhle asfaltové směsi stačí sem tam zamíst listí a s trochou štěstí se tu dá hrát až do prosince.* (00)

Sekundárně kvantifikován nebývá, třebaže jsme jeden takový doklad v korpusovém materiálu nalezli (ovšem s deminutivní podobou výrazu).

(18) *Tehdy se to u nás podobnými užitečnými brožurkami jen hemžilo. Kam se všechny poděly, nevím. Ale - nebojte se - malá troška do mlýna je právě před vámi.* (05)

Trocha je kvantifikátorem primárním, funkci sekundární kvantifikace neplní. Stylově je tento lexém neutrální. Negaci podobně jako jeho nesklonný pendant nepodléhá.

Je otázkou, zda výrazy *trochu, trošku, trošičku* nebo *trošinku* považovat za varianty jednoho kvantifikátoru (a zároveň lexému), nebo za kvantifikátory (lexémy)

samostatné. Přikláníme se zde k řešení naznačenému ve Slovníku spisovné češtiny. SSČ pokládá formy *trochu, trošku*, resp. *trocha, troška* za varianty lexému a neodlišuje je ani významově, ani stylově. Formy *trošičku, trošinku*, resp. *trošička, trošinka* [21] vyděluje jakožto samostatné tím, že je vůbec neuvádí, a to ani v heslech *trocha* nebo *trochu*, ani v hesle zvláštním. Podle našeho názoru se výrazy *trochu* a *trošku* (*trocha* a *troška*) ve svém kvantifikačním významu skutečně neliší. Pokud mezi nimi nějaký sémantický rozdíl existuje, je natolik jemný, že nejsme schopni jej analyticky postihnout. Naproti tomu výrazy *trochu/trošku* a *trošičku*, příp. *trošinku* významově diferentní, soudíme, jsou. Velikostní rozdíl mezi kvantem udávaným a kvantem bázovým je u *trošičku, trošinku* větší než u jejich kodifikovaných protějšků; jinými slovy, označují kvantum nepatrně menší. Nejlépe je tato distinkce patrná na výpovědích, v nichž se těsně za sebou vyskytují oba tyto kvantifikátory.

(19) *A tak v něm výhled na další setkání se Sárou vzbudil jen úžasný pocit odvahy, ale i drzosti, což bylo příjemné, ale zároveň, a to si musel také přiznat, trochu, trošičku pocit viny.* (05)

Mluvčí v takovýchto výpovědích označí nějaké kvantum jako malé, následně ale sám sebe opraví a kvantum charakterizuje jako ještě menší. K. *trošičku* a *trošinku* se od shora uvedených kodifikovaných kvantifikátorů malého množství liší také tím, že konotují expresivní příznak[22].

(20) *„Rotický. Aha, myslíš neurotický. To je, když máš trošinku nemocnou hlavu.“* (05)

[21] Formu *trošinka* připouštíme pouze teoreticky - v korpusovém materiálu jsme nalezli jen jediný doklad jejího výskytu.

[22] V některých kontextech ale může být expresivní i kvantifikátor *trochu/trošku*, jak jsme viděli výše. V těchto případech se však jedná o expresivitu adherentní.

4.1.2.3. málo

K. ***málo*** hodnotí kvantum jako malé. Vyjadřuje, že udávané kvantum je menší než kvantum v dané situaci pociťované jako standardní. Podobně jako u k. *příliš* v záporných větách zde ovšem bývá implikován významový odstín žádoucnosti; kromě bázového komponentu reprezentovaného kvantem, jež je v dané situaci mluvčím pociťováno jako standardní, můžeme tak ve významové struktuře kvantifikátoru detekovat také bázi tvořenou kvantem pociťovaným jako nejmenší (už) žádoucí. Analogická významová struktura obou kvantifikátorů je jen málo překvapivá: *příliš* v záporných větách má podobný význam jako *málo* ve větách kladných.

(21) *Měli splachovací klozet, ale splachujeme jen jednou denně, pravil Alan, je tu málo vody, musíme s ní šetřit.* (00)

V citované výpovědi je příslušné kvantum (množství vody) hodnoceno jako malé; zároveň je (implikovaně) charakterizováno jako nežádoucí. Tam, kde je odstín žádoucnosti dostatečně silný, je možné *málo* sekundárně kvantifikovat výrazem *příliš*.

(22) *Měli splachovací klozet, ale splachujeme jen jednou denně, pravil Alan, je tu příliš málo vody, musíme s ní šetřit.* (VV)

V případech, kdy je tento odstín upozaděn (případně zcela potlačen), takové rozvití možné není.

(23) *Byl jsem sám překvapen, jak málo věcí mě napadalo.* (00)

Ve všech dosud uvedených příkladech se jednalo o kvantifikaci s bází subjektivně/intersubjektivně vázanou. Bázový komponent ale může být vázán i objektivně; kvantifikátor potom vyjadřuje, že udávané kvantum je menší než nejmenší takové kvantum, které by (už) umožňovalo uskutečnění děje. Také v těchto případech k. *málo* může nebo nemusí být rozvit výrazem *příliš*.

(24) *I když návštěvník zvolí pohodlnější cestu letadlem, je týden dovolené málo na to, aby si odpočinul na pláži a ještě viděl alespoň ta hlavní z míst, která v Andalusii za vidění stojí.* (00)

(25) *Mužů bylo jednoduše příliš málo na to, aby se mohli postavit ničivé síle největší armády černé Afriky.* (00)

Zajímavé je srovnání k. *málo* a *trochu*. Ukazuje se, že ve většině kontextů se může objevit pouze jeden z nich. Oba kvantifikátory sice vyjadřují malé kvantum, to je ale nahlíženo vždy z jiné perspektivy; v případě *trochu* z perspektivy platnosti určité části výpovědi, v případě *málo* z perspektivy její neplatnosti.

(26) *A protože byly nedávno pořádné deště a voda kolem pobřeží je trochu zakalená, žraloci připlouvají až ke břehu, i do půlmetrové vody.* (05)

(27) *A protože dávno nebyly pořádné deště a voda kolem pobřeží je málo zakalená, žraloci nepřiplouvají až ke břehu.* (VV)

Abychom mohli v příkladu (26) *trochu* nahradit výrazem *málo*, museli jsme celou výpověď poněkud upravit. K. *trochu* totiž vyjadřuje, že něco platí, třebaže v malé míře, zatímco jeho protějšek *málo* implikuje, že něco téměř neplatí; bylo by např. možné větu negovat a nahradit tento kvantifikátor spojeními *skoro vůbec* nebo *skoro žádný*. Ve výpovědi (26) existuje příčinná souvislost mezi dešti a zakaleností vody; čím větší jsou deště, tím zakalenější bude voda. Proto není možné intenzitu příznaku kvantifikovat z perspektivy neplatnosti příslušné části výpovědi: v první větě klauze je děj, který platnost této části výpovědi podmiňuje, charakterizován jako uskutečněný, v druhé větě je proto tvrzení o zakalenosti vody hodnoceno jako platné, s realitou korespondující, třebaže intenzita daného příznaku je, jak vyjadřuje kvantifikátor, malá. Naopak ve výpovědi (27) může být kvantifikace realizována z perspektivy neplatnosti části výpovědi - děj kauzálně s ní spojený totiž (dlouho) neproběhl, nulová intenzita

příznaku by proto byla „logická". Uveďme nyní příklad modelující výše zmíněnou možnost, resp. nemožnost substituce kvantifikátoru výrazy, které označují kvantum téměř nulové.

(28) * *A protože byly nedávno pořádné deště a voda kolem pobřeží není skoro vůbec zakalená, žraloci připlouvají až ke břehu, i do půlmetrové vody.*[23] (VV)

(29) *A protože dávno nebyly pořádné deště a voda kolem pobřeží není skoro vůbec zakalená, žraloci nepřiplouvají až ke břehu.* (VV)

Kvůli implikovanému významovému odstínu žádoucnosti *málo* obvykle nekvantifikuje statické příznaky, které jsou obecně hodnoceny jako nežádoucí (čím intenzivnější tyto příznaky jsou, tím méně je to žádoucí). V těchto případech se většinou uplatňuje k. *trochu*. Platí ovšem i naopak, že *trochu* často nemůže kvantifikovat příznaky, které obecně konotují pozitivní postoj uživatelů jazyka.

(30) *Cestovní kanceláře totiž považují přejezd přes Srbsko za málo bezpečný a při cestách do Řecka a Turecka dávají přednost letadlům.* (00)

(31) * *Cestovní kanceláře totiž považují přejezd přes Srbsko za trochu bezpečný a při cestách do Řecka a Turecka dávají přednost letadlům.* (VV)

(32) *Cestovní kanceláře totiž považují přejezd přes Srbsko za trochu nebezpečný a při cestách do Řecka a Turecka dávají přednost letadlům.* (VV)

Výpověď (31) je gramaticky i komunikačně defektní; abychom umožnili substituci *málo* za *trochu*, museli jsme adjektivum *bezpečný* nahradit jeho antonymem, které již konotuje negativní hodnocení. Výpovědi (30) a (32) sice nejsou plně synonymní, znovu se ale potvrzuje, že k. *málo* předpokládá „negativní" perspektivu neplatnosti části výpovědi: adjektivum kvantifikované příslovcem *málo* (tedy příslovcem s „negativní" perspektivou) je částečně synonymní se svým antonymem kvantifikovaným příslovcem

[23] Výpověď je nesmyslná v případě, že mezi intenzitou nebo četností dešťů a zakaleností vody existuje přímá úměra. Kdyby se jednalo o úměru nepřímou, situace by pochopitelně byla opačná.

trochu (mající „pozitivní" perspektivu). Zjednodušeně řečeno, kombinace „negativního" kvantifikátoru s určitým adjektivem má podobný význam jako kombinace „pozitivního" kvantifikátoru s „negativem" tohoto adjektiva, tedy jeho antonymem. Jde ale jen o synonymii částečnou, příslušná spojení se liší právě svou perspektivou.

Uveďme nyní několik spojení kvantifikátorů s adjektivy, která by se v textech mohla, resp. neměla objevit: *málo veselý*, * *málo smutný, trochu smutný* (ale zřejmě i *trochu veselý*), *málo šťastný*, * *málo nešťastný, trochu nešťastný* (i *trochu šťastný*), *málo šikovný*, * *málo nešikovný, trochu nešikovný, trochu šikovný*. Spojení označená hvězdičkou se izolovaně jeví jako defektní, přesto jejich existenci v určitých speciálních kontextech nelze zcela vyloučit (v korpusovém mateiálu jsme ovšem tento typ nenalezli).

„Pozitivní" perspektiva a absence významu žádoucnosti vyznačuje např. spojení *něco málo*.

(33) *Otec málo vydělával (vydělával málo), ale na živobytí to stačilo.* (VV)

(34) *Otec něco málo vydělával, ale na živobytí to nestačilo.* (VV)

Při výše provedené substituci musela být souřadně připojená odporovací věta negována, aby výpověď zůstala smysluplnou. Podobné funkční vlastnosti jako *něco málo* mají také deminutivní výrazy *maličko* nebo *malinko*.

(35) *Jen co dostanu novou mašinu, já ji dostanu ... vylepšenou, se sedlem maličko zdviženým* (...). (00)

K. *málo* může vyjadřovat kvantitu mnohostní, rozsahovou i intenzitní.

(36) *Ostatně znám málo lidí, kteří by si dali kazit chuť z bramborů pečených v ohni tím, že jim zaskřípe v zubech kousek popela.* (00)

(37) *Příroda byla povadlá, ve studnách bylo málo vody a horské potůčky, až na malé výjimky, téměř vyschly.* (00)

(38) *„Ty jsi tu snad zakopal i nějakou řiť," mumlal málo srozumitelně dávící se Pepislav.* (00)

Kvantifikuje-li *málo* sloveso, může být kumulativně vyjádřeno i více kvantitativních významů.

(39) *Na závěr ještě poznámka k tomu, jak se v pojišťovně málo pracuje a dobře žije.* (00)

V citované výpovědi je potenciálně vyjádřena kvantita mnohostní (pracovat se může např. jen několik dní v týdnu), rozsahová (pracovní doba může být krátká) i intenzitní (práce je dost možná jednoduchá). Který z těchto významů mluvčí skutečně chtěl vyjádřit, z izolované výpovědi nelze určit.

K. *málo* se - na rozdíl od k. *mnoho* - příliš často nevyskytuje v negativních větách; stejně jako *mnoho* je ovšem negací zasahován, získává tedy v záporných větách inverzní význam.

(40) *A proto tento námi vzpomínaný český reformátor vždy chtěl pravdu činit a nikdy neponechával bez kritiky, faleš a temnotu, kterých kolem něho nebylo málo.* (00)

SSČ rozlišuje tři významy lexému *málo*: 1. vyjadřuje malou míru (x *mnoho 1, velmi, hodně 2*), 2. za nebo po krátký čas, krátce, nedlouho (x *dlouho 1*), 3. označuje malý počet, množství, míru (x *mnoho 2*). Zatímco v prvních dvou významech má podle SSČ slovo *málo* platnost příslovce, ve třetím významu, kdy se pojí s počítaným předmětem, je číslovkou neurčitou; s tímto výkladem souhlasíme. Slovo mající význam, jejž SSČ uvádí na druhém místě, budeme za kvantifikátor považovat jen v těch případech, kdy neoznačuje časový úsek sám o sobě, ale kdy určuje rozsah (tedy

délku trvání) dynamického příznaku.[24] *Málo* v prvním příkladu SSČ tak za kvantifikátor považovat nebudeme, v druhém příkladu však už ano.

(41) *odešel málo před vámi*;

(42) *zdržím se jen málo.*

K. *málo* může být rozličně dále kvantifikován. Intenzifikaci významu malého kvanta (větší blízkost tohoto kvanta hodnotám nulovým) vyjadřuje spojení *velmi málo* nebo *hodně málo*. Spojení slov *dost málo* označuje kvantum o trochu větší; domníváme se, že funkcí výrazu *dost* je signalizovat právě to, že hodnocené kvantum není tak blízké nulovým hodnotám jako kvantum označované spojením *velmi málo*. Sekundárními k. *moc* a *příliš* může být vyjádřen, resp. posílen význam žádoucnosti nebo význam objektivní kvantifikace (viz výše výklady k *moc* a *příliš*).

(43) *Horní poloostrov je velmi málo obydlený.* (05)

(44) *Asi tím, že jsem dost málo spal a taky jsem byl najezený.* (05)

(45) *O knížkách ale věděli moc málo na to, aby mohli s jistotou říct, která je „ušlechtilá" a která ne.* (05)

Spojení *moc málo* může mít také podobný význam jako *velmi/hodně málo.*

(46) *Po mnoho příštích let budete trávit se svými rodinami moc málo času.* (05)

K. *málo* má, užijeme-li Poldaufova termínu, zvláštní flexi. V genitivu může mít tvary *málo* i *mála*, v ostatních pádech jen tvary *málo*. Setkáme se ovšem i s takovými případy, kdy je *málo* plně (substantivně) flektivní - paradigma má podle vzoru *město*. Kvantum je v těchto případech pojímáno jako substance, což signalizují i některé

[24] Taková slova, která kromě kvantifikačního významu vyjadřují i entitu kvantifikovanou, nepokládáme v této práci za kvantifikátory. Jiným případem je situace, kdy je substantivum označující kvantifikovanou skutečnost elidováno a tento význam pak (sekundárně) přebírá kvantifikátor; máme zde na mysli především adjektivní kvantifikátor *mnohý/mnozí* (viz výše).

prostředky další: užití ukazovacího zájmena, odtržení kvantifikátoru od kvantifikované skutečnosti.

(47) *Mělo to výhodu v tom málu, které děti o válce věděly, protože s ní neměly zkušenost.* (05)

(48) *Bylo třeba co nejlépe hospodařit s přídělem, který jsme dostali, případně s tím málem, co jsme si za měsíční kapesné 6,20 Kčs mohli ve vězeňské kantýně koupit, případně z hubeného balíčku, který asi jedenkrát za rok některý vězeň dostal.* (05)

Často se jedná o syntaktické struktury transformované, odvozené od struktur primárních: ve výpovědi (47) byl kvantifikátor primárně zapojen do struktury *děti (toho) o válce věděly málo*, ve výpovědi (48) do struktury *ve vězeňské kantýně jsme si toho za měsíční kapesné 6,20 Kčs mohli koupit málo*. Flektivní podoba kvantifikátoru se objevuje také v souslovích *vystačit s málem, spokojit se s málem.*

(49) *Uměl se spokojit s málem, aspoň nám to tak připadalo.* (05)

Lexém *málo* je stylově neutrální.

4.1.2.4. několik

U k. ***několik*** je význam velkého, resp. malého kvanta neutralizován - tento lexém je totiž silně (třebaže neurčitě) vázán na počet zhruba mezi třemi a sedmi entitami. [25] Zásadní odlišnosti k. *několik* (dále *pár, nikdo, každý* aj.) na jedné straně a *málo* nebo *mnoho* na straně druhé si povšiml také B. Palek (Palek 1988): *několik* má hodnotu absolutní (a neurčitou), *málo* a *mnoho* hodnotu relativní (s. 46). S tímto Palkovým názorem se ztotožňujeme. K. *několik* kvantum nehodnotí (jako malé nebo velké), pouze je přibližně stanovuje; jelikož binární, relační strukturu má právě

[25] Přesně, objektivně tento počet stanovit zřejmě nelze. Je navíc možné, že každý uživatel jazyka vnímá horní a spodní hranici uvedeného intervalu jinak.

hodnotící složka významu slova, je možné kvantifikaci realizovanou k. *několik* charakterizovat jako „absolutní". Kvantum stanovené tímto lexémem ovšem může být jako malé nebo velké hodnoceno zvláštními lexikálními prostředky, popř. takové hodnocení může být pouze implikováno. Jak naznačují doklady nalezené v korpusu, existuje v jazykových projevech tendence hodnotit dané kvantum spíše jako malé. Je to přirozené, neboť počet 3 - 7 sám o sobě bývá uživateli jazyka většinou pociťován jako malý. Takové hodnocení vyjadřují kvantifikační částice *jen* nebo *pouze*.

(51) *Zmizel z tržiště, ale jeho prázdného místa si všimlo jen několik starců.* (00)

Kvantum označené k. *několik* může ale v určité situaci být hodnoceno i jako velké; tento význam je signalizován částicemi *hned* nebo *dokonce*.

(52) *O vývoji jsem spatřil hned několik brožur; ještě víc jich pojednávalo o výcviku psa.* (00)

(53) *„Takže," pravil, a musel sebrat všechny síly, aby to znělo klidně, "mi tu říkáte, že musím zůstat klidně sedět na zadku dokonce několik týdnů, než se zdejšímu dejovi uráčí propustit naše lodě* (...)." (00)

Srovnáme-li frekvenci, s níž se v korpusu objevuje spojení *jen několik*, s frekvencí spojení *hned několik* (obě jsou v rámci daného typu nejfrekventovanější), zjistíme, že hodnocení kvanta označovaného k. *několik* jako malého je v jazykových projevech běžnější: výskytů *jen několik* bylo v SYN2005 nalezeno 1656, výskytů *hned několik* pouze 595.[26] V SYN2000 byl tento poměr podobný (1419 : 583).

Je zřejmé, že totéž kvantum může být různými mluvčími nebo v různých situacích hodnoceno odlišně. Absence kvantifikační částice udávané kvantum ponechává bez hodnocení.

[26] V tomto případě jsme vyhledávali tvary, nikoli lexémy.

(54) *Zmizel z tržiště, ale jeho prázdného místa si všimlo několik starců.* (VV)

(51) Viz výše.

(55) *Zmizel z tržiště, ale jeho prázdného místa si všimlo hned několik starců.* (VV)

SSČ charakterizuje lexém *několik* jako stylově neutrální číslovku neurčitou, která „označuje nevelký neurčitý počet".

K. *několik* vyjadřuje pouze kvantitu mnohostní. Kvantifikuje toliko substance, příznaky nikoli. Sekundárně může být kvantifikován kvantifikačními částicemi (viz výše). Stylově je tento lexém neutrální. Negace jeho význam nemění. Morfologické vlastnosti má *několik* podobné jako lexém *málo*: vyznačuje jej „zvláštní flexe"; v nominativu a akuzativu má tvar *několik*, v ostatních pádech tvar *několika*.

4.1.2.5. pár

Neurčitý k. ***pár*** je (alespoň v nominativu a akuzativu) homonymní se substantivem s kvantitativním významem *pár*, označujícím počet určitý (dva). SSČ také oba významy přiřazuje dvěma různým lexémům. Zatímco první (ve významu „několik") charakterizuje jako číslovku neurčitou nesklonnou hovorovou, druhý (mající význam „dvojice lidí, zvířat, věcí k sobě patřících") interpretuje jako substantivum. Podobně jako v případě lexému *několik* je i u tohoto kvantifikátoru význam velkého, resp. malého kvanta neutralizován, zdá se ale, že *pár* má ve srovnání s *několik* silnější tendenci implikovat hodnocení kvanta jako malého.

(56) *Manioková doba byla příznivá tvůrcům, a tak Kongo začal vyrábět manioková struhátka na prodej za pár grošů nebo na výměnu za zeleninu.* (00)

V citovaném příkladě je udávané kvantum implicitně hodnoceno jako malé (jinými slovy, výrobek je nepřímo charakterizován jako laciný), přestože kvantifikátor není

rozvit kvantifikační částicí. Dobře lze tuto tendenci demonstrovat také na následujících příkladech.

(57) *Taková hračka dnes stojí (jen) pár korun.* (VV)

(58) *Taková hračka dnes stojí jen několik korun.* (VV)

Ve výpovědi (58) nelze kvantifikační částici dost dobře vypustit, chceme-li, aby příslušné kvantum bylo hodnoceno jako malé. Ukazuje se rovněž, že kvantum označené výrazem *pár* jako velké hodnoceno být vůbec nemůže.

(59) *Zmizel z tržiště, ale jeho prázdného místa si všimlo jen pár starců.* (VV)

(60) * *Zmizel z tržiště, ale jeho prázdného místa si všimlo hned pár starců.* (VV)

Naopak pouze velké kvantum vyjadřuje sousloví *pěkných pár.*

(61) *Pippa v téhle tmavé rakvi urazila pěkných pár mil, a místy ta cesta nebyla vůbec lehká.* (05)

Toto sousloví již neoznačuje počet 3 - 7, ale kvantum větší, než je kvantum v dané situaci pociťované jako standardní; jedná se tedy o kvantifikaci relační, mající subjektivně vázaný bázový komponent. Výraz *pěkných* proto nelze považovat za sekundární kvantifikátor; nezpřesňuje kvantum udávané výrazem rozvíjeným, ale ve spojení s tímto výrazem označuje množství zcela odlišné. Sousloví *pěkných pár* je tak třeba chápat jako kvantifikátor jediný.

K. *pár* podobně jako k. *několik* vyjadřuje pouze kvantitu mnohostní; kvantifikuje přitom toliko substance. Sekundárně může být kvantifikován některými částicemi (*jen, pouze*). Tvarově je neproměnný; flektivnost výrazu signalizuje, že jde o lexém mající význam „dvojice". Negace význam kvantifikátoru nemění.

4.1.2.6. malý

Lexém ***malý*** má podle SSČ tyto významy: 1. nevelký prostorovými rozměry, počtem, místním a časovým rozsahem (*malá zahrada*), 2. mající rozměry nedosahující běžné, žádoucí úrovně a tím nevyhovující (*boty jsou mi malé*), 3. mající nevelkou hodnotu (*malý majetek*), 4. společensky, majetkově ap. níže postavený (*malý úředník*), 5. omezený 1, bezvýznamný, nedůležitý, nezávažný (*malý rozhled*), 6. slabý 7, nevelký, neúčinný, nevydatný (*malý účinek, malý deštík*), 7. nedospělý (*je ještě malý*), 8. expresivně ve spojení se jmény označujícími něco význačného (*byl to malý zázrak*) - význam „téměř". Za kvantifikační je třeba považovat význam první, druhý, šestý a zřejmě i osmý. V ostatních významech má lexém funkci zástupnou, tj. vyjadřuje významy, které primárně příslušejí lexémům jiným.

Ve svém prvním a sedmém významu (podle SSČ) je lexém kvantifikátorem s bází subjektivně/intersubjektivně vázanou; vyjadřuje, že udávané kvantum je menší než kvantum v dané situaci pociťované jako standardní. Kvantifikovanými entitami jsou vždy substance. Kvantifikátor má buď význam intenzitní (šestý význam), nebo rozsahový či mnohostní (základní význam). V mnohostním významu bývá užíván řidčeji; specifičnost takového užití spočívá v tom, že kvantifikované entity jsou označeny substantivem v singulárovém tvaru (*rodina, národ* apod.).

(62) *Teprve tehdy jí otec oznámil, že si našel malý byt uprostřed města a rozhodl se prodat vilu.* (00)

(63) *„Svaz Romů i vláda České republiky by měla vést Romy k prosazování zásady, že malá rodina (dvě až tři děti) je šťastná rodina, a tak vést Romy k vyšší životní úrovni."* (00)

(64) *Při družných ochutnáváních vín, většinou spojených s pohoštěním, jsou sýry určitých druhů možností, jak ukojit malý hlad.* (05)

Pokud přijmeme výklad SSČ, že lexém má ve svém osmém významu význam „téměř", bude třeba jej v těchto případech považovat za kvantifikační částici; viz níže výklad k lexému *téměř*.

K. *malý* může být dále sekundárně kvantifikován. Doklad toho, že by funkci sekundární kvantifikace mohl plnit i sám, jsme v korpusu nalezli jen jeden jediný.

(65) *Ale jeho lehká dvojveslice má velmi malý ponor a myslím, že by ji mohl zavézt do mlýnského rybníka.* (05)

(66) *Ale - nebojte se - malá troška do mlýna je právě před vámi.* (05)

Lexém *malý* je tvarově proměnný (má složené skloňování), stylově je většině svých významů neutrální - expresivitu konotuje pouze ve významu uváděném SSČ na osmém místě. V záporných větách se význam tohoto kvantifikátoru inverzně mění.

4.1.2.7. kapka

Lexém ***kapka*** má, jak uvádí SSČ, tři významy: 1. malé soudržné množství tekutiny (*kapka vody, oleje*), 2. expresivně malé množství tekutiny, troška (*vypomoci kapkou mléka*); přeneseně stopa (*zůstala v něm kapka hořkosti*), 3. (jako plurale tantum) tekutý lék užívaný po kapkách (*oční kapky*). Má-li slovo první uvedený význam, jedná se o substantivum s kvantitativním významem: kromě významu množství jsou v jeho sémantické struktuře obsaženy také významy jiné. Kvantifikační funkci má slovo pouze ve významu druhém. Třetí význam lexému není pro nás z kvantitativného hlediska podstatný.

K. *kapka* má subjektivně/intersubjektivně vázaný bázový komponent; udávané kvantum hodnotí jako menší, než je kvantum v dané situaci pociťované jako standardní. Vyjádřena může být pouze kvantita rozsahová. Výraz *kapka* rozvíjí toliko substantiva, ne ovšem všechna: z konkrétních jen taková, která označují tekutiny, z abstraktních především jména označující psychické stavy, pocity, nálady.

(67) *„Zbyla tam kapka polívky, ne moc, jen tak na dně (...).“* (05)

(68) *V jeho úsměvu se objeví kapka pohrdání.* (00)

V některých kontextech může kvantifikátor ve výpovědi stát samostatně; kvantifikovaná entita musí ovšem být pojmenována v pretextu.

(69) *Strašná chuť na trošku alkoholu - ale ani kapka tady. Alex všecko vypil.* (00)

K. *kapka* je tvarově proměnný, má substantivní skloňování. V negativních větách se vyskytuje většinou v kombinaci se zápornou částicí *ani*, a označuje kvantum nulové.

(70) *Jenže tentokrát jí sobecky nenechal ani kapku vody, všechno vycachtal na sebe a spokojeně usnul.* (00)

Sekundárně kvantifikována číslovka *kapka* nebývá; pokud je výraz rozvit adjektivem *malý*, jde zpravidla o substantivum s kvantitativním významem.

4.1.2.8. kapku

Nesklonný k. ***kapku*** je k číslovce *kapka* ve stejném vztahu jako *trochu* k číslovce *trocha*. První uvedenou dvojici liší od druhé především konotace expresivního příznaku. Jinak se *kapku* od *trochu* nijak neliší, stejně jako *trochu* kvantifikuje pouze příznaky.

(71) *Kdyby se poměry jenom kapku zlepšily, mohli bychom to zkusit s těmi tvými povídkami, co jsme původně začali, rýsoval bezprostředně nový plán.* (00)

Podrobněji viz výše výklad ke k. *trochu*.

4.2. Kvantifikátory synsémantické (částicové)

4.2.1. jen

Lexém ***jen*** je významově polyfunkční, měrové hodnocení představuje pouze jeden z jeho možných významů; *jen* může mít podle SSČ také význam omezovací či zdůrazňovací (*ten vlak jezdí jen v neděli*), vybízecí (*jen se neboj*), významový odstín varování (*jen to nedones a uvidíš*) nebo může fungovat jako spojka podřadicí časová (*jen doběhl do domu, spustil se liják*). Význam kvantifikační SSČ neuvádí. Stylově je lexém *jen* neutrální.

Má-li *jen* význam kvantifikační, je příslušné kvantum hodnoceno jako menší, než je kvantum v dané situaci pociťované jako standardní. Kvantifikace má tedy subjektivně/intersubjektivně vázaný bázový komponent.

(1) *Martin měřil jen metr šedesát.* (VV)

Hodnocené kvantum ovšem - podobně jako u ostatních kvantifikačních částic - není kvantifikátorem stanoveno, nýbrž je ve výpovědi vyjádřeno samostatně a kvantifikátor je pouze hodnotí.

Hodnocené kvantum může, zdá se, mít jen povahu mnohostní a rozsahovou, nikoli intenzitní.

(2) *Velká skupina má ovšem svoje nevýhody, a tak jsme letos jeli jen tři, se šesti psy.* (05)

(3) *Dá to práci je v trávě uvidět, i když jsou třeba jen metr od člověka.* (05)

4.2.2. ledva, sotva

Lexém ***ledva*** plní buď funkci kvantifikační částice, nebo funkci spojky. Do značné míry je synonymní s lexémem ***sotva***, který ovšem může vyjadřovat více

významů (např. význam pochybnosti: *to se sotva naučí*). Protože se lexém *sotva* v projevech mluvčích objevuje s nepoměrně vyšší frekvencí, budeme se při analýze soustředit především na něj.

K. *sotva* může hodnotit množství číselně specifikované (a tedy explicitně vyjádřené).

(4) *Chlapec vážil sotva padesát kilogramů.* (VV)

Výpověď, domníváme se, vyjadřuje, že osoba ztvárněná v subjektu vážila padesát kilogramů nebo (spíše) ještě o trochu méně. Uvedené kvantum je tak charakterizováno jako potenciálně nepravdivé, neplatné. Pokud by subjekt výpovědi reálně vážil např. čtyřicet devět kilogramů, kvantum jazykově materializované by neodpovídalo skutečnosti, bylo by příliš vysoké. K. *sotva* tedy vyjadřuje, že hodnocené kvantum je potenciálně větší než kvantum reálné. Reálné kvantum reprezentuje přitom objektivně vázaný bázový komponent kvantifikace.

Dalším aspektem významu k. *sotva* je hodnocení velikosti rozdílu mezi kvantem bázovým a kvantem udaným; tento rozdíl je charakterizován jako malý.

K. *sotva* implikuje také kvantifikaci se subjektivně/intersubjektivně bázovým komponentem, kdy hodnocené kvantum je charakterizováno jako menší než kvantum v dané situaci pociťované jako standardní. Např. následující výpověď si lze stěží představit v jiném než ironickém smyslu; intersubjektivní norma vede mluvčího/posluchače k tomu, aby hodnotu bázového kvanta situoval o mnoho níže, než je uvedených sto kilogramů.

(5) *Chlapec vážil sotva sto kilogramů.* (VV)

Ilustrativní může být také případ, kdy mluvčí nezná intersubjektivní normu a neví, do jaké oblasti hodnot by měl (v dané situaci) bázové kvantum situovat. Např. mluvčí,

který se nevyzná v motocyklech, nebude vědět, jestli je smysluplné použít částici *sotva* v následující výpovědi.

(6) *Závodní motocykl, který si jeho otec nedávno koupil, má (sotva) sto padesát koní.* (VV)

Pokud intersubjektivní normu nezná naopak recipient, může mu částice *ledva/sotva* (je-li ve výpovědi přítomna) pomoci k jejímu přibližnému zjištění.

V uvedených případech je význam subjektivně/intersubjektivně vázaného bázového kvanta silně aktivizován, v jiných případech však může být upozaděn - potom funguje spíše jako předpoklad smysluplnosti výpovědi. K první tendenci inklinují zejména výpovědi s kvantem vyjádřeným explicitně, k druhé výpovědi s kvantem implikovaným.

Tři uvedené kvantifikační významy k. *sotva* lze dekondenzovat do dvou výrazů.

(7) *Chlapec vážil jen necelých padesát kilogramů.* (VV)

Výraz *necelých* hodnotí udané kvantum jako větší než kvantum reálné a rozdíl mezi oběma kvanty zároveň charakterizuje jako malý. Kvantifikaci se subjektivně/intersubjektivně vázanou bází tento lexém neimplikuje; proto je také myslitelná výpověď *Chlapec vážil necelých sto kilogramů* v základním, neironickém smyslu. Naopak částice *jen* předpokládá pouze subjektivně/intersubjektivně vázaný bázový komponent, srov. *Chlapec vážil jen padesát kilogramů.*

Podobně jako k. *jen* může i *sotva* hodnotit pravděpodobně pouze kvantitu mnohostní a rozsahovou.

K. *sotva* se může vztahovat nejen k číselně specifikovanému kvantu, ale také k ději, který kvantum **implikuje**. „Vzdálenost" mezi platností části výpovědi, která tento děj vyjadřuje, a její neplatností je pomocí této částice hodnocena jako malá. Daná vzdálenost je podmíněna:

a) schopností agentu vykonat děj

(8) *Podrážka za ním sotva popadal dech* (00);

b) časovým příznakem

(9) *škola sotva dostavěná* (podle SSČ);

c) jiným příznakem

(10) *sotva slyšitelný zvuk* (podle SSČ).

Vzdálenost mezi platností části výpovědi a její neplatností je zpravidla determinována rozdílem intenzity určitého příznaku, která odpovídá oběma polárním polohám. Zvlášť markantní je tato významová struktura v typu c). V příkladu (10) je jistý zvuk charakterizován jako slyšitelný, částice *sotva* ovšem vyjadřuje, že nechybí mnoho k tomu, aby slyšitelný nebyl.

Kvantifikován je zpravidla ve výpovědi implikovaný příznak obecného rázu. Mezi tímto příznakem a lexikálním významem slovesa (nebo i jiného slovního druhu) mohou být různé sémanticko-logické vztahy, např. vztah generalizace nebo kauzality (jako v příkladě (10)). Ve výpovědi (9) je implikovaným příznakem hlasitost zvuku[27]. Rozdíl mezi intenzitou hlasitosti, kdy zvuk ještě lze slyšet, a intenzitou hlasitosti, kdy už by jej slyšet nebylo lze, je hodnocen jako malý.

Tím, že *sotva* charakterizuje příslušnou část výpovědi jako platnou, se tato částice odlišuje od ostatních částic s objektivně vázaným bázovým komponentem. Jazykově ztvárněná skutečnost zde odpovídá mimojazykové realitě; „neplatné" kvantum nepředstavuje komponent jazykově konkretizovaný, ale komponent latentní (v příkladě (10) taková intenzita hlasitosti, kdy už zvuk není slyšitelný).

Lexém *ledva/sotva* může fungovat také jako spojka podřadicí.

(11) *Ledva se ho Dana Králová dotkla, už sykal bolestí.*

[27] "Hlasitost" je příznakem jazykově ztvárněným substancionálně; sémanticky lze ale tuto entitu interpretovat stále jako příznak.

Spojka *ledva* vyjadřuje, že děj ztvárněný v hlavní větě následuje těsně po ději ztvárněném ve větě vedlejší. Význam malého rozdílu kvant je tedy přítomen i ve významové struktuře spojky; kvantitativně hodnocenou entitou je přitom čas.

O tom, jestli bude recipient hodnotit výraz *ledva* jako částici nebo jako spojku, rozhoduje především umístění výrazu ve větě. Přesuneme-li *ledva* z příkladu (11) z iniciálního postavení dále do věty, získá tento výraz platnost částice a ze spojkového souvětí se stane souvětí bezespoječné.

(12) *Dana Králová se ho ledva dotkla, už sykal bolestí.* (00)

Podle SSČ může být lexém *sotva* příslovcem, spojkou podřadicí časovou nebo částicí modální. Jednotlivé významy lexému SSČ vykládá takto: 1. „s obtížemi, těžko, stěží", 2. „nepatrně", 3. „nedlouho, nedávno" (příslovce); „jakmile" (spojka); „s významem pochybnosti, stěží" (částice). Za kvantifikační budeme považovat jen první význam lexému. Stylově je podle SSČ *sotva* neutrální.

Lexém *ledva* SSČ neuvádí.

4.2.3. přinejmenším

Částice ***přinejmenším*** často hodnotí kvantum vyjádřené explicitně - buď numericky (příklad (13)), nebo srovnáním (příklad (14)):

(13) *Jime, ty jsi vyslovil velmi určité a dokonce urážlivé stanovisko k věcem, které byly mrtvé přinejmenším sto let.* (00)

(14) *Martin byl přinejmenším stejně tak chytrý jako jeho bratr.* (VV)

Hodnocené kvantum je charakterizováno jako potenciálně menší, než je kvantum reálné. Reálné kvantum tak leží na intervalu, který je zleva (uzavřeně) ohraničen hodnotou kvanta jazykově materializovaného a doprava se teoreticky rozbíhá k nekonečným hodnotám. Daná kvantifikace předpokládá bázi objektivně vázanou.

Částice *přinejmenším* může kvantitativně hodnotit také implikovaný příznak.

(15) *Martin byl přinejmenším chytrý.* (VV)

Přinejmenším zde (a v dalších podobných případech) poukazuje k existenci alternativ k danému jevu; tyto alternativy představují intenzifikaci výchozího jevu a potencionálně mají své lexikální vyjádření. Implikovaným příznakem je v příkladě (15) inteligence, adjektivum „chytrý" stanovuje hodnocenou intenzitu daného příznaku. Míra inteligence, která odpovídá výrazu *chytrý*, je hodnocena jako menší nebo rovna míře téhož příznaku platné v objektivní realitě; této reálné míře v jazyce potencionálně odpovídá jeden nebo více lexémů. V příkladě (15) by šlo např. o lexém *geniální*, spojení slov *nesmírně chytrý* apod. Množina těchto lexikálních jednotek vzniká, jak už bylo řečeno, intenzifikací lexému výchozího. Lexémy, které představují intenzifikáty výrazu jazykově materializovaného, bývají někdy ve výpovědi též vyjádřeny.

(16) *Martin byl přinejmenším chytrý, možná i geniální.* (VV)

Výchozí lexém často implikuje pozitivní nebo negativní hodnocení a intenzifikací se jeho pozitivní nebo negativní hodnota zvyšuje. Např. vlastnost „geniální" je obecně hodnocena pozitivněji než vlastnost „chytrý". Jednoduše lze modelovat i opačný případ, kdy se zvyšuje hodnota negativní.

(17) *Martin byl přinejmenším hloupý.* (VV)

Jako potencionální intenzifikáty se zde nabízejí lexémy *tupý*, *debilní* a podobná expresiva; všechny k sobě váží vyšší stupeň negativního hodnocení než lexém výchozí.

Na tomto místě je třeba učinit poznámku k hodnocení obecně. „Hodnocení" znamená, že mluvčí připisuje něčemu nějakou vlastnost. Často se přitom může stát, že tato vlastnost je apriorně spojena s určitou postojovou hodnotou. Např. adjektiva *hezký*, *chytrý* apod. jsou tradičně spojena s pozitivní hodnotou, adjektiva *ošklivý*, *hloupý* zase s hodnotou negativní. Mluvčí může hodnocené skutečnosti připisovat i postojovou hodnotu samu o sobě: něco je dobré, špatné... Některé vlastnosti, mezi nimi i velikost,

však s pozitivní či negativní hodnotou nijak pevně svázány nejsou, v kontextu mohou (avšak také nemusejí) implikovat pozitivní i negativní hodnocení. Je-li tedy nějaké kvantum hodnoceno např. jako malé, může to mít pozitivní, ale i negativní konotaci.

(18) *Houbař našel jen tři houby.* (VV)

(19) *Kolo Lance Armstonga váží jen asi pět kilogramů.* (VV)

Příznak, jehož míra je částicí hodnocena, se konstituuje až v kontextu, ve výpovědi jako celku.

(20) *Mohl obvinit i rodiče dozorčího, přinejmenším z mizerné výchovy.* (00)

Implikovaným příznakem je zde, lze se domnívat, závažnost prohřešku. Vyšší míře tohoto příznaku potom odpovídají různé jiné prohřešky, které si lze dosti volně domýšlet.

Lexikální intenzifikace výchozího výrazu však často není v jazyce k dispozici anebo je příznak, jehož míra by se měla zvyšovat, implikován jen zcela neurčitě. V tom případě je intenzifikována především postojová hodnota (je-li implikována).

(21) *Přinejmenším s vámi ztrácím čas.* (VV)

Výpověď lze parafrázovat asi takto: ztrácím s vámi čas nebo možná ještě něco horšího.

Zatímco intenzitní číslovkové kvantifikátory hodnotí příznak, který je lexémem primárně - a zcela „povrchově" - vyjadřován (příklad (22)), měrová částice hodnotí většinou dosti **obecný příznak** implikovaný ve významové struktuře slov nebo sousloví (příklad (17)).

(22) *Martin byl trochu hloupý.* (VV)

V příkladu (17) je měrově hodnoceným příznakem inteligence obecně, v příkladu (22) jím je „hloupost". Zatímco ve výpovědi (17) adjektivum stanovuje míru obecného příznaku a částice tuto míru hodnotí, ve výpovědi (22) míru příznaku udává až

kvantifikátor. Pokud je ovšem míra příznaku stanovena explicitně, srovnáním, jde vždy o příznak příslušným lexémem primárně vyjadřovaný (příklad (14); měrově hodnoceným příznakem je zde „chytrost").

Přinejmenším se může objevit také u lexémů, které již intenzifikovat nelze.

(23) *Martin byl přinejmenším geniální.*

Zvláště v těchto případech se jako odůvodněná ukazuje interpretace Příruční mluvnice češtiny: ta charakterizuje *přinejmenším* jako částici vytýkací, tj. jako výraz, který vytýká (akcentuje) jistý člen výpovědi.

Jiný význam má částice *přinejmenším* v následujících příkladech.

(24) *Toto mínění bylo přinejmenším míněním Eudémovým.* (VV)

(25) *To dávalo větší smysl v dobách, kdy roboti nebyli schopni řeči ani složitého uvažování, ale všichni moderní roboti mají přinejmenším tyto schopnosti.* (00)

Výpovědi tohoto druhu vyjadřují, že množina entit, o kterých platí dané tvrzení, může mít v mimojazykové realitě ještě další prvky; částice zde tak vlastně hodnotí kvantitu mnohostní.

V některých výpovědích je částice *přinejmenším* zdrojem dvojznačnosti; buď intenzifikuje implikovaný příznak (hodnocena je implikovaná kvantita intenzitní), anebo poukazuje k prvkům, pro něž dané tvrzení potencionálně rovněž platí, třebaže nejsou explicitně vyjádřeny (hodnocena je implikovaná kvantita mnohostní). Takový druh výpovědí modeluje příklad (20). Bez znalosti kontextu nelze jednoznačně rozhodnout, zda dotyčným potencionálně hrozilo nějaké závažnější obvinění, nebo zda mělo být vyjádřeno, že mohli být obviněni ještě z dalších přečinů.

V záporných větách se, zdá se, význam kvantifikátoru inverzně mění. Musí ovšem být užit jiný slovosled.

(26) *Martin přinejmenším nebyl chytrý.* (VV)

U ostatních částicových kvantifikátorů se nepodařilo prokázat, že by byly větnou negací zasahovány.

SSČ charakterizuje lexém *přinejmenším* jako příslovce a jeho význam vykládá jako „alespoň, nejméně".

4.2.4. zdaleka

Částice ***zdaleka***, vystupující často ve spojení s částicí *ani*, může hodnotit jak kvantum explicitně vyjádřené, tak kvantum implikované. Explicitní vyjádření kvanta modelují příklady (27) a (28):

(27) *Martin ani zdaleka neměřil dva metry.* (VV)

(28) *Martin nebyl zdaleka tak chytrý jako jeho bratr.* (VV)

Částice *zdaleka* v kombinaci se záporem hodnotí kvantum jazykově ztvárněné jako větší, než je kvantum reálně jsoucí. Rozdíl mezi oběma kvanty je přitom charakterizován jako velký. Význam kvantifikace se subjektivně/intersubjektivně vázanou bází *zdaleka* většinou nemá; může hodnotit jak kvantum pociťované v určité situaci jako velké (příklad (27)), tak kvantum pociťované jako malé.

(29) *Martin ani zdaleka neměřil metr sedmdesát.*

Hodnotí-li k. *zdaleka* kvantum implikované, srovnává intenzitu příznaku odpovídající části výpovědi, jež je charakterizována jako neplatná, s intenzitou příznaku, která odpovídá s realitou korespondující negaci této části výpovědi. Daný příznak má často zobecňující charakter.

(30) *Martin ani zdaleka nebyl chytrý.* (VV)

Implikovaným příznakem je zde inteligence. Částice *zdaleka* v kombinaci s větným záporem vyjadřuje, že míra inteligence, která odpovídá lexému *chytrý*, je nereálně vysoká. Jako reálná je potom určena (nižší) míra daného příznaku, která odpovídá

negaci lexému chytrý (tedy *ne-chytrý*).[28] Rozdíl mezi oběma kvanty je hodnocen jako velký. Pro částici *zdaleka* přitom v ještě vyšší míře platí to, co bylo řečeno výše o částici *přinejmenším*: měrové hodnocení není samoúčelné, jeho funkcí je zdůraznění, v případě částice *zdaleka* zdůraznění záporu. Proto lze také v řadě výpovědí *zdaleka* volně nahradit zdůrazňovací částicí *vůbec*.

Pokud není v jazyce k dispozici příznak, který má zobecňující charakter, anebo tento příznak není nasnadě, objektem kvantitativního hodnocení se stává příznak primárně vyjadřovaný příslušným lexémem.

(31) *Jeho slovům jsem ani zdaleka nevěřil.* (VV)

V uvedeném příkladě je implikovaným příznakem „víra“[29]. Kvantifikátor potom srovnává intenzitu víry, která odpovídá pozitivnímu tvaru *věřit*, s intenzitou víry, která odpovídá negativnímu tvaru *ne-věřit*.

Jiným způsobem částice *zdaleka* modifikuje výpověď v případech, kdy jí předchází, resp. po ní následuje částice vyjadřující trvání, neskončení děje nebo stavu (*ještě*, *zatím*).

(32) *Utkání zdaleka ještě neskončilo, ale fanoušci už houfně odcházeli.* (VV)

Děj vyjadřovaný slovesem (skončení utkání) je sice charakterizován jako neplatný, předpokládá se ale, že by se v budoucnu platným stát mohl. Měrově hodnocený příznak zde reprezentuje čas. Částice *ještě* by ovšem z dané výpovědi mohla být snadno vypuštěna, neboť časový příznak implikuje už samotné sloveso. Pokud příznak času implikován není, nelze *ještě* vypustit, aniž by se přitom nezměnil význam celé výpovědi.

(33) *Přístroj ještě zdaleka nesplnil mé očekávání.* (VV)

[28] Negace lexému může mít v jazyce i samostatné lexikální vyjádření (*hloupý* apod.).
[29] Jde ovšem opět o příznak jazykově ztvárněný jakožto substance.

(34) *Přístroj zdaleka nesplnil mé očekávání.* (VV)

V příkladě (33) jsou, zdá se, měrově hodnoceny zároveň příznak časový a příznak „splnění očekávání"; „splnění očekávání" je vlastně funkcí času, předpokládá se, že v průběhu času míra splnění očekávání roste, popř. může růst. Oba příznaky se proto stávají objektem měrového hodnocení společně. Naproti tomu ve významové struktuře příkladu (34) časový příznak zcela chybí, hodnocena je pouze míra splněného očekávání.

K. *zdaleka* může hodnotit také implikovanou kvantitu mnohostní.

(35) *Moderní roboti nemají zdaleka jen tyto schopnosti.* (VV)

Nalézt lze ovšem i případy, kdy je částice *zdaleka* užito pozitivně, tj. bez spojení s větným nebo členským záporem. Jde především o výpovědi obsahující superlativní tvar.

(36) *Karel byl ve svém oboru zdaleka nejlepší.* (VV)

Jazykově ztvárněná míra příznaku, jež přísluší entitě obsazující syntaktickou pozici podmětu, zde není označena za neplatnou a velikostně porovnána s mírou platnou (reálnou), nýbrž je - jakožto míra platná - vztažena k mírám daného příznaku objektivně vázaným k entitám jiným, ve výpovědi více či méně přesně vymezeným. Míra jazykově ztvárněná (v příkladu (35) míra „kvality Karla") je přitom hodnocena jako vyšší než všechny míry presuponované (v uvedeném příkladu míry kvality všech lidí, kteří působí v daném oboru), velikostní rozdíl mezi mírou jazykově ztvárněnou a mírami presuponovanými je charakterizován jako velký.

Do významové struktury částicového k. *zdaleka* se jistým způsobem promítá význam příslovce *zdaleka*. *Zdaleka* jako příslovce vyjadřuje totiž velkou míru vzdálenosti.

(37) *Mával na nás už zdaleka.* (VV)

Částicí *zdaleka* je jako velký hodnocen rozdíl, který odděluje kvantum jazykově ztvárněně od kvanta reálného (viz příklady výše). SSČ však klasifikuje *zdaleka* pouze jako příslovce; jeho význam přitom vykládá jako 1. „z větší vzdálenosti, na dálku, zdálky, zdáli (x zblízka 1)", 2. „vůbec ne, ani dost málo". Má-li slovo druhý uvedený význam, budeme je na rozdíl od SSČ považovat za částici.

4.2.5. až

Lexém ***až*** vykládá SSČ jako příslovce vyjadřující místní nebo časovou hranici nebo míru (*zůstat až do konce*), jako předložku (*až na jednoho přišli všichni*), jako spojku podřadicí časovou (*až budeš hotov, zavolej*) a účinkovou (*křičel, až ochraptěl*) nebo jako částici zdůrazňovací (*vlak jede až za dvě hodiny*) a stupňovací (*byl bledý, až sinalý*). Ve všech těchto významech je *až* podle SSČ stylově neutrální.

Částice *až* může hodnotit kvantum vyjádřené explicitně nebo kvantum implikované. Hodnocení explicitně vyjádřeného kvanta modelují příklady (38) a (39).

(38) *Na křižovatkách a prostranstvích u domů tak vznikají obrovské, až pět metrů vysoké hory kompaktního sněhu.* (00)

(39) *Krokodýl dosahuje až tří metrů délky.* (VV)

Předpokladem takového užití částice *až* je mnohost entit, ke kterým se uvedené kvantum vztahuje. Tato mnohost se vyjadřuje plurálovým tvarem (příklad (38)) nebo užitím jména s generickým významem (příklad (39)). Uvedené kvantum se jeví jako potenciálně neplatné, tj. neodpovídající realitě; jednotlivé, reálně jsoucí entity mohou, ale také nemusejí tohoto kvanta dosahovat. Podle výpovědi z příkladu (39) může krokodýl měřit tři metry, ale také méně. Částice *až* tedy reálné kvantum prezentuje jako zprava uzavřený interval možností, pravou hranici tohoto intervalu přitom tvoří kvantum ztvárněné výpovědí. Obecně, pro všechny kvantifikační částice, potom platí: vztahuje-li se hodnocené (explicitně vyjádřené) kvantum k referentu pojímanému

jedinečně, pak se tyto možnosti navzájem vylučují, reálně může platit jen jedna z nich, vztahuje-li se však k referentu pojímanému genericky nebo plurálně, dané možnosti se nevylučují, jelikož odpovídají různým entitám. Zatímco v případě individuálně pojatého referentu odráží hodnocení kvanta k němu se vztahujícího nejistotu mluvčího o reálném stavu skutečnosti, v případě genericky nebo plurálně pojatého referentu je motivováno potřebou zobecnění. [30]

Částice *až* se ovšem k individuálně pojatému referentu vztahovat nemůže.

(40) * *Petr měří až metr devadesát.* (VV)

Stačí ale, aby mnohost entit, k nimž se míra vztahuje, byla jen presuponována.

(41) *Petr během svého života vážil až sto kilo.* (VV)

Pluralitní aspekt je v uvedené výpovědi reprezentován jednotlivými obdobími života osoby ztvárněné v subjektu. K. *až* přitom - v tomto ani jiných případech - neimplikuje subjektivně/intersubjektivně vázaný bázový komponent ani nehodnotí velikost rozdílu mezi kvantem hodnoceným a kvantem bázovým.

Některé jiné měrově hodnotící částice mohou hodnotit kvantum vztahující se jak k individuálně, tak ke genericky (plurálně) pojatému referentu.

(42) *Petr měří nejméně metr devadesát.* (VV)

(43) *Dospělý žralok dosahuje metru šířky a nejméně tří metrů délky.* (VV)

Míru implikovaného příznaku hodnotí *až* podobně jako částice *přinejmenším*, ovšem inverzně: nejde o intenzifikaci, nýbrž o deintenzifikaci.

(44) *Byl hloupý, možná až pitomý.* (VV)

Částice *až* zde vyjadřuje, že míra zobecněného implikovaného příznaku může být ve skutečnosti nižší, než je míra tohoto příznaku odpovídající lexému „pitomý".

[30] Toto rozlišení má smysl zřejmě jen tehdy, pokud je hodnoceno kvantum vyjádřené explicitně.

Deintenzifikáty měrově hodnoceného lexému potencionálně mohou být jazykově vyjádřeny - a někdy i explicitně vyjádřeny jsou (viz příklad (44)). Zdá se ale, že poukaz k potencionálním lexikálním vyjádřením je u částice *až* slabší než u částice *přinejmenším*. Mnohdy je také měrově hodnocený implikovaný příznak jen obtížně extrahovatelný, popř. jej extrahovat nelze vůbec.

(45) *Tím méně důvodů vykládat o tom Generálovi, jehož péče o mladíkovu bezpečnost byla až posedle přehnaná.* (00)

4.2.6. bezmála, skoro, takřka, téměř, pomalu, div

K. ***bezmála, skoro, takřka, téměř*** jsou synonymní. Přiřadit k nim lze i ***pomalu***, které je však funkčně omezenější. Hodnotí-li daný druh částic kvantum explicitně vyjádřené, charakterizuje je jako větší, než je kvantum reálné. Rozdíl mezi oběma kvanty je však hodnocen jako malý. Implikována je rovněž kvantifikace se subjektivně/intersubjektivně vázaným komponentem, charakterizující dané kvantum jako velké (tj. větší než kvantum, které je v dané situaci pociťováno jako standardní).

(46) *Muž měřil téměř dva metry.* (VV)

(47) *Muž měřil téměř metr sedmdesát.* (VV)

Výpověď v příkladu (46) vyjadřuje, že muž sice dva metry neměřil, ale mnoho mu do nich nechybělo. Skutečnost, že částice *téměř* implikuje subjektivně/intersubjektivně vázaný bázový komponent (pomocí něhož je dané kvantum hodnoceno jako velké), dotvrzuje výpověď v příkladu (47): pokud nebude realizována v nějakém speciálním kontextu (ironickém nebo takovém, kde platí jiné intersubjektivní normy), bude zřejmě pociťována jako komunikačně neúnosná.

Částice typu *téměř* hodnotí také kvantum implikované. Vyjadřují, že určitá část výpovědi neplatí, ale k tomu, aby platila, chybí málo. „Vzdálenost" mezi platností

a neplatností části výpovědi je přitom determinována rozdílem míry implikovaného příznaku; tento příznak mívá více nebo méně zobecňující charakter.

(48) *Martin byl skoro geniální.* (VV)

(49) *Ležel na povrchu tak hladkém, že vypadal téměř jako kov.* (00)

V příkladě (48) je měrově hodnoceným implikovaným příznakem „inteligence". Míra příznaku, která odpovídá lexému *geniální*, je charakterizována jako o málo vyšší než míra tohoto příznaku odpovídající mimojazykové skutečnosti. V příkladě (49) zase odlišuje část výpovědi („vypadal jako kov") od její negace („nevypadal jako kov") míra „podobnosti kovu", příčinně související s „hladkostí povrchu". Nezřídka se ovšem stává, že hodnocený příznak, který by byl měrově hodnocen, extrahovat nelze. Částice typu *téměř* potom měrově hodnotí především samu „vzdálenost" mezi platností a neplatností části výpovědi (hodnotí ji jako malou).

(50) *Když přicházel domů, téměř zakopl o neuklizený vysavač.* (VV)

Podobný význam má i částice *div*, která ovšem vystupuje pouze ve spojení s negací. Většinou signalizuje jistou nadnesenost příslušné části výpovědi.

(51) *Lily Rowanová si div nevykroutila krk, aby na ně viděla, a na čele jí vyskočila vráska.* (00)

SSČ charakterizuje např. *skoro* jako stylově neutrální příslovce a jeho význam vykládá jako „vyj. přibližnost, téměř, málem, bezmála". Ostatní částice této skupiny jsou hodnoceny podobně. Pouze *téměř* interpretuje SSČ jako knižní a *div* jako hovorové. *Pomalu* může mít také význam příslovcový.

5. Závěr

Analýza vybraných kvantifikátorů ukázala, že jejich vlastnosti funkční, gramatické i stylové se v mnohém shodují, v mnohém se také ale liší. Lexémy je možné třídit: podle toho, zda kvantum udávají (*několik, pár*), udávají a hodnotí (ostatní autosémantické kvantifikátory) nebo jen hodnotí (částicové kvantifikátory); podle toho, zda udávané/udané kvantum hodnotí jako větší, nebo jako menší než kvantum bázové (u částicových kvantifikátorů je ovšem situace komplikovanější); podle toho, jestli je bázové kvantum vázáno subjektivně/intersubjektivně (*mnozí, hodně*), nebo objektivně (*příliš, přinejmenším*); podle toho, zda hodnotí velikost rozdílu mezi oběma kvanty (některé částicové kvantifikátory), nebo nikoli (většina kvantifikátorů); podle druhu kvanta, které je udáváno a/nebo hodnoceno (kvantum mnohostní, rozsahové, intenzitní); podle toho, zda kvantifikátor může plnit i funkci sekundární kvantifikace (*velmi, hodně*), nebo nikoli (*řada, spousta*), podle toho, jaké slovní druhy může kvantifikátor determinovat; podle morfologických vlastností kvantifikátoru (ohebnost - *řada*, zvláštní flexe - *mnoho*, neproměnnost - *moc*); podle toho, jak kvantifikátor ovlivňuje rodovou koncovku příčestí v přísudku; podle toho, zda je kvantifikátor zasahován větnou negací (*mnoho, příliš*), nebo není (*spousta, mnozí*); podle inherentní stylové hodnoty lexému (*moře* je expresivní, *málo* neutrální) apod. Na základě jednotlivých parametrů vznikají skupiny kvantifikátorů, které jsou dále diferencovány podle parametrů dalších. Jako vhodnější se zdá třídit kvantifikátory základně podle parametrů funkčních a významových a teprve pro jemnější diferenciaci využít parametrů gramatických a stylových. Přehled kvantifikátorů podává tabulka na str. 123.

Ukázalo se, že některé autosémantické kvantifikátory mohou plnit několik funkcí (*dost, málo, trochu* apod.) - vyjadřují různé druhy kvantifikace, často kvantifikují jak substance, tak příznaky -, zatímco jiné kvantifikátory (*spousta,*

hromada) jsou v zásadě monofunkční. Kvantifikátory první skupiny lze považovat za kvantifikátory centrální, k. druhé skupiny pak za k. tvořící periferii systému českých kvantifikačních prostředků. Perifernost těchto kvantifikátorů dotvrzuje také fakt, že často konotují expresivní příznak (*moře, mraky*). Částicové kvantifikátory mohou kromě kvanta vyjádřeného explicitně hodnotit i kvantum implikované; analýza jejich kvantifikačních významů je proto obtížná a vyžaduje značnou abstrakci.

Pokusili jsme se touto diplomovou prací rozšířit okruh textů, které se tématu kvantifikace věnují nebo se ho alespoň dotýkají, a zároveň dané téma zpracovat pokud možno komplexně. Pokusili jsme se rovněž vytvořit ucelenou teorii neurčité kvantifikaci, která by byla vhodnou základnou pro vlastní lexikální analýzu. Činili jsme tak s vědomím, že prezentujeme jen jedno z možných pojetí; jiní autoři by snad téma zpracovali jinak nebo zdůraznili jeho jiný (ten či onen) aspekt. Jistě se nám nepodařilo téma vyčerpat: analyzovány by mohly být i další kvantifikátory, dále rozpracována by mohla být koncepce kvantifikátorů částicových, pozornost by zasluhovala složitá problematika kvantifikace sloves apod. Z těchto důvodů by měly vznikat další práce o kvantifikaci, které by téma uchopily jinak, popř. šířeji.

Přehled kvantifikátorů

	druh kvantifikace	druh kvanta	sl. druh	kvantifikované sl. druhy	prim./sekund.	morf. vlastnosti	druh shody	negace	styl. hodnota
mnoho	S1 (K>B)	M, R, I?	num.	subst., verb.	p	zvl. flexe	-o	A	neutr.> kniž.
mnohý	S1 (K>B)	M	adj.	subst.	p	sklonný	podle subst.	N	neutr.> kniž.
hodně	S1(K>B)	M, R, I	num.	subst., adj., num., verb., adv.	p, s	neproměnný	-o	N	neutr.
dost	S1 (K>B), S2 (K>B), O2 (K>B)	M, R, I	num., adv.	subst., adj., num., verb., adv.	p, s	neproměnný	-o	A	neutr.
příliš	S1 (K>B), S2 (K>B), O2 (K>B)	M, R, I	num.?, přís	subst., adj., num., verb., adv.	p, s	neproměnný	-o	A	neutr.
velmi	S1 (K>B)	I, M?, R?	přísl	adj., num., verb., adv.	p, s	neproměnný	x	N	neutr.
moc	S1 (K>B), S2 (K>B), O2 (K>B)	M, R, I	num., adv.	subst., adj., num., verb., adv.	p, s	neproměnný	-o	A	neutr.
ažaž	S1 (K>B)?, S2 (K>B)	M, R, I	adv.	subst., adj., verb., adv.	p	neproměnný	-o	N	hov. expr.
vel(i)ký	S1 (K>B)	R, I	adj.	subst.	p, s	sklonný	x	A	neutr.
spoustu	S1 (K>B)	M, R	num.	subst.	p	neproměnný	-o	N	neutr.
spousta	S1 (K>B)	M, R	num.	subst.	p	sklonný	podle kvant.	N	neutr.
kopa, kupa	S1 (K>B)	M, R?	num.	subst.	p	sklonný	podle kvant.	N	hov. expr.
fůra	S1 (K>B)	M, R	num.	subst.	p	sklonný	podle kvant.	N	ob. expr.
houf	S1 (K>B)	M	num.	subst.	p	sklonný	podle kvant.	N	ob. expr.
hromadu	S1 (K>B)	M, R	num.	subst.	p	neproměnný	-o	N	hov.
hromada	S1 (K>B)	M, R	num.	subst.	p	sklonný	podle kvant.	N	hov.
řada	S1 (K>B)	M	num.	subst.	p	sklonný	podle kvant.	N	neutr.
moře	S1 (K>B)	M, R	num.	subst.	p	neproměnný?	podle kvant.	N	hov. expr.
mraky	S1 (K>B)	M	num.	subst.	p	neproměnný?	podle kvant.	N	expr.
trochu	S1 (K<B)	M, R, I	num., adv.	subst.?, adj., verb., adv.	p	neproměnný	-o?	N	neutr.
trocha	S1 (K<B)	R	num.	subst.	p	sklonný	podle kvant.	N	neutr.
málo	S1 (K<B) [+S2 (K<B)], O2 (K<B)	M, R, I	num., adv.	subst., adj., verb., adv.	p, s?	zvl. flexe	-o	A	neutr.
několik	A	M	num.	subst.	p	zvl. flexe	-o	N	neutr.
pár	A [+S1 (K<B)?]	M	num.	subst.	p	neproměnný	-o	N	hov.
malý	S1 (K<B)	R, I	num.	subst.	p, s?	sklonný	x	A	neutr., expr.
kapku	S1 (K<B)	R	num.	subst.?, adj., verb., adv.	p	neproměnný	-o?	N	ob.
kapka	S1 (K<B)	R	num.	subst.	p	sklonný	podle kvant.	N	expr.
jen	S1 (K<B)	M, R	part.	num.	s	neproměnný	x	N	neutr.
ledva, sotva	O1 (K>B) + S1 (K<B) + R (O1) = M	M, R	part.	subst.?, adj., num., verb., adv.	p, s	neproměnný	x	N?	kniž./neutr.
přinejmenším	O1 (K<B) + S1 (K>B)	M, R, I	part.	subst., adj., num., verb., adv.	p, s	neproměnný	x	A	neutr.
zdaleka	O1 (K>B) + R (O1) = V	M, R, I	part.	subst., adj., num., verb., adv.	p, s	neproměnný	x	N	neutr.
až	O1 (K>B)	M, R, I	part.	subst.?, adj., num., verb., adv.	p, s	neproměnný	x	N	neutr.
bezmála, skoro, takřka, téměř	O1 (K>B) + S1 (K>B) + R (O1) = M	M, R, I	part.	subst., adj., num., verb., adv.	p, s	neproměnný	x	N?	neutr.

Poznámky k tabulce:

Symboly užité v tabulce znamenají následující:

? - parametr je diskutabilní nebo si jím nejsme jisti

x - parametr nemá u kvantifikátoru smysl uvádět

S1 - kvantifikace se subjektivně/intersubjektivně vázaným komponentem; bázi tvoří kvantum mluvčím v dané situaci pociťované jako standardní

S2 - kvantifikace se subjektivně/intersubjektivně vázaným komponentem; bázi tvoří kvantum mluvčím v dané situaci pociťované jako nejmenší už žádoucí, příp. jako největší ještě žádoucí

O1 - kvantifikace s objektivně vázaným komponentem; bázi tvoří kvantum reálné

O2 - kvantifikace s objektivně vázaným komponentem; bázi tvoří kvantum, které odděluje uskutečnění nějakého děje od jeho neuskutečnění

K>B - hodnocené kvantum je větší než kvantum bázové; pro zjednodušení opomíjíme možnost, že tato kvanta si mohou být i rovna

K<B - hodnocené kvantum je menší než kvantum bázové

R (O1) = V - rozdíl mezi oběma kvanty (těmi, které implikuje kvantifikace O1) je kvantifikátorem hodnocen jako velký

R (O1) = M - rozdíl mezi oběma kvanty je kvantifikátorem hodnocen jako malý

S1, S2 - kvantifikátor vyjadřuje kvantifikační význam S1 nebo S2

O1 + S1 - kvantifikátor vyjadřuje současně významy O1 a S1

A - „absolutní“, tedy nerelační kvantifikace

M - mnohostní kvantum

R - rozsahové kvantum

I - intenzitní kvantum

p - primární kvantifikátor

s - sekundární kvantifikátor

-o - v příčestí slovesa je „neosobní" koncovka (*Přišlo hodně lidí.*)

podle subst. - shoda se řídí kvantifikovaným substantivem (*Mnozí lidé nepřišli.*)

podle kvant. - příčestí se shoduje se substantivním kvantifikátorem (*Řada lidé nepřišla.*)

N - kvantifikátor není zasahován větnou negací

A - kvantifikátor je zasahován větnou negací

neutr.> kniž. - neutrální výraz má tendenci stát se výrazem knižním

* *div* ovšem SSČ hodnotí jako hovorové, *téměř* jako knižní; *ledva* SSČ neuvádí, zřejmě je ale možné považovat tento lexém za knižní

Při udávání stylové hodnoty jsme se řídili SSČ. Od SSČ se zde lišíme jen při interpretaci lexémů *mnoho*, *mnozí* a *ledva* (*ledva* SSČ vůbec nevykládá). Možné adherentní stylové hodnoty kvantifikátorů v této tabulce nezohledňujeme.

6. Resumé

Neurčité lexikální kvantifikátory kvantum jenom udávají (*několik*), jenom hodnotí (*přinejmenším*), nebo udávají i hodnotí (většina kvantifikátorů, např. *mnoho*). Kvantum pouze hodnotí kvantifikátory synsémantické (částicové), ostatní kvantifikátory jsou autosémantické. Částicové kvantifikátory hodnotí nejen kvantum vyjádřené explicitně, ale též kvantum implikované. Autosémantické kvantifikátory mohou být adjektivní, číslovkové nebo příslovcové. Hodnotící složka kvantifikace má relační povahu. Udávané/udané kvantum je velikostně porovnáno s kvantem bázovým a na základě toho hodnoceno jako velké, nebo jako malé. Některé částicové kvantifikátory hodnotí také velikost rozdílu mezi oběma kvanty. Báze kvantifikace může být vázána subjektivně/intersubjektivně, nebo objektivně. Subjektivně/intersubjektivně vázáno je kvantum, které mluvčí v určité situaci pociťuje jako standardní nebo jako nejmenší (už) žádoucí, popř. jako největší (ještě) žádoucí. Objektivně vázáno je kvantum reálné nebo kvantum, které odděluje uskutečnění děje od jeho neuskutečnění. Udávané/udané kvantum může mít povahu mnohosti, rozsahu nebo intenzity. V případě kvantifikace sloves mohou být potenciálně vyjádřeny všechny tyto významy (současně). Rozlišujeme kvantifikaci primární a sekundární: sekundární je takový kvantifikátor, který kvantifikuje jiný (lexikální) kvantifikátor (kvantifikátor primární). Kvantifikátory mohou kvantifikovat různé slovní druhy: substantiva, adjektiva, číslovky, slovesa, adverbia; možnosti jednotlivých kvantifikátorů se přitom liší. Z morfologického hlediska rozlišujeme kvantifikátory ohebné, se „zvláštní flexí" a neproměnné. Tvar příčestí v přísudku se může řídit kvantifikátorem (*přišli mnozí lidé*), kvantifikovaným substantivem (*přišla spousta lidí*) nebo může mít „neosobní" koncovku (*přišlo mnoho lidí*); částicové kvantifikátory na

tvar příčestí vliv nemají. Kvantifikátory mohou mít různou stylovou hodnotu; často konotují expresivitu.

8. Klíčová slova

neurčitá kvantifikace, neurčitý kvantifikátor, udané kvantum, udávané kvantum, hodnocené kvantum, báze kvantifikace, subjektivně vázaná báze, intersubjektivně vázaná báze, objektivně vázaná báze, kvantum pociťované jako standardní, kvantum pociťované jako nejmenší už žádoucí, kvantum pociťované jako největší ještě žádoucí, kvantum reálné, kvantum oddělující uskutečnění děje od jeho neuskutečnění, mnohost, rozsah, intenzita, adjektivní kvantifikátor, číslovkový kvantifikátor, příslovcový kvantifikátor, částicový kvantifikátor, autosémantický kvantifikátor, synsémantický kvantifikátor, substantivum s kvantifikačním významem, primární kvantifikace, sekundární kvantifikace

9. Seznam použité literatury

ČERMÁK, F.: *Základy lingvistické metodologie (Nástin hlavních principů na pozadí obecné metodologie vědy)*. Praha: Univerzita Karlova, 1993.

DANEŠ, F.: Věty s restriktivními adverbii (*jen, pouze, toliko...*). *Slovo a slovesnost.* 1973, roč. 34, s. 61-70.

DANEŠ, F.; HLAVSA, Z.; GREPL, M. (ed.): *Mluvnice češtiny 3 (Skladba)*. Praha: Academia, 1987. ISBN 21-029-88.

DANEŠ, F.; HLAVSA, Z.; KOŘENSKÝ, J. (a kol.): *Práce o sémantické struktuře věty (Přehled a kritický rozbor)*. Praha 1973.

DANEŠ, F.; KOMÁREK, M. (a kol.): Teoretické základy synchronní mluvnice spisovné češtiny. *Slovo a slovesnost.* 1975, roč. 36, s. 18-46.

FORMÁNKOVÁ, M.: *Vyjadřování kategorie kvantity u různých slovních druhů v současné ruštině v porovnání s češtinou*. Praha: Univerzita Karlova, 1978.

GREPL, M.; KARLÍK, P.: *Skladba češtiny*. Praha: Votobia, 1998. ISBN 80-7198-281-4.

HALLER, J.; ŠMILAUER, V.: *Český slovník věcný a synonymický*. Praha: SPN, 1969-1977.

Slovník spisovného jazyka českého. 2. vyd. Praha: Academia, 1989.

HLAVSA, Z.: *Denotace objektu a její prostředky v současné češtině*. Academia, Praha 1975.

HLAVSA, Z.: K protikladu určenosti v češtině. *Slovo a slovesnost.*1972, roč. 33, s. 199-203.

KARLÍK, P.; NEKULA, M.; PLESKALOVÁ, J. (ed.): *Encyklopedický slovník češtiny*. Brno: Nakladatelství Lidové noviny,

KARLÍK, P.; NEKULA, M.; RUSÍNOVÁ, Z. (ed.): *Příruční mluvnice češtiny*. Brno: Nakladatelství Lidové noviny, 1995. ISBN 80-7106-134-4.

KOMÁREK, M.; KOŘENSKÝ, J.; PETR, J. (ed.): *Mluvnice češtiny 2 (Tvarosloví)*. Praha: Academia, 1976. ISBN 21-114-86.

KOPEČNÝ, F.: Kvantitativní přívlastek a určení míry. *Slovo a slovesnost*. 1953, roč. 14, s. 115-121.

PALA, K.; VŠIANSKÝ, J: *Slovník českých synonym*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1994.

PALEK, B.: *Referenční výstavba textu*. Praha: Univerzita Karlova, 1988. ISBN 60-035-87.

POLDAUF, I.: Vyjadřování kvantity v češtině. *Slovo a slovesnost*. 1957, roč. 18, s. 71-85.

PORÁK, J.: O neurčitém významu číslovek určitých. *Naše řeč*. 1958, roč. 41, s. 241-251.

Příruční slovník jazyka českého. Praha: Státní nakladatelství: Školní nakladatelství: SPN, 1935-1957.

SGALL, P.; HAJIČOVÁ, E.; BURÁŇOVÁ, E.: *Aktuální členění věty v češtině*. Praha: Academia, 1980. ISBN 21-033-80.

Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. 2. vyd. Praha: Academia, 2001. ISBN 80-200-0493-9.

Slovník spisovného jazyka českého. 2. vyd. Praha: Academia, 1989.

UHLÍŘOVÁ, L.: *Knížka o slovosledu*. Praha: Academia, 1987. ISBN 21-113-87.

Zdroje:

Český národní korpus - PMK. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2001. Dostupný z WWW: <http://ucnk.ff.cuni.cz>.

Český národní korpus - SYN2000. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2000. Dostupný z WWW: <http://ucnk.ff.cuni.cz>.

Český národní korpus - SYN2005. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2005. Dostupný z WWW: <http://ucnk.ff.cuni.cz>.